БИБЛИОТЕКА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ

КЊИГА 23.

НИКОЛА П. ИЛИЋ

КРВАВИ ФЕБРУАР

Уредник
ХРАНИСЛАВ РАКИЋ

ЛЕСКОВАЦ
1976.

БИБЛИОТЕКА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ

Књига *23.*

Уредник
ХРАНИСЛАБ РАКИЋ

Рецензенти
РИСТА АНТУИОБИТх
БОШКО КРСТИЋ
КРСТА МИЉАНИЋ
ЖИВОРАД ПЕТРОВИЋ

Овај рукопис је 17. новембра 1975. године на књижевно-публнцистичком конкурсу „Драгојло Дудић" Савеза удружења бораца народноослободилачког рата Социјалистичке Републике Србије похваљен и препоручен за штампу, као вредан допринос неговању слободарских и револуционарних традиција народноослободилачке борбе и револуције народа и народности Србије.

НИКОЛА П. ИЛИЋ

КРВАВИ ФЕБРУАР

(13 — 18.2.1942)

Лесковаи. 1976.

ОВУ КЊИГУ ПОСВЕЋУЈЕМ
ИСТАКНУТОМ РЕВОЛУЦИОНАРУ,
ЧАЛНУ ПК СКОЈА
СТАНИМИРУ С. ВЕЉКОВИЋ"У ЗЕЛЕТУ
НАРОДНОМ ХЕРОЈУ ЈУГОСЛАВИЈЕ

У в о д

„Србија се опет буди:
све што се зачиње
у напаћеној утроби жена,
све што ниче из мисли
и семена,
све нпо на тлу Србије
живи и роди
намењује се слободи".

Десанка Максимовић

Област Пуста Река се налази између планина Радана, Петрове горе и Пасјаче и река Јабланнце и Јужне Мораве. Граничи се Лесковачким поморавл,ем, Добричем и Јабланицом. Гравитира Лесковцу, Нишу, Прокупл.у и Лебану. Истоимена река по којој је ова облает добила име, тече од Радана и Петрове горе правцем југонеток кроз предео који је у горњем току брежуљкает а У средњем равннчарски и улива се у Јужну Мораву, као лева притока, код села Брестовца. Цео крај је име добио но овој реци. Пуста Река је испресецана благим косама које се постепено спуштају правцем запад — исток све до Јужне Мораве. Маши број тчраткик коса иду од огранака Радана и Петрове горе ка југу и југозападу. Читав крај је плодно поље на коме се гаје све врсте житарица и поврћа, а по косама и брежуљцима налазе се виногради, воћњаци и шуме.

Кроз Пусту Реку воде путеви: Лебане — Бојник — Брестовац, Лесковац — Бојник — Радан, Прокупље — Житни Поток — Бојник, Житорађа — Злата — Бојник и други. Изнад Пусте Реке уздижу се планине Радан, Петрова гора и нешто даље Паејача, која се спушта до реке Топлице и Прокупља. Радан има 1.409, Петрова гора 1.152 и Пасјача 894 метра надморске кисине. Сие три планине су повезане са Косаоницом, која се протеже дц Косова и Копаоника. Планине су проходне, обрасле листопадном шумом, која јѣе на више места прорећена и служи за пашњаке и ливаде.

Поља и подножја планине била су насељена од давнина. Постоје трагови материјалне културе несталих цивилизација, међу којима првобитне људске заједнице у селу Лапотинцу; Римљана и Византинаца у Царичином граду, Брегови ни, Злати, Бојнику и другим местима.

Пуста Река је насељена Србима. Многа насеља и данас носе имена која су имала пре XIу века. Село Бојник је и највеће населзе и административно-управни центар Пусте Реке. Уочи другог светског рата имало је своју општину, основну школу, пошту, жандармеријску станицу са повременим испоставама у селима Косанчићу и Доњем Коњувцу, две кафане, млин, црепану и неколико трговинских радњи. Раскршће је свих путева који пролазе кроз Пусту Реку.

Бивши јабланички срез чине Пуста Река и Јабланица. Јабланица је назив добила по истоименој реци која тече правцем југоисток, прима мање речице, Шуманску, као десну притоку, и Газдарску, као леву притоку. Горњи, брдски део овог подручја назива се Горња Јабланица. Јабланица се налази између Косова, реке Ветернице, Косаонице, Пусте реке и протеже се све до Радана и Петрове горе. То је прилично брдовити терен, испресецан потоцима и речицама, са благим косама и заравњеним брежуљцима на којима се гаје житарице и воће. Стрме стране брежуљака и брда наларе се под листопадном шумом. Јабланица је насељена Србима, Црногорцима и Албанцима. Становници се баве земљорадњом, сточарством и печалбарством.

АЛминистративно-управни центри су варошице Лебане и Медвеђа. У Сијаринској Бањи и Тулару налазе се минералне воде. Бања се користи за лечење и рекреацију. У Лецу је рудник „Леце", из кога се експлоатише олово, цинк, злато и други племенити метали. Ово рудно богатство од увек је интересовало домаће и стране капиталисте. Оно је и у другом светском рату бцло од интереса за индустрију немачког окупатора. Зато је већ априла

1941. године успостављен немачки комесаријат са мајором Ханцем на челу ради економске пљачке овог рудника. Јабланица, углавном, гравитира Лесковцу, а мањи део Приштини. Један од путева пролази преко Јабланице правцем Леековац — Лебане — Медвеђа — Приштина.

I

Турци су окупирали овај «рај 1454. године заједно са Но'Вим Брдом, када су уништили српску војску војводе Николе Скобаљића. Српска војска, под командом краља Милана Обрсновића, Пусту Реку и Јабланицу је борбом ослободила јануара 1878. године од турске окупације.

Пусторечани и Јабланичани су учествовали у ратовима од 1912. до 1918. године против турске, бугарске, аустроугарске и немачке војске.

аустроугарске армије, са севера, и бугарске трупе, са југоистока, која је Србима ударила с леђа, принудиле су српску војску на повлачење од Београда, Дрине и Саве према Грчкој и Албанији. Српска војска се повлачила под борбом. Поред других, имала је једну борбу и у самој Пустој Реци.Једанаестог новембра 1915. године, Тимочка дивизија првог позива уз помоћ Моравске дивизије другог позива и Коњичке дивизије потукле су бугарски 6, 41. и 42. пук Прве армије. Неколико стотина војника је поубијано а остало се подавило у набујалој Пустој реци.[1]) После три дана, бугарска војска, уз помоћ аустроугарске и немачке армије, окупирала је Пусту Реку и Јабланицу.

На југу Србије букнуо је општенародни устанак против бугарске окупације. Одлука је донета 8/9. фебруара 1917. године у селу Обилићу, у Пустој Реци.[2]) Формирани су одреди, међу којима „Јабланички комитски одред" и по селима устаничке чете. Устаници су борбом ослободили Јабланицу и Пусту Реку, протерали бугарску војску и успоставили свој поредак. Непријатељ је за гушење устанка ангажовао четири дивизије: две бугарске, по једну немачку и аустроугарску, као и неколико стотина Албанаца. После дуже борбе устанак је угушен и поново окугшрана слободн$_a$ територија. Тада је бугарска окупациона војска, у селима Пусте Реке, Јабланице, Топлице и у другим крајевима Србије починила страшне злочине.[3]) Само из јабланичког среза је убијено 1.467 људи, велики број интерниран у Бугарску, села спаље-

!).,Вој:на енциклопадија", друто издање ,књ. 5, Београд, 1973, сцрана 48—49; и Н.Недев Балгарија в овеатовната вснјиа (1915—1918)", Софија, 1925.

2) Др Миливоје Перовић ,,Топлички усганак 1917" Баоград, 1971, стр. 112.

3) Опширнијеа је у делу др Јована Хаци-Васиљевића,..Бугари и њихова зверства у Србији 1915—1918", Ешји. поред осталот. пише: , И др(уге су војске убијале, али оваква мучења самих жртава и оваква чињења њихових недела се памте се ни из средњих векова. Боли су очи живим људима свкли су уши и носеве српским рањеницима, и боли их ножевима по талу. Тукли су жртве поквашаним ужетима, пре но што би их повешали или из пушака побили. Жене девојке и децу, тукли су читавим снопом штапова. многе су жртве од туче и с ума силазиле... Убијали су одједном деда и унука, одједном бабу и унуку, убајали су матере поред мале деце и малу децу поред матере. Силовали су ћерке пред матерама и матере пред ћеркама. Пробадали су и умарали децу у љуљашкама, а у многим местима (Наставце Гајтан и др.) вадили су децу из материњих утроба. Вешали су и људе и жене за ноге и палили су сламу испод главе и држали их тако до умора. Спаљиваи су живе људе и жене. Спаљивали су по неколико одЈедном... По многим селима и по главним путевима носили су главе (српске) на сабљама и.ударали једну о другу и довикива.ли се и сааивали се. да ужитвају и да се задовоље. Упрезали су жене и људе у кола и возили се... Моткама су убијали многе жене и људе, женама и дево.јкама извлачили су дојке клештима многим су људима и женама ударали клинце испод ноката и на рукама и на ногама. палили су ватру на грудима и по трбуху многим жртвама многе су поливали петролеумом. Силовали су Бугари жене и девојке, без милости па су потом своје жртве оглашавали за „развалане" и убијали их. Поливали су жртве врелам водом... У многим местима тарали су људе жене и децу да се ухвате у коло и да играЈу око лешева својих рођених и својих сељана... Бугари су свакога од врањских мученика убиЈалили по читав сат. Свакога би ударали ножем најпре у једно па после чатврт сата у друго око, потом у један, па у други образ. Многима су секли са тела парче по парче.. Пребијали су људима и женама коље кроз уста и врат потом забијали коље у земљу. Женама и девојкама парали су ножавима груди, секли их по трбуху и секли дојке, а врло много су тукли и по сексуалним органима. Над мртвом невином НН. извршили су обљубу да се увере.. ,"

на, жито и стока опљачкана, жене и девојке силоване.[4]) Дринска дивизија српске војске је ослободила Пусту Реку и Јабланицу 9. октобра 1918. године од бугарске окупације.

II

Политичка борба народа Пусте Реке и Јабланице пре другог светског рата одвијала се, углавном, кроз смењивање на власти буржоаских странака — Радикалске и Демократске.

Борба за социјални преображај у Пустој Реци и Јабланици развијала се од краја XIX века. Најистакнутији следбеник Светозара Марковића био је Николај Динић, из Доњег Коњувца, напредни земљорадник. Он је 1903. године ступио у Српску социјал-демократску странку и ударио темељ социјалистичком покрету у овом крају. Створио је од 1910. до 1913. године сеоске организације Српске социјалдемократске странке у местима Доњем Коњувцу, Горњем Коњувцу, Косанчићу, Бојнику, Орану, Лебану и другим местима. После првог и другог конгреса (1919. и 1920), када је створена Комунистичка партија Југославије (КПЈ), ове организације Српске социјалдемократске странке поетале су организације КПЈ, али нису дуго радиле. Њихов рад је забрањен „Обзнаном" крадем 1920. године. Тада -су организације укинуте и расформиране. У илегалним условима остао је само члан КПЈ Николај Динић, који је био партијски повезан са организацијом у Лесковцу. После „Обзнане" Комунистичка партија Југославије, која је стављена ван закона, прешла је ,у дубоку илегалност и наставила да се бори за свој револуционарни програм.

У 1939. години формиране су партијске ћелије (организације) КПЈ у Новој Тополи и Бувцу, а актив СКОЈ-а у Белановцу. Следеће године, формирана је ћелија КПЈ у селу Тулару. Ове организације радиле су по директивама и упутствима Окружног комитета КПЈ Лесковац.

III

Немачка је без објаве рата напала Југославију 6. априла 1941. године. Војни обвезници из Пусте Реке и Јабланице узели су учешће у /Овом рату. У борбама је погинуло око 40 војних обвезника, међу којима и један члан КПЈ, а заробљено је неколико стотина људи и отерано у немачке логоре у Немачкој, од којих и два члана КПЈ. Краљ и влада нису били спремни за овај рат и војска је капитулирала 18. априла 1941. године. Од 20. до 25. априла немачка војска је окупирала Пусту Реку и Јабланицу. Против Немаца вођене су две мање борбе, једна на путу Лебане — Медвеђа, а друга у Пустој Реци.

Немци су одмах успоставили своју окупационо-управну власт: у Лесковцу Окружну команду (Крајскомманда 867) и у Медвеђи и Лебану команде места (Ортскоммандо). Целокупни управни и полицијски апарат Краљевине Југославије ставио се у службу окупатора. Наставиле су рад све општине, Начелство среза јабланичког, жандармеријеке станице, финансијске контроле, суд и други органи. Немци су издали неколико строгих наредби, претећи смртном казном, да народ преда оружје и муницију која је остала из рата, али нису успели све да прикупе, јер је КПЈ развила пропагамду да Људи чувају оружје за борбу која тек предстоји.

Народ Пусте Реке и Јабланице био је свестан да са фашистичком окупацијом земље долази и дгерор, који је кроз своју бурну историју често искусио. На овај терен, половином априла 1941. године дошли су из градова *у>* своја села чланови КПЈ ц СКОЈ-а. Поред њих, једно кратко време бораве у Пустој Реци и Јабланици Василије Смајевић из села Мркоња и Станимир Вељковић Зеле из Сувог Поља, чланови Окружног комитета КПЈ Лесковац,

4)Цитирано дело ,.Топличкии устанак 1917", стр. 172, 313. 314. 315, 317 итд.

који су пренели директиву да комунисти и скојевци сакупљају оружје и муницију. Радећи у округу на организационом јачању КПЈ и СКОЈ-а и припремама за оружану борбу, они су по истим задацима повремено долазили и у Пусту Реку и Јабланицу.

Одлуком Окружног комитета КПЈ Лесковац још од априла 1941. године на.задацима КПЈ на тервну Горње Јабланице (Туларе, Реткоцер, Сијарина Леце) радио је Милија Радовановић, из Медевца,. студент и члан КПЈ, а на терену Пусте Реке и средњег дела Јабланице (Лебане — Бувце) Бошко Крстић из Доњег Коњувца, адвокатски приправник и члан КПЈ. После нашада Немачке на Совјетски Савез одлуком ОК КПЈ Бошко Крстић прелази у Лесковац, а средином јула 1941. године упућен је за се.кретара МК КПЈ Врање.

После 22. јуна 1941. године у Јабланици и Пустој Реци краће време бораве Василије Смајевић и Станимир Вељковић, а затим одлуком Покрајинског комитета КПЈ за Србију одлазе за чланове Окружног комитета КПЈ Ниш.

Крајем јуна 1941. године обновљен је рад Среског поверенства КПЈ за срез јабланички у коме су били Милија Радовановић, секретар, а Николај Динић из Доњег Коњувца и Петар Станковић из Бувца, чланови. Поверенство је ња целој територији среза развило веома живу активност КПЈ и СКОЈ-а радећи на непосредним припремама за оружани устанак, а посебно на даљем прикупљању оружја и формирању војно-револуционарних десетина. у селима је створено више десетина и група од којих неке учествуј.у у акцијама, диверзијама и атентатима у Лесковцу.

У овој активности, поред наведених чланова КПЈ, посебно су се истакли Зејнел Ајдиновић из Тупала, Владимир Букилић из Велике Брајине, Гојко Драшковић из Нове Тополе, Радован Ковачевић из Леца и други чланови КПЈ.

У времену август-септембар 1941. године, после формирања Кукавичког (Лесковачки) и Бабичког партизанског одреда, у које је ступило преко 100 бораца из Јабланице и Птсте Реке, и формирања Врањског партизанског одреда, Окружни комитет КПЈ Лесковац, 5. октобра 1941. године на планини Кукавици донео је одлуку да се формира Јабланички партизански одред. Из Кукавичког партизанског одреда издвојени су борци и чланови штаба за овај одред. После припрема и неких акција, Јабланички партизански одред су формирали: Василије Смајевић, члан Окружног комитета КПЈ, и Милија Раловановић, секретар Среског поверенства КПЈ за јабланички срез, 21. октобра 1941. године у селу Спонцу, код Медвеће. Одред је уз помоћ Топличког и Бабичког партиааноког одреда ноћу између 7. и 8. новембра 1941. шдине ослободио Лебане, Медвеђу, Леце, Бојник — цео јабланички срез. Одред је у селима на ослобођеној територији Јабланице и Пусте Реке створио наоружанс помоћне чете и десетине, сеоеке народноослободилачке одборе — нове револуционарне органе власти. Формирано је још шест ћелија КПЈ и 11 актива СКОЈ. Под руководством КПЈ, народноослободилачка борба и револуција имала је два основна циља: а) истеривање окупатора из земље и б) рушење старе буржоаске и успостављање нове револуционарне власти.

Iy

Бугарска је приступила Тројном пакту 1. марта 1941. године. Затим је на територији Бугарске концентрисана немачка 12. ,армија. Она је 6. априла, из бугарских база извршила напад на источне делове Југославије — Србију и Македонију[5].)

Ради поттгуног везивања Бугарске за Немачку, Хитлер је, на тражење оугарског цара Бориса, приликом посете Немачкој, овоме обећао целу вар-

5) Опширније у мом раду „Улога бугарске окупационе војске у Србији 1941—1942", „Наша реч", Лесковац број 46, 28. XT 1975, стр. 4. и дае

дарску Македонију и део Србије. То обећање испуњено је 12. априла 1941. године, дак је рат у Југославији још трајао. Тога дана Немачка је са својим савезнидима — Италијом, Мађарском и Бугарском поделила Југославију, ко ме ће шта припасти. О томе је издат акт „Привремене смернице за поделу Југославије", по коме је Хитлер коначно дао Бугарској целу Македонију и део југоисточне Србије. Смернице су потврђене бечким споразумом „Клодиус" 20. априла исте године.

На основу Хитлеровог одобрења од 15. априла, бугарске трупе су ушле у Југославију 18. априла, запоселе и анектирале Македонију и део југоисточне Србије (врањски и пиротски округ, делове лесковачког округа и територију источно од Зајечара). На овој територији Бугарска је успоставила своју власт, спроводила бугаризацију Срба и екномску иљачку разним мерама.[6])

Окружни комитет КПЈ лесковачког округа настојао је да спречи раздор између српског и бугарског народа и у свом прогласу истакао .јасно став КПЈ о националном питању.[7])

точној Србији добио је крупне размере. Партизански одреди су често нападали и рушили пруге Београд — Ниш — Солун, Ниш — Софдјја, Сталаћ — Краљево — Косовска Митровица, Ниш — Сврљиг — Бор и Ниш — Куршумлија. Само у октобру и нове.мбру 1941. године, када је немачка војска први пут почела да посустаје на источном фронту и када јој је снабдевање из позадине било веома важно, на овим прутама партизански одреди су извели преко 27 диверзија, према непријатељским подацима.[8]) Поред тога, Немци нису могли да експлоатишу рудник „Леце" и да узимају пољопривредне производе од сељака са слободне територије.

је план да Бугарска на територију неанектиране Србије пошаље део војске ради борбе против партизанских одреда и чувања важних комуникација са чвором у Нишу, које су биле од огромног значаја за Немачку.[3]) Бугарско миниетарство рата је прихватило захтев немачке команде Југоистока и одмах ставило у покрет делове дивизија у правцу Ниша и Леоковца. Неки батаљони су 15. новембра 1941. године стигли у .опредељена места на неанекетираној територији „Недићеве државе". По један батаљон је стациониран у Нишу и Белој Паланци. У Лесковац је 21. новембра стигао Први пешадијски батаљон, а у Дољевац Први етапни батаљон.[10]) Тиме су појачане немачке посадне јединице и делови 717. пешадијске дивизије.

6) Исто.

7) Види проглас од краја јула 1941. (Зборник НОР. 1—2 док. 7, стр. 36).

[8]) Опширније у књизи др Миливоја Перовића "Лесковац у рату и револуцији", Београд 1968. стр. 175—180; и Зборник НОР, 1—21. стр. 122, 124, 125, 127 133, 138, 139, 140, 143, 144, 145 146 148. 167 169 170 172, 174 175 и 179.

9) Цитирани рад „Улога бугарске окупационе војске у Србији . . ."

10) Изјава немачког војног изасланика у Софији пуковника Брикмана од 29. XI 1941; и извештај немачке Фелдкоманде 809 у Нишу од 27, XI 1941 (Зборник НОР; том 12. КЊ. 1. док. 250, сгр. 674).

ју Јужне Србије, заседала је бугарска Народна скупштина у софији, на којој **је председник** владе ДР Богдан Филов поднео експозе и образложио уиуњива **ње војске у Србију.**

Користећи присуство бугарских снага у долини Јужне Мораве и поред **наведених** пруга, командант немачке **717.** пешадијске дивизије предузео је **3. децембра 1941. године** са деловима својих снага, затим 920. »1апс1е8сћи1еп« **батаљоном и десет** четничко-неАиђевско-љотићевских одреда, укупне јачине **око 1.700** војника, наоружани и топовима, напад против Јабланичког партизанског одреда, његових помоћних чета и слободне територије Јабланице. Немци су рачунали **да** ће бугарске снаге у току извођења ове операције онемо-

Бугарска фашистичка окупаторска војска

гућити напад осталих партизанских одреда у позадини непријатеља на град Лесковац и пругу Београд — Ниш — Солун. Ова непријатељска, офанзива завршила се потпуним неуспехом у долини Јабланице. Разбијене непријатељске снаге морале су хитно да се повлаче преко села Бошњаца у правцу Лесковцај, како би избегле униигтење. Једва су успеле да спасу топове и да их довуку у Лесковац. Непријатељ је имао велике губитке.

Међутим, **17.** децембра **1941.** године, ојачани делови немачке **717.** пешадијске дивизије са четничко-недићевско-љотићевским снагама, јачине око **4.700** војника, уз учешће тенкова и авијације, поново су предузели напад против Јабланичког партизанског одреда и помоћних чета на терену Нусте Реке и Јабланице. Јабланички одред је са помоћним четама имао на положају преко 2.000 наоружаних бораца, али је непријатељ успео да одбаци партизанске снаге и поново окуоира Лебане. Партизанске снаге морале су да се повуку из Лебана, и пошто су се прегруписале **19.** децембра поселе су положаје на линији село Гегља — Мијајлица — Нова Топола, фронтом према Ле•бану и Лесковцу и на линији село Белановце — Петровац — Стубла — Горње Бријање — Доњи Дреновац — Каре, према желечничкој прузи. Тако је

цела слободна територија Јабланице и Пусте **Реке, изузев Лебана и узаног** појаса око њега, и даље остала у рукама Јабланичког **партизанског одреда и** помоћних чета. Након ове друге непријатељске офанзиве, **Јабланички партизански** одред са помоћним четама наставио је **борбу против окупатора и домаћих** издајника, као и на учвршћивању позадине.

У децембру 1941. године по Немачку је настала веома неповољна ситуација. Да би се побољшало стање на источном фронту и у Југославији, немачка Врховна команда наредила је **16.** децембра **1941.** године команданту оружаних снага Југоистока, генвралфелдмаршалу Листу, да што више немачких јединица, у првом реду 113. и 342. дивизију, ослободи из Југославије и пребаци на источни фронт. у духу. поменутог наређења за пребацивање немачких јединица на источни фронт, командант оружаних снага Југоистока предложио је немачкој Врховној команди да ангажује бугарску војску која ће бнти најсигурнија замена немачким дивизијама у Србији.[11]) Хитлер се сложио са предлогом и наредио команданту Југоистока да нове бугарске трупе одмах уђу у југисточну Србију и преузму ова овлашћења на овом простору од немачких окупационих дивизија. У вези с тим, командант Југоистока **24.** децембра 1941. године обратио се преко „бугарског официра за везу, генерала Жилкова, актом 1а број 2633/41, са молбом да бугарско Миниотарство рата да око три дивизије под једном командом, тактички потчини опуномоћенсим командујућем генералу у Србији.. ,"[12]) Бугарска влада је прихватила предлог Немачке да би проширила своју окупацију на нова подручја Србије — нишки и лесковачки округ. Споразум је закључен 27. децембра исте године. Сутрадан, 28. децембра, Хитлер је одобрио споразум и издао специјално варећење у циљу његовог спровођења.[13].)

Три бугарске дивизије (6, 17. и 21) Првог корпуса **биле су сгав.љене у** покрет за улазак у Србију под командом генерала Асена Николова, **30. децембра** 1941. године.[14]) Главнина ових бугарских снага стигла је у **Србију** 7. јануара 1942. године, делом пешице, а делом железницом. „Тог дана — каже Висхаупут — отишао је први транспорт 113. пешадијске дивизије на источни фронт. Око 20. јануара — само са неколико дана закашњења — било је завршено бугарско поседање".[15])

Док је раније бугарска војска ојачала немачке **снаге, сада** је **Први** корпус заменио немачку 717. пешадијску дивизију која **се до тада налазила** у Лесковцу, Нишу, Крушевцу, Нуприји, Јагодини **(сада** Светозарево), **Алексинцу**, Зајечару и другим местима.

По улаеку бугарског Првог корпуса у Србију, који је заменио немачку 717. пешадијску дивизију а ова 113. дивизију ,која је упућена »на источни фронт, одмах је извршен размештај дивизија. Седамнаеста пешадијска **дивизија** (13. и 14. пук) и Седми артиљеријски пук **са** укупно 24 **оруђа, распоређени** су да би контролисали леву обалу Јужне Мораве **од Малог и Великог** Јастрепца на северу, до планине Кукавице на југу **и** Косовске **Митровице на** западу. Штаб дивизије са пуковником Сапунџијевим на челу, **Седми артиљеријски** и 14. пешадијски пук, са неким дивизијским деловима, лоцирани **су** у Прокупљу, а 13. пешадијски пук под командом пуковника Стојанова **и** Четврти митраљески батаљон под командом потпуковника Хаџијева **и један ди-**

11) Документ Иа бр.1316 налази се у архиви Војноисторијског института у Београду.

12) Опширније у делу немачког нсторичара Ернеста Висхаупута „Борба против устаничког покрета у југоисточном простору", стр. 96 и 97.

13) ПА, ЛЛ, Б. Ст. С., Југославиениен Бд. 4. Телеграм Риттера бр. 1479 од 28. XII 1941 (Уп. дело др Јована Марјановића.Уотанак НОП у Србији 1941" Београд, 1963. стр. 391).

14) Генерал Асен Николов рођен 25. IX 1891. у Трнову (Вугарска), а саслушаван од ОЗН-е у Београду 1945.

15) Цит дело „Борба против устаничког покрета..."

визион артиљерије у Лесковцу. Остале две дивизије поселе су: 21. територију од Зајечара и Купријс на северу и Јужне Мораве па до српско-бугарске демаркационе линије на истоку и, Шеста дивизија од Деспотовца и Крагујевца, и даље преко Краљева на југ, захватајући Крушевац и територију до 17. и 21. дивизије.

После окупације овог неанектираног дела Србије, у циљу застрашивања српског народа, командант бугарског Првог корпуса, генерал Асен Николов, јануара 1942. године издао је „оглас" у коме се, између осталог каже: „Од данас бугарска војска стараће се да обезбеди поредак и спокојство у овој области, која се граничи са севера: село Ргатина — с. Злот — с. Деспотовац — с. Јасеновац — и с. Милошево; са запада варош Крагујевац — в. Краљево — и в. Митровица; са југа: с. Бабин Мост — с, Већа Глава; и ОД истојка, северна граница између Бугарске и Србије (Краљево и Митровица не припадају овој области).. ,"[16]) Затим је генерал Николов позвао све српске партизане да се врате кућама и да „до 1. фебруара 1942. године предају бугарским војним властима своје оружје", у противном запретио је да ће сви они, после тог рока, бити суђени од бугарских ратних судова. Овај позив није имао никаквог дејства, јер се због тога ниједан иартизан није предао бугарској војсци.

Почетком 1942. године, партизанска дејства стално су јачала у Пустој Реци, Јабланици, Топлици, на Јастрепцу, Бабичкој гори, Кукавици, Озрену и другим местима југоисточне Србије. Рушена је окупаторска и буржоаска власт, стварани су народноослободилачки одбори влао.ти. Стално су рушене комуникације у долини Јужне Мораве, Нишаве и Топдице. Пруге су прекидане, возови су каснили са превозом ратног материјала и војске на источни и афрички фронт. Тих месеци, моравска долина била је несигурно тле за Немачку, стално нападана од партизанских одреда Србије.

У циљу садејства квислиншких, бугарских и немачких снага, одржан је 16. јануара 1942. године састанак представника немачког опуномоћеног командујућег генерала у Србији, штаба бугарског Првог корпуса и Недићеве „владе", на коме је разрађен план командовања и садејстава бугарско-немачко-четничко-нсдићевских снага за уништење партизанских одреда у југоисточној Србији.[17])

Крајем јануара 1942. године делови бугарске 17. пешадијске дивизије из Прокупља, приступили су организовано да изводе акције против снага Народноослободилачке војске у долини Топлице и Јужне Мораве. Почели еу, најпре да чисте од партизана села у непоаредној жолини Прокупља.

Топлички партизански одред држао је скоро целу Топлицу, а бугарска окупациона војска тада је једино могла да користи комуникацију Прокупље — Ниш, обезбеђујући своје транспорте јаким снагама.

Први покушај Бугара да зађу у села Топлице завршио се неуспехом. Њихови делови 14. пука који су зашли до села Горње Стражаве, удаљеног четири километра северно од Прокупља, и у село Бериље, југоисточно од Прокупља, скоро на истој даљини, били су дочекани борбом од партизанске војске и враћвни у Прокупље, уз губитке. Код првог места су заробљена и разоружана три бугарска војника, а код села Влахова и Бериља 14 војника. Пошто су то били мобилисани у војеку бугарски сељаци и радници, штаб Топличког партизанског одреда пустио је све заробљене Бугаре" са свом спремом и оружјем", објаснивши им циљеве за које се боре партизани Србије. У извештају Окружног комитета КПЈ Ниш од 1. фебруара 1942. године Покрајинском комитету КПЈ за Србију о томе, поред осталог, пише: „Ми смо им одржали говор — каже се у извештају Драгог Стаменковића, члана ПК СКОЈ-а — и рекли им да они иду из наше земље, и да, ако сматрају дасмо браћа, то и делима треба да докажу, не пуцајући на нас..."[18])

16) Оригинал у архиви Војноисторијског института.
17) Национална аркива Вашиипоиа (САД) Н—Т—501/247—635—657.
18) Зборник НОР. 1—3, док. 16, сшр. 45.

Међутим, бугарска војска је сутрадан поново Дошла у ова два села Са јачим снагама. Помоћне десетине ових села дочекале су их ватром, али су биле принуђене на повлачење. Бугари „су пошли даље и дошли на брдо на пола пута према Пасјачи и одатле 24 часа пуцали из митраљеза. Многе су ухапсили, а једног.сељака убили..."[19]) Према извештају немачког опуномоћеног командујућег генерала у Србији, од 23. фебруара, Бугари су овом приликом „у Горњој Стражави 36 устаника стрељали". Био је то почетак бугарских злочина у Топлици.

У Прокупљу, Бугари су извели 27. јануара 1942. године, прву акциЈу. У зору, бугарска војска је са свих страна блокирала град. Све куће су претресене, тражили су партизане и сакривено оружје. Акција се завршила без успеха.[20])

У то време, 29. јануара 1942. године, у згради основне школе у Бучумету је одржан састанак чланова Окружног комитета КПЈ за лесковачки округ. Присуствовали су: Василије Смајевић Новак, Лепосава Стаменковић Ленка, Благоје Ристић Раде Металац и Глигорије Диклић Будни[21]) Сутрадан 30. јануара, одржан је саетанак штаба Јабланичког партизанског одреда, коме су присуствовали и чланови Окружног комитета. Поред осталог, анализирана је војно-политичка ситуација наотала на терену после проширења бугарске окупације и на леву обалу Јужне Мораве и остале делове Србије. Заузет је став, који је произилазио из јасног опредељења Комунистичке партије ЈугОславије од самог почетка народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције: „Водити борбу против сваког непријатеља, а тиме и против бугарских фашиста", јер су се они „поистоветили са немачким окупатором и домаћим изДајницима".[22])

На слободну територију, стално су стизале вести из Лесковца, Ниша и Прокупља о претњама које су упућивали бугарски официри борцима Јабланичког, Бабичког, Топличког и Кукавичког партизанског одреда и српском народу на устаничкој територији. Ти, и други, подаци који су стизали члановима Окружног комитета КПЈ Лесковац и штабовима партизанских одреда, указивали су на могућност брзог напада бугарске окупационе војске.

У Бојнику и свим селима на ослобођеној територији Јабланице и Пусте Реке одржане су политичке конференције на којима су чланови штаба Јабланичког партизанског одреда и команде чета објашњавале народу своју одлучност да се боре против сваког непријатеља, укључујући и Бугаре, који предузме напад на ппртизане.

Убрзо, 4. фебруара 1942. године, по једна чета 13. пешадијског пука, ојачане артиљеријом из Леековца предузеле су напад у два правца, против Бабичког партизанског одреда код села Манојловца, на Јужној Морави и на

19) Исто

20) Слободан Несторовић „Под Хисаром", Београд 1972. стр. 225.

21) Зборник НОР. 1—3. док. 12, стр. 37.

22) Казивања Василија Смајевића, 27. X 1967. и Милије Радовановића бившег политичког комесара Јабланичког НОП одреда, 5 VII 1975., маг. смимак.

Јабланички партизански одред на левој обали реке Јабланице код села Бс-лановца. Одреди, са помоћним четама, заузели су положаје и када је наи-шла бугарска војска на оба правца, отворили су ватру и принудили Бугаре на повлачење у Лесковац.

Немачки, бугарски и недићевски оф.ициpи у Пустој Реци 1942, у офанзиви против партизанске војске

Једанаестог фебруара **1942.** шдине са Пасјаче је сишла једна десетина Топличког партизанског одреда и дигла у ваздух мост на Растовничкој реци **на** самом излазу из Прокупља. Као одмазду за ову диверзију, бугарска вој-**ска 17.** пешадијске дивизије сутрадан је ухватила и о дрво крај порушеног моста вешала педесет деветогоАишњег, невиног, земљорадника Јована Нико-лића, чија се кућа налазнла недалеко од порушеног моста. Био је то злочин бугарске окупационе војске.[23])

Јабланички партизански одред је од првог до **10.** фебруара **1942.** године извео нападе и поиово ослободио варошице Медвеђу и Лебане. Потукао је домаће издајнике — четнике у селу Миланову и Пуковцу, одбио четничко-недићевско-љотићевске нападе код Газдара и Бучумета, којима је нанео знатне губитке. Одбијен је напад бугарске војске код села Белановца и Карађор-ђевца. У ово време, бугарскочнедићевеко-четничке и љотићевоке снаге по-ново су окупирале небрањену варошицу Лебане. У Лебану су, од тада, лог цирана два бугарска батаљона, четири Љотићева и два Недићева одреда, као и неки четнички одреди.

23) Цитирано „дело „Под, Хисаром", стр. 227.

Глигорије Диклић Будии, члан Окружног комитета КПЈ, у извештај-Ј Покрајиноком комитету КПЈ за Србију, поред осталог, каже: „Данас, 7. фебруара ујутру, два батаљона Бугара отишли су према Лебану". Такође, у извештају Покрајинског поверенства КПЈ за југоисточну Србију, уиуђвног ПК КПЈ, о сталном доласку бугарске окупационе војске, пише: „Бугари довлаче нова појачања из Бугарске. Недиђевци шаљу нове снаге преко Лесковца за Лебане. Задње недеље дигнута су два железничка моста на путу за Топлицу и један у околиеи Лесковца".[24]) У то време и остали партизански одреди југоисточне Србије били еу веома активни.

Тиме је повећана непосредна опаоност за Јабланички партизанеки одред, народ и слободну територију Јабланице и Пусте Реке, као Топлице, Поречја и других крајева југоисточне Србије.

У таквој војно-политичкој ситуацији, када су партизански одреди југоисточне Србије постизали свуда успех против немачко-бугарске окупације, по наређењу генерала Бадера, бугарске окупационе јединице Првог корпуса из Прокупља, Лесковца, Ниша, Беле Паланке, Власотинца и других гарнизона, стављене су у покрет 11. и 12. фебруара 1942. године против партизанских одреда у југоиаточној Србији.[25]) Бугарска 17. дивизија (13. и 14. пешадијски пук) предузела је главни напад против Јабланичког и Топличког партизанског одреда у правцу Бојника, у Пустој Реци и према Пасјачи. Оба бугарска пука наишли су на отпор народа и партизанеких одреда.

24) Зборник НОР 1—3, док 22 и 26, огр. 64. и 73.

25) Немачки извештај опуномоћенаг командујућег генерада Бадера 11. II 1942. (НАВ — Н — 501). 247—842). Фотокопије оригинала у Народном музеју Лесковац.

БОРБЕ И ЗЛОЧИЋИ

„Србија се умирит не може"
(Парола КПЈ — 1941—1945)

БОРБА КОД КОСАНЧИЋА

Игром случајности, Први бугарски фашистички корпус предузео је офаизиву против Јабланичког и Топличког партизанског одреда тачно на годишњицу фебруарског Топличког устанка из 1917. године када је народ масовно устао против бугарске окупације.

Пре почетка офанзиве, штаб Јабланичког партизанског одреда проучио је могуће правце наступања бугарске фашистичке војске. Коистатовано је да је територија између планине Пасјаче, Пусте Реке и Јужне Мораве, на споју слободних територија Јабланичког и Топличког партизанског одреда, недовољно обезбеђена за одбрану.

У циљу организовања одбране према Добричу, Топлици и прузи Београд—Ниш—Солун, одакле се очекивао напад бугарске фашистичке војске груписане су партизанске снаге из Пусте Реке: Прва пусторечка чета Јабланичког партизанског одреда јачине око 50 бораца оа помоћним четама и десетинама из села Косанчића (40 наоружаних бораца), Обилића (11), Куковца (21), Сувог Поља (20), Горњег Бријања (30), Плавца (15), Кацабаћа (30) и Стубле (54). Била је укупна јачина 271 борац.[26]) Ове снаге -су поселе положај село Граница—Нуковац—Обилић—Косанчић—Стубла.

Између села Кара и Горњег Дреновца био је на положају ударни вод Пасјачке чете Топличког партизанског одреда, са помоћним водом из Горњег Дреновца и Десетинама из Кара, укупне јачине око 60 бораца.[27])

На планини Пасјачи налазила се Косаоничка чета и један вод Паејачке чете Топличког партизанеког одреда заједно са помоћним десетинама из села Белог Камена, Гласовика, Јовине Ливаде, Коњарника и Пасјаче, јачине преко 200 бораца. Ове јединице поселе су положај Бели Камен—Пасјача и затвориле прилаз из правца Прокупља.[28]) Била је то сарадња и оадејство два партизанска одреда — Јаоланичког и Топличког у борби против заједничког непријатеља.

Доњокоњувачка помоћна чета коју су сачињавали борци из Доњег и Горњег Коњувца, наоружана са 78 пушака и једним пушко-

[26]) Казивање Милоја Спасића из Кацабаћа, Зарија Пауновића из Косанчића, Пејче Мар. ковића из Г. Бријања, Миће Сретића ив Косанчића, Најдана Станишића из Д. Коњувца и чланци Милана Миладиновића „Барбе" на Косанчићу и **Бојн**ИКУ фебруара 1942", „Наша реч", број 9 и 10, 1967; ,,Борба против Вугара код Косанчића и Бојника фебруара 1942", Лесковачки зборник", кн. XI, стр. 49-63.

27) О томе види чланак Добривоја Секуловића „Ударни вод Топличког одреда у борби на Бојнику", „Наша реч", број 27 и 28, 1970.

[28]) О томе види „Јужну Србију", стр. 106—107, Београд, 1961.

митраљезом „брно", посела је положај на линији село Злата—Рогље —Гранида (тригонометар 390). Она је затварала два правца, који воде према Пустој Реци: први, Прокупље—Житни Поток—Бојник, и други, Житорађа—Дубово—Ново Момчилово—Злата.[29] Уочи почетка бугарске офанзиве очекивао се главни удар од пруге Београд—Ниш— —Солун путем Брестовац—Косанчић—Бојник. Зато је тај правац ојачан помоћним четама из Пусте Реке. Организована је одбрана у Пусторечком пољу.

Са војничког гледишта био је то правилан распоред Прве чете Јабланичког партизанског одреда и помоћних чета из Пусте Реке. Истовремено је Доњокоњувачка чета штитила залеђе партизанским јединицама код Косанчића и на ослобођеној територији Пусге Реке.

И Бабички, Сврљишки (Нишавски) и Кукавички партизански одред извршили су распоред снага за одбрану своје територије.

Био је 13. фебруар 1942. године. Петак. Сунце је грејало, а снежни покривач дебљине 30—40 сантиметара прекрио је брда и поља, који се постепено топио. Тога дана делови 17. пешадијске дивизије Првог корпуса бугарске војске са полазних положаја истовремено су напали делове Јабланичког и Топличког партизанског одреда у простору између Прокупља и Лесковца. Нападе су извршили, из Прокупља према Топличком партизанском одреду, на Пасјачи, јужно од реке Топлице, делови 14. пешадијског пука ојачани артиљеријом, а из Лесковца према Пустој Реци и источној страни Пасјаче, делови 13. пешадијског пука. И ову пешадију подржавала је артиљерија из црквеног дворишта у Житорађи. Према Пасјачи непријатељ је наступао путем Прокупље—Житни Поток. Делови 13. пешадијског пука извршили су напад у три колоне: прва, Житорађе —Пасјача, друга, Дољевац—Дрнатово—Каре—Дубово—Асановац и, трећа, Кочане—Дреновац—Косанчић. Колоне су мобилисале по три водича, сељака.[30]) Друга бугарска колона се зауставила на Викало брду и одатле тукла минобацачима и тешким митраљезима партизане код Горњег Дреновца. Партизани из Горњег Дреновца и вод Пасјачке чете, налазили су се на положају Средњег и Вучјег рида. Примили су борбу. Бугари су тада ранили партизана помоћног вода Цветка Нинића, из Горњег Дреновца на Османовића њиви.[31]) Обе бугарске колоне, јачине једног батаљона, тактички су наступиле и спојиле се близу села Горњег Дреновца.

Чим је почела борба код Горњег Дреновца све партизанске помоћне чете и десетине из Косанчића, Стубле, Горњег Бријања, Кацабаћа, Обилића, Нуковца, Границе, Плавца, Сувог Поља и друге, са Првом пусторечком I четом Јабланичког одреда на челу, пошле су у сусрет Бугарима и изашле на ватрену линију село Граница—Куковац—Обилић—Стубла. Један вод Пусторечке чете и два вода Косанчићке чете, један из Косанчића а други из Горњег Бријања били су

29) Казивање Војкана ЈКрстића. из Д. Коњувца, члана КПЈ од 1941, носиоца ,,Партизаноке споменице 1941", 8. IX 1973.

30) Имена водича у наведеном раду Милана Миладиновића ,.Лесковачки зборник" XI. стр. 5 1

31) Исто, стр. 51,

најистуренији према правцу наступања Бугара. Одмах су пошли из села Косанчића у правцу Горњег Дреновца да заузму полжај на Дреновачкој коси и ојачају Горњедреновачки вод и делове Пасјачке чете. У наступању, близу Грчке шуме и Косанчићких винограда, срели су се са Дреновачким водом који се тактички испред надмоћнијег непријатеља под борбом повлачио из села Горњег Дреновца. Иза партизана наступала је бугарска пешадија и тукла минобацачима, брдоким топовима, митраљезима и пушкама. Истовремено се повукао и вод Пасјачке чете у правцу северозапада према селу Кару и Пасјачи. Бугари су потисли малобројне партизане и под борбом ушли у Горњи Дреновац. Спојени водови из Горњег Бријања, Косанчића и Горњег Дреновца у највећем реду повукли су се на Обилићку косу и спојили са главнином партизанских онага. Ту су и они распоређени на положај.

Бугарска војска је одмах у Горњем Дреновцу приступила хапшењу сељака. Ухапсили су око 30 Горњодреновчана,[32]) међу којима и пет жена — мајки партизана.[33]) Поред пљачке, покушали су да силују Раду, жену партизана Мике Ивановића, која је пружила отпор.[34]) Све таоце су истерали више села на место Мрљак и цео дан их држали у снегу пред цевима митраљеза.

Стрељачки бугарски строј наставио је наступање преко Дреновачке косе у правцу села Косанчића. Газио је дубоки снег преко поља и винограда. Војска се кретала веома споро. Тек око подне стигла је до утрине Косанчића. Одатле је топовима, минобацачима, тешким матраљезима, пушкомитраљезима и пушкама тукла против партизана на положају Обилићке косе. Пусторечко поље јечало је од пуцњаве и експлозија граната. Партизанске јединице су, под командом Војислава Ристића, командира Прве пусторечке чете, прихватиле борбу и пружиле снажан отпор бугарском батаљону, јачине преко 500 војника и официра. Бугарима се супротставило око 280 партизана, наоружаних углавном пушкама, са недовољно муниције. Била је то неупоредива јачина снаге у људству, наоружању и ватреној моћи у корист Бугара.

Бугарски батаљон је стрељачким стројем од Дреновачке утрине и Косанчићких винограда кренуо према селима Косанчићу и Обилићу. Његово наступање су зауставили партизани јаком ватром са Обилићког и Вуковачког брда (к. 356). Истовремено, од села Кара на десни бугарски бок извршио је напад вод Пасјачке чете Топличког партизанског одреда са помоћним четама и десетинама из села Момчилова и Кара, а на леви бок ударила је Стубљанска помоћна чета са положаја које је држала у виноградима изнад села Стубле. Стубљани су напали Бугаре који су били дошли до Косанчићког аеродрома, на ивици села Косанчића. Бугарска војска тучена је са чела и бокова. Она се на постигнутим положајима зауставила и под борбом ископала ровове на Дреновачкој коси, у Косанчићким виноградима и поред пута Горњи Дреновац—Косанчић. Због

32) Исто, стр. 52.
33) Исто, види њихова имена,
34) Исто,

отпора није могла да настави наступање преко Пусте Реке, већ се главнина задржала на постишутим положајима, а неке чете продужиле напред и вршиле ,напад. Са положаја Бугари су и из топова, минобацача и митраљеза стално тукли партизане и села у позадини да би ослабили морал бораца и народа. Одјекивале су страшне експлозије мина и граната, ,на које нису били навикли сви партизани. Све помоћне партизанске чете и борци Одреда држале су се храбро, одбијали нападе и повремено прелазили у контранапад.

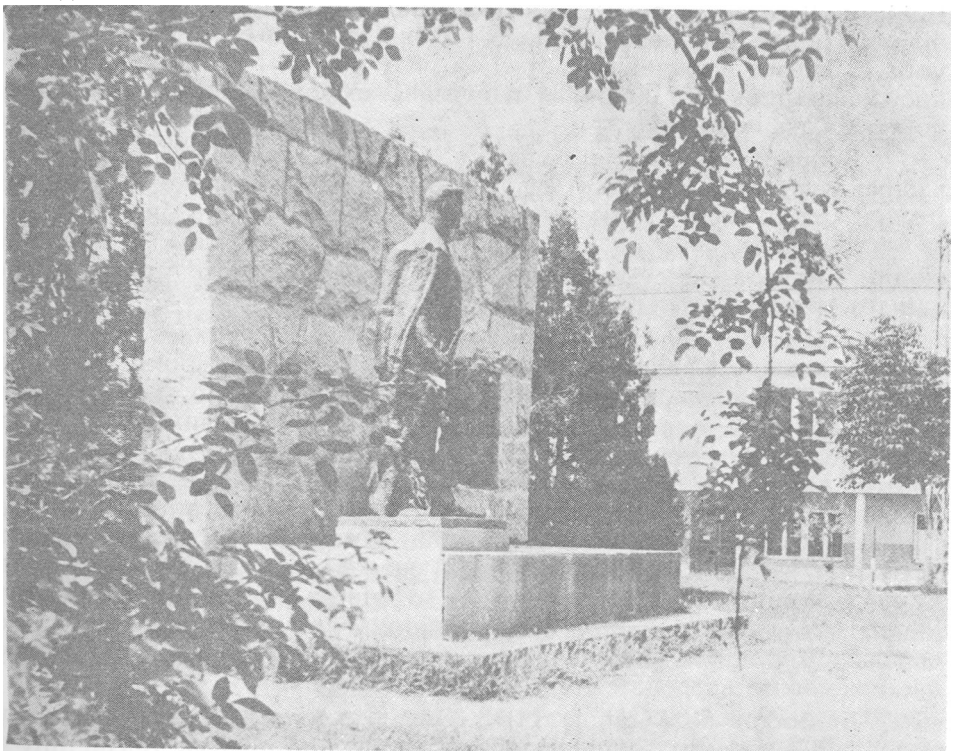

Споменик палим борцима у Бојнику

Борба се водила цео дан. Тешки митраљез, којим је располагала Пусторечка чета, пребацивао се са једног на други положај, према оном делу фронта на коме је непријатељ јаче наладао. Његово дејство збуњивало је Бугаре, јер је изгледало да партизани располажу са више тешких митраљеза.

Већина људи из Стубле, Обилића, Кацабаћа, Плавца, Куковца и Границе изашли су на положаје, изнели храну и храбрили своје борце. Омладинци су били посебно активни: прикупљали и доносили муницију на положај, вршили извиђања и курирске послове. Народ је отворена срца, без резерве, пружао помоћ партизанима, али је био и забринут због почетка бугарске офанзиве. Људи су добро знали да зло иде са доласком бугарске окупационе војске,

јер су била свежа сећања на злочине које су починили 1917. године. Но и поред тога, Пусторечани су у тој ситуацији сачували хладнокрвност и своје достојанство, јер су били свесни давања нових жртава за слободу и независност Србије и целе Југославије. Сви житељи Пусте Реке су јавно испољавали мржњу према бугарској војсци. Појединци су дозивали бугаре с брда на брдо и упозоравали их да се врате. Поред других, Светозар Николић, из Обилића, викао је: „Ej, Бугари, ово је српска земља, шта ћете ви у њој! Бежите одакле сте дошли док су вам главе читаве!"[35])

Очекивао се напад бугарске војске и на правац село Дубово —Каре. Зато су неке помоћне чете померене на Голу чуку (к. 385) и Граничко брдо.

Бугарски батаљон је искористио тренутно затишје партизана на Обилићкој коси и померање неких чета па је поново кренуо у напад са циљем да одбаци партизанске чете и заузме њихове положаје код Обилића. Партизани су Бугаре дочекали јаком ватром са фронта Стубла—Обилић—Иуковац. Поново се развила жестока борба. Пуцало се са обе стране, али без жртава, пошто је била прилична удаљеност између војске. Полако је падала ноћ. Партизани су знали да непријатељ, који недовољно познаје терен, кад падне мрак, не сме ићи даље. Осим тога, ноћу је партизанека тактика ратовања, најчешће, налазила своју успешну примену.

Стрељачки строј Бугара опет је стигао са севера, на ивици села Косанчића, у винограде, у којима се октобра 1915. године одиграла чувена битка између српске и бугарске војске и у којој су потучена три бугарска пука. Тада је група бораца из Косанчићке чете, углавном омладинци, сишла са Обилићке косе у долину и са ивице села Косанчића напала Бугаре.[36]) У исто време, партизанске чете су са фронта од Обилића и Куковца пошле у контранапад јуришем уз снажне вике „урааа"! Бугари су одбачени од села Косанчића. Народ и борци су одах-нули. Бугари су се зауставили на Дреновачкој утрини, Голом брегу и у селу Горњем Дреновцу и Доњем Дреновцу.

Падао је мрак. Стишавала се борба и још само по који пуцањ одјекивао је долином Пусте Реке. У први сумрак непријатељ је пуцао еамо из топова и минобацача. Неколико граната и мина пало је у села Косанчић, Обилић, Нуковац и Стублу, али без нарочитог ефекта. Једна граната из минобацача ударила је испред куће Мите Иурковића, у Косанчићу и лакше ранила у десну ногу испод колена Перу Михајловића, борца Косанчићке помоћне чете, члана СКОЈ-а. Бугарски губици били су — према изјави Дреновчана — четири погинула и два рањена војвика.

Док се водила борба код Косанчића, северозападно од Пусте Реке на планини Пасјачи, повремено се чула јака пуцњава митраљеза, пушака, топова и минобацача. Ветар је дувао са планине и преносио одјеке пуцњаве. Тамо се, такође, водила борба између пар-

35) Казивање мештана села Обилића, 13. X 1974.
36) Сећање Пере Михајловића и Милана Миладиновића, нз Косанчића, учесника ове борбе носиоца „Партизанске споменице 1941", 13. X 1974.

тизана Топличког партизаиског одреда и делова бугарског 13. и 14. пешадЈЦСког пука, који је био ојачан једном четом недићеваца. Ове непријатељске снаге ношле су из Житорађа и Прокупља у неколико колонз, У напад на партизане, усмеравајући своја дејства према Белом **Кзмену** и Пасјачи. Делови Пасјачке и Косаоничке чете са помоћним десетинама примили су борбу против бугарске војске 13. и 14. пегладијског пука на положајима Бели Камен—Пасјача. Док се водилз борба, у помоћ бугарској војсци пошао је 12. добровољачки **(Љотићев)** одред према Белом Камену. За то време, четници су се прикупљали у селу Широке Њиве да би с леђа напали партизане. Цео дан је Топлички партизански одред са помоћним четама и десетинама у повлачењу водио борбу противу бугарске војске, недићеваца и љотићеваца. Једна партизанска заседа од 20 бораца из Пасјачке чете са помоћним десетинама села Коњарника, са комесаром чете **Димитријем** Писковићем Трнавцем на челу, иустила је Бугаре да јој се приближе и кад је колона наишла, са блиског одстојања отворила је ватру. Бугари су били изненађени, одмах се дали у **на**нично бекство, напустили батерију топова (4 топа) и неколико митраљеза. Партизани су прешли на јуриш и нанели бугарској војсци осетне губитке: 36 мртвих и рањених.[37]) Партизани су **имали** два погинула и једног рањеног борца. у току ноћи између 13. и 14. фебруара Топлички партизански одред се повукао са планине Пасјаче и Видојеваче ка Житном Потоку, Статовцу и Радану. Повлачење је уследило због тога што су нове бугарске снаге 14. п\/ка ангажоване у борби код села Студенице и Дебелог Луга. Штаб Топличког одреда са Сретеном Младеновићем Миком, секретаром Окружног комитета КПЈ Ниш, на **челу** планирао је да заједно са Јабланичким партизанским одредом уништи бугарске јединице на планини Радану. Сутрадан, 14. фебруара бугарска војска је попалила много кућа у сели.ма око планине Пасјаче и стрељала људе.[38])

Повремено, 13. фебруара чула се тоновска паљба и према Бабичкој гори и Заплању. Тамо су водили борбу Бабички и Сврљишки партизански одред против делова бугарске војске Првог корпуса.

Била је то координирана офанзива Првог бугарског окупационог корпуса и домаћих издајника — Недића, Љотића и Пећанца, по наређењу немачког генерала Бадера.

ДОЛАЗАК БУГАРА У БОЈНИК

Бугарски батаљон није смео да преноћи у кућама села Дреновца, већ је провео ноћ на снегу од Косанчићких винограда до села Доњег Дреновца. На неким местима ложене су ватре јер је била хладна ноћ. Док су се војници и официри грејали, похапшени сеља-

37) Извештај секретара ОК КПЈ Ниш. Сретена Младеновића — Мике од 17. III 1942; „Јужну Србију". стр. 106—107; и објашњење 17 у Зборнику НОР. 1—21. док. 16, сгр. 218—219,
38) „Јужна Србија", стр. 108,

ци из Горњег Дреиовца и Доњег Дреновца, међу којима и три жене, смрзавали су се. Неки одрасли мештани били су ангажовани да гурају тоиове преко терена покривеног снегом и да изнесу муницију **На** положај. Негде око пола ноћи настала је узбуна у бугарској војсци. Неки војник на обезбеђењу из страха је опалио метак — како

Главна улнца у Бојнику

је касније установљено на зеца који је ишао према њему. Настала је општа пуцњава. Бугарски официри су претили таоцима да ће **их** поубијати, што су их „напали" партизани. Људи су се уплашили, јер су веровали бугарским претњама. Кад се смирила та узбуна, повремено су пуцали само тешки митраљези и разбијали страх бугарској војсци.

Партизанске јединице ноћу између 13. и 14. фебруара заноћиле су у овом распореду: Прва пусторечка чета, **Горњобријањски** и Косанчићки вод и Обилићки вод у селу Обилићу; **Стубљанска** чета у Стубли; Плавачки вод у Плавцу; Куковачки вод у Куковцу; Кацабаћка чета у Кацабаћу; Сувопољски вод у Сувом Пољу; **Лапо**тиначка чета у Лапотинцу; вод Пасјачке чете, **ГорњеАреновачки вод и** Граничка чета у Граници. Испред ових села била су истурена **јака** обезбеђења јачине водова, крстариле **патроле** и налазиле се мртве **страже.**

Коначиште бугарске војске 13. пука било је овако: један багаљоп на положају код Горњег Дреновца, други батаљон у селу Дубову и Коњарнику, а 14. пук се распоредио у селима на Пасјачи Белом Камену и Јовиним Ливадама.

У прве јутарње часове 14. фебруара партизани су посели своје јучерашње положаје, сем Стубљанске и Лапотиначке чете, које с\ у току ноћи пребачене на леву обалу Пусте реке, пошто је постојала опасност да буду окружене и заробљене. Оне су задржане у селу Плавцу као партизанска резерва.

Командир Прве пусторечке чете Јабланичког партизанског одреда, који је имао команду и над помоћним четама, водовима и десетинама доњег дела Пусте Реке, ујутро 14. фебруара одржао је састанак у селу Обилићу са командирима и политичким комесарима, на коме је, после краће дискусије и анализе, одлучено да се настави борба против Бугара и ојача лево крило.[39])

У том циљу издвојена је Доњокоњувачка помоћна чета и под командом Војкана Крстића упућена на лево крило у правцу села Кара и Новог Момчилова да би затворила пут Дубово—Злата, где се такође очекивало наступање бугарске војеке од Дубова. Чета је поеела положај Ново Момчилово—Роге, са наслоном на главни пут, Златску реку (код Текије) и пут према селу Дубрави.[40])

Бугарски батаљони 13. пешаАијеког пука, 14. фебруара око 11 часова, пошли су у напад: батаљон из Дубова према Паејачи и други батаљон са Дреновачке коее према партизанеке положаје Обилић—Пуковац—Граничко брдо. Према Обилићу најпре је отпочела артиљеријска ватра из топова и минобацача а затим митраљеска и пушчана. Партизанске снаге су прихватиле борбу. Успеле су да задрже бугарски батаљон на полазни положај до 16 часова. Међутим, у то време, други бугарски батаљон одвојио је део снага из Дубова и упутио их у напад према Пустој Реци, путем Дубово—Момчилово. Код села Новог Момчилова ове Бугаре је дочекала ватром Доњокоњувачка помоћна чета и принудила их да се повуку и заузму положај у кућама и двориштима. Онда је непријатељ задржан[41])

Са Дреновачке косе бугарски батаљон, пошто није могао да одбаци партизанске јединице са положаја Обилић—Граничко брдо, померио око 15 часова у лево, захватио долину Пусте реке и пробио путем Косанчић—Бојник. Прва пусторечка чета са помоћним снагама се повукла ка селу Зоровцу, Плавцу и Граници и заузела погоднији терен за борбу. Повлачење је извршено тактички, у највећем реду.

Бугарски батаљон је наетупао према селу Бојнику опрезно. Претходницу је у селу Косанчићу дочекао Воја Ивановић, деловођа општине, немачки еарадник. Он је потврдио да у селу нема партизана. И поред тога, командант батаљона капетан Цветанов наредио

39) Изјава бившег командира чете Војкана Крстића, из Д. Коњувца.

40) Види Веља Ивановић. „Хроника Бојника"-, рукопис. У Н. музеју Лесковад, стр. 79.

41) Исто, стр. 77

је војсци да похвата један број житеља као таоце. Ухапшено је око 40 људи и они су задржани код општине. Овим људима је Цветанов запретио стрељањем. Тиме је желео да спречи даљи напад партизана. У даљем наступању, Бугари су узели таоце и из села Косанчића, Кацабаћа и Сувог Поља, које су ослободили испред Бојника. Путем су таоце тукли и оиљачкали им новац и сатове.

У село Бојник је стигао бугарски батаљон из правца Косанчића, 14. фебруара око 17 часова, пред сам мрак.[42] Официри су разгледали село и распоредили војску за пре-ноћиште: у четвороспратној згради млина на левој обали Пусте реке остављена је комора са четом обезбеђења, у две школе — четири учионице — две кафане и у око 20 кућа смештена је пешадија оа својим наоружањем и у дворишту и згради оиштине — артиљерија (топови и минобацачи). Официри су распоређени у куће Боже Пантазијевића, кафеџије, и Зафира Трајковића, трговца.

Основна школа у Бојнику

По наређењу официра сељаци су донели сламу у ошптинску зграду, млин, обе школе и у куће. Војници су се ту сместили да преноће. Неки мештани су били приморани да Бугарима донесу храну и пиће а за коње детелину.[43])

Ово уношење хране и сламе искористили су припадници наро-Аноослободилачке борбе да прикупе податке о бугарској војсци и доставе их команди Прве пусторечке чете.

42) Исто. стр. 77 и 80.
43) Исто, стр. 68.

Бугарски официри су се интересовали код Бојничана да ли у селу има „шумци". Они нису хтели непријатељу ништа да кажу о партизанима или су давали нетачне одговоре.

Војска је после краћег одмора изашла на улице села Бојник и Аратовац. У групама и појединачно војници су улазили у куће, вршили претрес тражећи партизане, узимали ракију и вино, које нигде нису плаћали, пљачкали ствари које су им се свиђале, нападали младе жене и девојке. У трговинским радњама узели су сву робу коју нису платили. У кафанама пили су заједно војници, подофициpи и официри и такође нико ништа није платио. Све то је утицало да се још више повећа мржња према бугарској фашистичкој окупационој војсци.

БОРБА У БОЈНИКУ

Пред руководство штаба Јабланичког партизанског одреда поставило се питање да ли Бугаре оставити у Бојнику на миру или их напасти. Команда Прве пусторечке чеге послала је људе у Бојник који су прикупили податке о распореду бугарског батаљона. Касно увече, 14. фебруара, у кући Воје Крстића, у селу Плавцу одржан је састанак два члана штаба Одреда — Василија Смајевића и Бошка Крстића и команде Прве пусторечке чете и донели одлуку да партизанске јединице нападну Бугаре у Бојнику, и то исте ноћи. Планирано је, да се постојеће јединице у Пустој Реци ојачају новим партизанским снагама: Другом и Трећом четом Одреда, и помоћним четама: Оранском, **Бојничко**-драговачком, Ланотиначком и друшма. За уопех борбе посебно се рачунало на борце Бојничко-Араговачке чете који су били наоружани са 64 иушке и два пушкомитраљеза и који су важили као добри познаваоци терена.

Касно ноћу, пошто је донета одлука за нанад на Бугаре у Бојнику, послати су курири да позову Трећу шрњојабланичку чету Јабланичког партизанског одреда и помоћне чете: Оранску, Бојничко-драговачку, Лапотиначку, Петровачку, Брестовачку, Бинћушку, Придворичку и друге. Због ноћног кретања, расквашеног снега и воде, као и приличне удаљености нису сви курири на време извршили задатак. Два курира из села Црквице одустали су да оду у село Турјане и обавесте Трећу горњојабланичку, Оранску и Бојничко-драговачку чету да су одређене да учествују у нападу.

Исте ноћи, у селу Граници, Првој иусторечкој чети одржали су говор командир чете Војислав Ристић и политички комесар Милоје Атанацковић. Они су политички-морално припремили борце и старешине, објаснили да бугарски војници пљачкају бојничке и драго вачке домове, силују жене и туку људе. Наговестили су могућност напада.[41])

[44]) Изјава Бранка С. Спасића „Михајла", из Шарца, бив. борца Пусторечке чете 4. X 1934, налази се код аутора.

Пошто је извршено прикупљање и груиисање Прве пусторечке чете Јабланичког партизанског одреда, ударног вода Пасјачке чете Топличког одреда и неких помоћних чета из доњег дела Пуете Реке, које су се налазиле на ширем фронту на левој обали Пусте реке, 14. фебруара око 23 часа формиране су две нанадне колоне. Прву колону је повео Бошко Крстић, заменик команданта Јабланичког партизанеког одреда, преко села Зоровца, Коњувца и Црквице на Бојник, а другу колону повео је Војислав Ристић, командир Прве пусторечке чете, у село Плавце.[45]) Борци друге колоне су у овом селу вечерали око 24 часа. Они нису журили, имали су у односу на прву колону краћи иут до Бојника. После вечере и краћег одмора, колона је кренула путем преко села Сувог Поља у правцу Бојника. Код Сувог Поља командир је зауставио колону и уз краћи говор саопштио борцима да се иде у напад на бугарски батаљон у Бојнику. Саопштење је примљено са задовољетвом.[46])

Кретање колона било је отежано, због расквашеног снега, а нарочито је прва изгубила драгоцено време због прелаза преко уског брвна на Пустој реци, код села Црквице. Равница, белина снега, тишина у селима и тиха ноћ захтевале су највећу опрезност кретања у прилажењу Бојнику. Све то, а посебно дуго чекање чета: Треће горњојабланичке, Оранске и Бојничко-драговачке на заказаном месту, онемогућило је да се напад изведе раније, како је било планирано.[47])

Напад је почео у недељу, 15. фебруара 1942. године, у 4,30 часова.[48])

Са северо-источне етране Бојника, према левој обали Пусте реке, стигла је друга колона. Извршен је распоред за напад: Други вод Прве пусторечке чете око 30 бораца добио је сектор дејства од пута Косанчић—Бојник поред леве обале реке и зграде млина. Овом воду био је придодат помоћни вод из Сувог Поља (21). Северозападно од овог пута нападала је Косанчићка помоћна чета (36), и делови водова: Горњобријаноког (15), Дреновачког (18), Обилићског (3), Плавачког (10) и из Придворичке помоћне чете (3). На том сектору је додељена и митраљеска десетина (7) Прве пусторечке чете са тешким митраљезом. У међувремену се прикључило пет бораца из села Зоровца и они су распоређени за борбу. Укупне партизанске снаге на левој обали Пусте реке биле су 143 борца.[49])

Са северо-западне стране Бојника, на десној страни Пусте реке прва колона је распоређена за напад: Први вод Прве пусторечке

45) Казивање Бошка Крстића, бившег замекика команданта Одреда.

46) у цит. рада Милана Миладиновића..Боррба против Бугара..." тврди се да је В. Ристић одржао говор борцима на Плавачкој к и т и (стр. 54). Међутим, Пера Михајловић и Зарије Пауновић (у овој борби командир чете), по Косанчића, и остали преживели борци из Сувог Поља, Косанчића и Плавца тврде да је говор одржан код Сувог Поља. што је тачно.

47) Види чланак Бошка Крстића, ,,Битка код Бојника", ,,Наша реч". бр. 8, 1961.

48) Датум напада различито је записан: у извештају Команде жандармерије од 26.. II 1942. министру ун. послова Недићеве ,,владе" (Зборник НОР, 1—3 док 127, стр. 353) наведено је ..између 16. и 17. фебруара"; у цит. чланку Б. Крстића ,је „14. фебруар". Исти датум наводи Милан Миладиновић у цитир. раду..Борба против Бугара код Косанчића и Бојника..." Лесковачки зборник. књ. XII, 1971, стр. 55. Преживеле породице тврде да је то било 15. фебруара (у недељу). Истраживањем је установљено да је у питању 15. фебруар.

49) Опширније види цитирани рукопис хронике Бојника и Драговца; и казивања Пере Михајловића, Милана Миладиновића, Зарија Пауновића и Братислава Гудурића ,,Батила" из Косанчића; Косте Митровића и Василија Павловића, из Сувог Поља; Бранка Спасића из Шарца, Миодрага Грујића — Барабанче, из Д. Коњувца; Бошка Лакићевића из Обилића и других бораца.

чете (око 40 бораца), под командом командира вода Војислава Марковића Чапајева добио је сектор напада путем Црквица—Бојник, директно на две зграде основне школе у којим је био емештен велики део бугарског батаљона. Овом воду, на десном крилу садејствовали су борци из Горњокоњувачког вода (13) Доњокоњувачке помоћне чете под командом Војкана Крстића. Лево од овог вода, између школе и Пусте реке према општини и центру села, учествовали су у челном нападу: ударни вод Пасјачке чете (30) с командиром Мијатом Ивановићем Бошком, из Коњарника[50]) и борци из помоћних чета села Кацабаћа, (28), Црквице (2) и Брестовца (7). Укупна јачина партизанских снага на овом правцу била је 120 бораца.[51])

Неке помоћне чете вршиле су обезбеђења нападних партизанских јединица: делови Коњувачке помоћне чете (Доњокоњувачки вод) заузео је положај код Рогље поред пута село Злата—Дубово и штитио позадину партизана од евентуалног напада батаљона 13. пешадијског иука који је остао на простору Дубово—Пасјача.[52]) Лапотиначка и Бинћушка помоћна чета заузеле су положај на коси Бинћуша—Пашина чесма и затвориле пут који води од Лесковца преко Бинћуше за Бојник.[53])

Касно су пошле из села помоћне чете Граничка, Буковачка, Стубљанска, Петровачка и Карађорђевачка десетина и нису стигле да се укључе у борбу.[54])

Прва колона је имала наређење да отпочне борбу нападом на школе у којима су били Бугари. Оетали делови су имали да чекају њихов почетак борбе. Знаци распознавања били су „Москва—Моло тов".

У приближавању нападним објектима, прва колона наишла је на бугарског стражара који је био поред једне куће на излазу из села Бојника. Четири Македонца — партизана Прве пусторечке чете у бугарској униформи ишли су напред испред колоне, путем Црквица—Бојник, и без борбе на превару разоружали су овог стражара. Од стражара су добијени бугарски знаци распознавања.

Друга партизанска колона, која је наступала из правца Сувог Поља према Бојнику, наишла је на патролу бугарског батаљона код Црепане, на излазу из Бојника. Кад еу у највећој тишини, колико је то било могуће с обзиром да је био снег, наишле партизанске јединице, патрола је гласно, на бугарском језику, викнула: „Стој, ко иде!?" Било је јасно партизанима да су то Бугари. Командир вода Прве пусторечке чете Милутин Милојевић Габарски, иначе про-

50) у цит. чланку Б.Крстића „Битка..." погрешно је наведено име командира вода- уместо Мијата Ивановића - који је био командир, речено је да је то Александар Војиновић, народни херој.

51) Казивања Војкана Крстића, Милоја Грујића, Милутина Ристића, Велимира-Весе Тошића, Најдна Станишћа, Хранислава Момчиловића. из Д. Коњувца; Милисава Ивковића из Г Коњувца; Драгог Стаменковића :из Црквице, Обрена Митића, из Кацабаћа, Станка Живковића из Брестовца и цит. чланка Малише Секуловића ,,Ударни вод.. "

52) Казивање Милоја Грујића из Д. Коњувца, заманика командира Доњокоњувачке чете, носиоца „Партизанске споменице 1941", 16. X 1973.

53) Казивање Светимира Миљковића Тоће, из Лапотинца. носиоца „Партизанске споменице 1941"

54) Изјава-магнетоскопски снимак Милоја Спасића, из Кацабаћа, борца Прве пусторечке чете, који је касно ноћу упућен да позове Граничане и Куковчане да учествују у борбу. Затим. казивања Милана Николића. ;из Стубле, Доде Вељковића из Карађарђевца и Станка Петровића, ИЗ Петровца.

фесор по занимању, био је на челу колоне.[55]) Он је знао македонски језик и послужио се лукавством. На македонском језику је упитао: „Ко је тамо"!? Кад је чуо одговор „Копче", већ су партизани ове колоне имали пола знаке распознавања. Габарски и стражар су се објашњавали на макслонском и бугарском језику, која „бугарска" јединица долази, а остали иартизани су заузимали борбени поредак. Разговор је прекинуо иартизан Чеда Илић, из Кацабаћа, који је испалио један метак из пушке и убио бугарског војника. Остала два лица из патроле, један наредник из Иустендила и поднаредник из Џумаје, предали су се. Заилењене су три иушке, око 350 метака и два пиштоља.[56])

Десетар Благоје Јовановић из Сувог Поља, погинуо

Кад је пукла пушка код Црепане, де.лови прве колне окруживали су школско двориште. На источној страни тог дворишта, поред капије, израђене од тараба, на путу Бојник—Црквица, стајао је бугарски стражар. Са једном десетином бораца испред колоне, поред речног корита Пусте реке и неких кућа пробијао се командир вода Војислав Марковић Чанајев, из Горњег Бријања. Он је изненадио стражара, скочио на њега и разоружао га, без пуцања. Овај није имао времена да виче и пуца. Бугарин је поведен. Настављено је приближавање школским зградама.[57])

Са западне стране од куће Здравковића и пута Бојник—Савинац наступао је са својом десетином Стеван Жугић Баја, из Гајтана. Иопред врата школе стајао је други бугарски стражар с пушком о рамену и шетао. Њему су се приближавала два веома храбра партизана-десетар Стеван Жугић Баја, кандидат за члана Комунистичке партије Југославије и Обрен Ковачевић Радивоје. Носили су пу-

55) М. Милојевић је родом на села Шести Габар, код Бора, а пре рата је живео у Скопљу, где је и студирао. припадао је напредном покрету.

56) Казивање бившег борца Бранка Спасића Михајла из Шарца, Косте Митровића и Василија Павловића, из С. Поља. Код школе су заробљена још два бугарска војника који су исте ноћи покушавали бекство и убијени.

57) Изјава Пејче Марковића, из Г. Бријања, учесника ове борбе, 5. Ш 1973.

шке „на готовс", на којнма су били бајонети. И остали партизани су се" са северо-источне стране, приближавали школским зградама са бомбама, пушкама и пушкомитраљезима, спремни за борбу. Кад је бугарски стражар чуо пуцањ код црепане и неку галаму код суседног стражара на путу Бојник—Црквица скинуо је пушку „на готовс", окренуо се према капији и Сувом Пољу. Црема овом стражару је с леђа притрчао Стеван Жугић Баја с намером да га зароби. Испод његових ногу чуло се шкрипање снега. Стражар се нагло окренуо у правцу нападача и подигао пушку да пуца, али је Жугић био бржи. Опалио је метак из пушке и Бугарин је пао мртав на снег. Из школе је истрчао разводник страже, подофицир, са пушком „на готовс" да извиди зашто пуца стражар. Њега је дочекао партизан Обрен Ковачевић Радивоје и убио га на степеницама.[58])

Истовремено, партизан Живко Карацић скочио је на бугарског стражара код помоћне, мале, капије на школском дворишту. Стражар је при пружању отпора убијен.

Одмах су, под командом командира вода Војислава Марковића, бомбаши ступили у дејство, уз подршку својих пушкомитраљеза. Убацили су за неколико минута преко 30 бомби међу Бугаре, у три учионице старе основне школе, и у једну учионицу помоћне школе. Бугари су били изненађени и затечени на спавању. Експлозија бомби, врисак рањених, команде официра и подофицира, пуцњава и галама, све се то помешало у страшан јаук. И Бугари су на партизане бацали бомбе из школе и дворишта. Чапајев је неколико бомби ухватио и неексплодиране вратио Бугарима у школу.

У исто време, са леве стране Пусте реке и са северо-запада Бојника партизанске јединице су отпочеле напад.

Делови бугарског батаљо-на, који су били емештени у млину, кафанама и кућама, нису још били нападнути, али кад су чули почетак борбе код школе и Црепане зграбили су оружје и на брзину организовали одбрану. Тако су партизанске јединице, кад су покушале да заузму млин, биле организовано дочекане јаком митраљеском и пушчаном ватром. У форсирању реке, преко гвозденог моста, покушали су делови Пусторечке чете да пређу на десну страну, и продру у центар Бојника да би напали Бугаре који су били смештени у кафанама, општини и у кућама. Они су дочекани јаком ватром из тешких митраљеза, пушкомитраљеза и пушака. Развила се оштра борба у Бојнику, на свим секторима. Светлећи меци парали су ваздух. Партизани су јуришали, освајали кућу по кућу, улицу по улицу, сужавали окружење око млина, школе и осталих нападних објеката у којима су биле бугарске јединице.

Код млина, у првом налету, партизани су успели да продру и блокирају млинске зграде и заузму приземље млина. У овом јуришу од експлозије бугарске бомбе контузован је командир Косанчићке помоћне чете Зарије Пауновић.

58) Сећање Стевана Жугића Баје, резервног капетана ЈНА, пензионера, носиоца „Партизанске споменице 1941" и Обрена Митића Бане_ из Кацабаћа, такође носиоца „Партизанске споменице 1941". саопштена 11. IV 1973.

Команду над јединицама које еу вршиле напад на млин имао је Стеван Венчевић Берза, родом из Косанчића, припадник Прве пусторечке чете, добар познавалац тог терена. Он је командовао и примером храбрио борце. На к уће у зграду млина, али је био рањен у десно раме. Крв му се цедила низ рукав, али је јуначки наставио да се бори.[59]) Свуда око млина, у помоћним зградама и суседним кућама водила се борба. Партизани су јуришали а Бугари су одбијали нападе бомбама и ватром из пушкомитраљеза, тешких митраљеза и пушака. Од једне бомбе рањен је лакше у ногу партизан Васа Миловановић Китанче, из Косанчића. Извучен је из прве борбене линије и пребачен у позадину, где му је указана прва помоћ. Стеван Венчевић Берза је више пута позивао Бугаре на предају, указивао је да узалудно губе животе за фашистичку Немачку. Обећавао је, ако се предају, да ће им бити дозвољено да се врате у Бугарску. Било је колебања међу Бугарима, али су их официри натерали да наставе пружање отпора.

Борац Станислав Петковић из Сувог Поља, члан СКОЈ-а, погинуо

Партизани су наставили упорно да нападају објекте у којима су били Бугари. У јуришу је храбро погинуо Драгољуб Г. Стевић, из Плавца, партизан помоћне десетине.

Бугарски официри су активирали јединицу из општинске зграде. Имала је двориште ограђено циглом. Војска је провалила зид и израдила пушкарнице. Одатле су тукли партизане који су нападали у правцу центра села, општине и млина.

Војислав Ристић, који је руководио борбом на левој обали Пусте реке, издао је наређење неким десетинама и водовима да заузму гвоздени мост и ликвидирају Бугаре код општине, у Грчкој кафани и у кућама поред десне обале Пусте реке.

Под заштитом тешког митраљеза Прве пусторечке чете и два, пушкомитраљеза, група партизана, са храбром партизанком Павом Ковачевић Светланом, чланом КПЈ, на челу, пробила се кроз кишу

59) Види цит. рад Милана Миладнновића „Борба.... и казивања Пере Михајловића, Братислава Гудурића—Батила, и других.

непријатељских куршума, принуАила је Бугаре на повлачење, заузела мост и затим напала Бугаре у центру села Бојника код општине.[60]) То је створило могућност да на десну страну Пусте реке пређе добар део партизанеких јединица. Овим продором су одбачене и бугарске снаге које су биле у кућама поред десне обале Пусте реке. Борба је била све жешћа и водила се око самих објеката у којима су се налазили Бугари, сем кафана, на које се дејствовало са нешто удаљености.

У почетку је изгледало да ће бити сломљен бугарски отпор у млину, школи и код општине. Међутим, непријатељ се убрзо средио, организовао одбрану, па се развила још жешћа и неизвеснија борба. Од експлозија бомби и дејства митраљеза и пушака је јечало Пусторечко поље.

Код школе партизани су стално јуришали. Међутим, део Бугара је изашао из школе у двориште, где је било истоварено 40 кубика огревног дрвета и ту су образовали спољну одбрану и пружили отпор. Да није било ових дрва бугарска војска би се нашла на брисаном простору и имала би дале
повремено су партизани Чапајев, Аевач, Бале и други борци певали познату песму: „Пшеница класала, Јабланица гласала. Јабланица мила нана, пуна партизана.." Командир вода Војислав Марковић Чапајев је неколико иута позвао Бугаре на предају. Обећавао им слободан повратак у Бугарску. Али, они су гинули а нису се смели предати. Партизани су чули лелек појединих бугарских рањеника и псовке официра који су наређивали рањеницима да не јаучу а војницима да пружају отпор.

На свим поприштима борбе у Бојнику партизани су показали велики хероизам. Појединци су испољили ретко виђену храброст. На пример, на помоћну школу Бугаре је ватром из иушкомитраљеза нападао Благоје Бале Цветковић, из Горњег Бријања, зидарски радник. Он је рањен у леву руку, али борбу није прекинуо. Бомба му је одсекла неколико прстију и разбила кундак пушкомитраљеза, који је у руци држао.[61]) Петар Момчиловић Павле, из Доњег Коњувца, радник, члан СКОЈ-а, наслонио је свој пушкомитраљез на ограду зида једног дворишта и тукао јужни излаз из школе, раскршће Бојника и кафане одакле су Бугари пружали жесток отпор. Са друге стране зида привукао се Бугарин и ухватио му пушкомитраљез за хладњак покушавајући да му га отме. Настало је отимање. Павле је вукао ка улици а Бугарин ка дворишту. Обојица су били јаки. Онда се Павле сетио и снажно притиснуо кундак пушкомитраљеза на доле па је то преварило Бугарина и он се подигао. Чим је његова глава провирила изнад зида оиалио је из пушке борац Бранислав Анђелковић Бица, из Доњег Коњувца, члан СКОЈ-а, и убио Бугарина, који је остао да виси преко зида.[62])

60) Изјава Миодрага Грујића-Барабанче.

61) Изјава Милоја Сиасића-Ајваза. ив Кацабаћа и Пејче Марковића из Г. Бријања.

[62]) Сећање Најдана Станишића-Добривоја, из Д. Коњувца, члана СКОЈ-а од 1941 борца Пусторечке чете, учесника ове борбе, 24. III 1973.

Из дворишта Младена Здравковића, поред зида ограде, еа западне стране школе био је један вод партизана, под командом Добривоја Петровића Левача, политичког делегата вода Прве пусторечке чете. Левач је командовао водом и повремено узимао пушкомитраљез и Бугаре тукао у зградама око школе и у дворишту где су Бугари пружали очајнички отпор. У једном тренутку Левач је оставио пушкомитраљез, узео неколико бомби и по трећи пут повео борце у напад на школу. Први је истрчао иза ограде и пошао на јуриш. Уепео је да убаци две бомбе у школу, али је смртно рагњен од минобацачке мине. Гелери су му разнели део стомака и груди. Другови су га изнели иза зида ограде у двориште Младена Здравковића. Указана му је прва помоћ. После рањавања Добривоја Петровића Левача бомбе је наставио да баца Војкан Крстић, из Доњег Коњувца, радник и члан КПЈ. Али, не за дуго, убрзо је и он тешко рањен у десну ногу.[63]) Кад су партизани дошли код Добривоја Петровића Левача, да га изнесу са положаја, смогао је снаге и рекао: „Ја сам готов. Спасавајте Војкана. Јавите мајци где сам погинуо. Другови, наставите борбу док не уништите фаши-

Пушкомитраљезац Милан Вељковић из Сувог Поља, члан СКОЈ-а, погинуо

стичке слуге..." И запевао партизанску песму: „Буди се исток и запад..." На рукама другова је издахнуо.[64]) Спасавање рањеника је настаљено: Војкана Крстића су са ватрене линије изнеле партизанке Зора Игњатовић Стана, професор лесковачке гимназије, и Нада Томић, скојевка из Ниша. Касније су им помогли и остали борци.[65]).

[63]) Казивање Војкана Крстића, из Д. Коњувца.

64) Д. Петравић Левач. родом из Левача, члан КПЈ, после прве непријатељоке офанзиве дошао у Јабланички одред. Посмртни остаци Левача и Живка Караџића били су сахрањени у славничком гробљу и после рата пренети у лебанско гробље, где им је СУБ НОР подигао надгробне споменике.

[65]) Казивање Војкана Крстића, из Д. Коњувца, 8. IX 1973.

Ове жртве нису обесхрабриле иартизане. Они су наставили херојски да јуришају на Бугаре, да би их уништили. Војислав Марковић Чапајев, ко зна по који пут је повео вод партизана да скрши бугарски отпор у школи. Он је командовао и лично више пута бомбе бацао. У једном јуришу, Бугари су ранили Војислава Марковића Чапајева и Грују Савића Грујицу, борца помоћне десетине из села Доњег Бријања.

Грујицу је са ватреног положаја изнео партизан Бора Цакић, из села Горњег Бријања.[66])

Код општинске зграде, у центру Бојника, Бугари су ранили Александра С. Белинског — Филипа (1920), из села Кучевишта код Скопља, партизана Пасјачке чете Топличког одреда. Другови су га изнели са положаја.[67])

У јеку борбе, у центру села Бојника, партизани су били принуђени на повлачење. Одступницу је пушкомитраљезом штитио Чедомир Илић Чеда (1900), из Кацабаћа, зидарски радник, печалбар, који је тих дана био из Одреда упућен за командира Кацабаћке помоћне чете. Био је тешко рањен. Непријатељски рафал пресекао му обе ноге, Другови су покушали да га извуку са положаја, али нису успели. Пушкомитраљез је дао најближем борцу да га не би непријатељ заробио, а пиштољ је задржао код себе да би се борио кад наиђу Бугари. Два сељака из Бојника унели су Илића у најближу кућу и указали му прву помоћ. Убрзо се на вратима појавио бугарски подофицир и командовао: „Руке увис!" Партизан Чедомир Илић је последњим снагама из пиштоља пуцао и убио бугарског подофицира. У пиштољу више није било муниције. После је тражио нож, од жене у чијој је кући био, да би извршио самоубиство. Није желео да падне жив непријатељу у руке. Из сажаљења жене му нису дале нож. Убрзо су бугарски војници заробили тешко рањеног командира Кацабаћке помоћне чете Чедомира Илића и страховито га мучили.[68])

Милан Ј. Комненовић — Душко (1921), из села Кучевишта код Скопља, партизан Пасјачке чете Топличког партизанског одреда погинуо је код Циганског гробља у Бојнику, поред пута Црквица Бојник. Сахрањен је у Бојнику.[69])

У покушају да **заузме** школско двориште погинуо је млади нартизан Живко Карацић, из Дебелог Луга, члан СКОЈ-а, партизан Прве пусторечке чете. Био је то веома храбар и омиљен партизан.[70])

66) Види цит. рад Милана Миладиновића „Борба...", стр. 56—57.

67) Шест Македонаца, мобилисана у бугарску војску. 27. децембра 1941. године, побегли из виза на релацији Лесковац—Дољевац и ступили у партизане: у Јабланички одред — Анђелко новић Душко. сви су родом из села Кучевишта. рођени 1920, сем Комненовића који је рођен 1921. ввић у Магашу 17.марта 1942, а у истој години су били рањени Рајчевски и Балински. у цитираном чланку Малише Секуловића „Ударни вод..." погрешно је дато презиме Бељански, уместо Белински и није уписан погинули партизан Милан Комненовић. О Македонцима види писмо Анђелка Рајчевског од 29. IX 1975. и његова сећања од 26. IX 1975, налазе се у Нар. музе.]у Лесковац.

68) види цит. рад „Борба..." и казивање Стојанче К. Ивановића из Кацабаћа, бив. политичког комесара Кацабаћке помоћне чете 14. IV 1963.

69) Изјава Зарија Бенића, из Бојника, учеоника НОП од 1941.

70) Борац — учесник борбе — Бранко Спасић, из Шарца, мисли да је Караџић погинуо на левој обали Пусте реке.

У истом јуришу тешко је рањен у главу Стојан В. Станисављевић Мита (1923), из Придворице, партизан Прве пусторечке чете Јабланичког партизаноког одреда. Остао је у једном дворишту. Партизани су покушали да га изнесу, али су их Бугари снажним контранападом одбацили, заузели неколико кућа и заробили Станисављевића.

Код покушаја спашавања рањеника Станисављевића погинуо је храбри партизан Прве пусторечке чете Милутин С. Перић, из Штулца, ђак и члан СКЈ.

Помоћник пушкомитраљесца Зарије Павловић из Сувог Поља, члан СКОЈ-а, погинуо

Партизани нису успели да униште бугарски батаљон из више разлога. Прво, батаљон је као регуларна војна јединица, био бројчано јачи, боље наоружан и налазио се у објектима од тврдог материјала, за чије разбијање иартизани нису имали потребна оруђа. Друго, у нападу нису учествовале све планиране партизанске јединице, међу којима Трећа чета Јабланичког иартизанског одреда и помоћне чете — Оранска, Бојничко-драговачка, Црквичка и друге, које нису могле да стигну или нису биле обавештене. Треће, Бугари су гинули, налазили се у тешкој ситуацији, већини је то била прва борба, али се нису смели предати јер су знали за злочине које су починили они или њихови очеви 1917. године у Пустој Реци и Јабланици и плашили се освете.

Ближио се дан, било је праскозорје. Белина снега је погодовала да Бугари виде кретање партизана и боље организују одбрану. Партизанске јединице нису могле да задане у Бојнику, очекивала се интервенција нових снага бугарске војске из Лебана, Лесковца, Прокупља и Житног Потока. У свануће, бугарски батаљон је пружио још снажнију одбрану. Војска која је била смештена у двема кафанама, на које партизани нису имали могућност да из близа дејствују, изнела је два тешка митраљеза, неколико пушкомитра-л»еза и два минобацача на кровове зграда у центру села Бојника и одатле неометано развила дејства.

У таквој ситуацији партизанска команда донела је одлуку да одустане од даљег напада и повуче све јединице из Бојника. Одлука је, помоћу курира, саопштена партизанским четама. Повлачење је било у највећем реду, уз дејства заштитнице. Али, бугарски батаљон

је то искористио и прешао из одбране у контранапад. Бугари су јуришади на партизаиске јединице које су се повлачиле према селима Сувом Пољу, Црквици, Савинцу и Каменици.

На левој обали Пусте реке од места Језаве до Крста, према селу Бојнику, налазили су се други вод Прве пусторечке чете и **Сувопољски** помоћни вод. Ове јединице су нападале са левог партизанског крила простор од млина до места названог Крст. Имале су задатак да прегазе реку, избију на десну обалу Пуете реке код куће Рома и изврше напад на кућу Зафира Трајковића, у којој су били смештени бугарски официри, а затим да ударе и на кафане — Бугарима са леђа. Кад **су** партизани дошли до воде, видели су да се не може газити набујала река. Морали су остати на левој обали и дејствовати са удаљености. Они су били касно обавештени за одступање. Последњи су се повлачили од Бојника према Придворици под борбом преко равнице, брисаног простора и дебелог снежног покривача. Бугарски положаји су доминирали овим тереном. Они су тукли партизанске јединице јаком митраљеском унакрсном ватром од крова млина, грчке кафане и кућа Рома. На том сектору за време борбе и приликом повлачења погинуло је шест бораца.

Први је погинуо партизан Зарије М. Павловић (1923), из Сувог Поља, помоћник на пушкомитраљезу, који је имао непуних деветнаест година и био члан СКОЈ-а. Непријатељски рафал га је захватио и разнео му груди. Онда је погинуо Милан С. Вељковић, (1921) члан СКОЈ-а, из Сувог Поља, који је својим пушкомитраљезом штитио повлачење партизана. Он је пушкомитраљезом уђуткао бугарски тешки митраљез смештен код куће Рома. Тиме је омогућио да се део партизана повуче низ Пусту реку према Придворици, Бинћуши и Лапотинцу. Али дејство овог пушкомитраљеза није дуго остало неуочено. Бугарски тешки митраљез га је покоиио. Једно тане га је смртно погодило у главу. Храбро је погинуо. Најближи борац му је узео пушкомитраљез, Сава Јовановић је стигао Милановог оца Станка (1877), и саопштио му тужну веест: „Чика Станко погину Милан..." Станко се вратио са партизаном Радосавом Бошићем, из Сувог Поља, и нашао леш погинулог сина Милана. Сагао се да види и опипа да ли је жив. Али, тог момента био је и он тешко рањен у стомак. Пао је крај Милана. Загрлио је тело свог сина које се хладило и прстима је затварао рану на Милановој глави из које је шикљала крв. На своју рану пажњу није обраћао. Тада се кроз кишу куршума повукао Радосав Бошић. Убрзо су Бугари натрчали према рањеном Станку. Он је последњим снагама испалио метак из своје пушке и убио једног Бугарина на њиви. Остали Бугари су пуцали и поново га ранили, а онда и заробили. Бојанетима су му пробили стомак и груди, извадили му очи и посекли прсте. Тако је издахнуо у највећим мукама најстарији партизан у овој борби. Његов леш био је сав изнакажен. Да би га сахранила, породица је делове тела, парче по парче, сакупила, уплатно повезала и ставила у сандук.[71])

[71]) Изјава Милеве Вељковић (1926), из Сувог Поља. кћерке погашулог Стаека, 16. X 1974, и Петра Цветковића, из Сувог Поља, који је сакупио и превезао лешеве погинулих Сувопољчана 21. III 1973.

Станко је био у зони ван опасности. Да се није вратио по сина том приликом би остао жив. Био је то човек од ауторитета: волели су га и поштовали у селу Сувом Пољу и читавој Пустој Реци. Његова кућа била је стециште комуниста и скојеваца од 1937. године. Погибија два борца из једне породице у једном дану и сату, ца истом месту, потресно је деловала. Убрзо, породица Вељковић дала је и трећу жртву на олтар слободе — Станимира Вељковића, народног хероја Југославије, члана Покрајинског комитета СКОЈ-а Србије, једног од организатора револуције у југоисточној Србији. Био је то велики губитак за народноослободилачку борбу и револуцију.

Борац Станко Вељковић из Сувог Поља, отац Станимира Вељковића, народни херој Југославије, погинуо

Близу Станка и Милана лежао је на снегу тешко рањен и непокретан борац Станислав М. Петковић (1921), из Сувог Поља, члан СКОЈ-а. Бугари су га заробили и бајонетима усмргили.[72]) Нешто даље, на њиви, погинуо је десетар Благоје Ј. Јовановић (1910), из Сувог Поља, земљорадник.[73])

На истој њиви рањен је у обе ноге партизан Стојан Н. Стошић (1918), зидар, такође члан СКОЈ-а. Другови су покушали да га извуку, али нису успели. Непријатељ је тукао митраљезима тај простор. Остао је на њиви. Поцепао је своју кошуљу и превио ране. Појасом је обавио ногу која је била минобацачком мином на више места поломљена. Бугари су га заробили.[74]) Они су претресом погинулих пронашли њихова лична документа и утврдили да су партизани из Сувог Поља. Питали су рањеног Стојана Стошића да ли познаје погинуле. Он је порицао, а своја документа био је сакрио у снег.

[72]) Казивање Пеппра Цветковића, Косте Митровића и Васиљија Павловића, из Сувог Поља. **21. III 1973.**

[73]) Исто.

[7*]) Казивање мештана Бојника.

После два часа борбе, око 6,30 чаеова, све партизанске јединице су напустиле Бојник и повукле се у три правца: према селима Каменици, Црквици и Сувом Пољу.

Убијали су све што се кретало улицама: псе, свиње, коње и другу стоку. Неке храбрије жене појављивале су се на прозоре или излазиле испред куће да виде чија се војска после борбе налази у Бојнику и Драговцу. И ове жене су бугарски војници гађали пушкама и митраљезима.

У овој борби бугарски батаљон је имао најмање 35 погинулих и рањених.[7г]) Био је тешко рањен у руку и ногу и сам командант батаљона капетан Цветанов.

Партизански губици били су 13 ногинулих и седам рањених.'")

ЗАКАСНИЛА ПОМОП

Неке партизанске јединице при повлачењу из Бојника у правцу Каменице и Савинца среле су се са Бојничко-драговачком помоћном четом, јачине 64 борца, наоружаних са два пушкомитраљеза. Ова чета није обавештена од упућених курира да учествује у нападу на Бојник. Иако се налазила у селу Турјану, где је била и Трећа горњојабланичка чета Јабланичког партизанског одреда и делови Оранске помоћне чете. О томе бивши борац Зарије Бенић, из Бојника, каже:

„У недељу, 15. фебруара примио сам дужност стражара у 04 часа. Убрзо је почела борба у Бојнику. Чуо сам најпре неколико пуцња из пушака, а онда више експлозија бомби. Ступили су у дејство и митраљези. Развила се борба. Утрчао сам у кућу где је био смештен један део Бојничко-драговачке чете и командовао: „К оружју! Борба..." Убрзо је цела чета била на окупу. Изашли смо на брдо Шумарице. На захтев свих бораца — каже Бенић — команда

75) ПостоЈе разлчити подаци о броју убијених и рањаних Бугара у Бојнику: ,,Било је 73 погинулаи 18рањених"(БошкоКрстић..,,БиткакодБојника"..,,Нашареч". 8. 1961); ,,Убијеноје108бугарскихфашиста" (Милан Миладиноопћ",..Борба против Бугара код Косанчићаи Бојника фебруара 1942", Лесковачки зборник. XI, 1971. стр. 58); „Бугара је било много више, по неким подацима око 70, „Јужна Србија", стр. 135); Недићев генерал Стеван Радовановић, у извештају министру унутрашњих послова Србије. 26. II 1942. наводи:..у борби погинуло *је* 12 бугарских војника. а 16 рањено" (Зборник "НОР 1—3, док. 127. стр. 354). Окружни начелник округа лесковачког у извештају Строго пов. бр. 3 25. III 1942, упућеног МУП Србије, јавља: „Погинуло је 11. рањено 16 бугарских војника" (VII. 30/16-1). Светислав М. Здравковић :из Бојника, чија је кућа поред школе, ујутро 15. фебруара видео Је на ћебади испред школе поређаних 11 лешева. а донето их је још. Његов отац Младен возио је рањенике за Лесковац и путем су умрла два рањеника (казивање Светислава Здравковића, 12. XI 1974) итд. Архива Првог бугарског окупационог корпуса није нам за сада доступна, а верујемо да у њој има тачних података. Аутор је установио да су партизани стрељали три. убили 16 и ранили 16 бугарских официра, подофицира и војника.

76) Партизани су погинули: 1) Драгољуб Петровић-Левач, из Левача, 2) Чедомир Илић, из Кацабаћа. 3) Драгољуб Стезић, из Плавца, 4) Живко Караџић, из Дебелог Луга, 5) Милан Комненовић из Кучевишта, 6) Стојан Станисављевић, из Придворице, 7) Станко Вељковић. 8) Милан Вељковић, 9) Зарије Павловић 10) Станислав Петковић, 11) Благоје Јовановић, 12) Стојан Стошић, сви из Сувог Поља, 13) Милутин Перић, из Штулца. Од тога. били су рањени, заробљени и стрељани: Илић, Стошић. Станисављевић, Вељковић и Јовановић.

Рањени оу: 1) Стеван Венчевић-Берза, из Косанчића. 2) Војкан Крстић, из Д. Коњувца, 3) Војислав Марковић-Чапајев, из Г. Бријања, 4) Груја Савић-Грујица из Д. Бријања, 5) БлагоЈе — Бале Цветковић, из Г. Бријања. 6) Александар Бељански, из Македоније и 7) Васа Миловановић — Китанче, из Косанчића. Контузован Је Зарије Пауновић, из Косанчића.

чете је наредила покрет према Бојнику да се придружимо борби. Снег је био велики, доста расквашен и наше кретање је било отежано на путу од преко седам километара. На своју велику жалост недалеко од Бојника срели смо партизане у повлачењу. Од њих смо чули да партизани нису успели да униште бугарски батаљон који се бранио из кућа и дворишта од тврдог материјала".[7]) Било је Бојничана и Драговчана који су плакали зато што нису учествовали у овој борби, у свом селу.[78]) Сигурно је, успех борбе био би већи да је учествовала Бојничко-драговачка помоћна чета, чији су борци одлично познавали терен и прилазе свакој кући.

Према плану, ова чета је са Трећом четом Јабланичког партизанског одреда и Придворичком ,Бинћушком и Оранском четом требало је да напада Бугаре фронтом село Каменица—Придворица у правцу Бојника и Драговца. Овако је тај правац остао непокривен партизанским јединицама. Ове чете нису обавестили курири Борко Илић и Најдан Ранђеловић, из села Црквице, припадници Црквичке помоћне чете, јер су били против напада на Бугаре, плашећи се њихове одмазде. Зато, уместо да оду у Турјане, свратили су у своје село и наговорили скоро све припаднике Црквичке помоћне чете да не иду у борбу. Партизански суд је ове несавесне курире за ово кривично дело осудио на смрт и стрељани су одмах.[79])

ХЕРОЈСКО ДРЖАЊЕ РАЊЕНИХ ПАРТИЗАНА

Тог јутра, 15. фебруара, истерано је из кућа око 600 Бојничана и Драговчана и принудно дотерани испред школе, у двориште. Ови људи су постројени испред цеви тешких митраљеза. У строју су биле и мајке погииулиих синова партизана: Дана Вељковић, Милица Јовановић и Стојанка Стошић, из Сувог Поља. Оне су пошле у Бојник кад су од преживелих Сувопољчана чуле тужну вест о погибији њихових синова-партизана, да би виделе лешеве. У Бојнику су их Бугари ухватили и одвели у школско двориште.

Затим су у школско двориште, Бугари дотерали заробљеног рањеника Стојана Стошића. Био је тешко рањен и споро се кретао, посртао због прелома ноге, екрхан од рана и хладноће. Није био превијен. Из ране је шикала крв и бојила снег. Један поручник стално га је питао из које је јединице, како се зове и одакле је. Стојан Стошић је ћутао. Бугарски официр упитао је постројене људе да ли ко познаје рањеног партизана. Иако су га сви познавали нико се није јавио. Мајка Стојанка и син Стојан повремено су се погледали и обарали очи да то не примете бугарски војници и официри. Онда је поручник кундаком тукао Стошића. Покушао је

[77]) Изјава Зарија Бвњића. из Ђенића, 28. I 1975.

78) О томе види цит. редове Бошка Крстића.,,Битка код Бојника" и Милана Миладиновића. ,,Борба против Бугара..."; и казивање Добривоја Марковића, из Бојника носиоца.. ,,Партизанске споменице 1941" број 16854 27. I 1966.

[79]) Сећање Војислава-Воје Стаменковића, из Црквице, бив. десетара Црквичке помоћне чете, 26. I 1966; и Милоја Спасића, из Кацабаћа 8. III 1973.

да од њега изнуди податке и о учешћу партизанских јединица у борби. Стошић је пркосно одговарао, да је партизан и да се бори „за ослобоће»,е Србије". На питање одакле је, рекао је: „Из Србије!" На инеистирање да каже како се зове, казао је: „Србија"! Тада је бугарски поручник са још два војника, на очиглед окупљених људи ц његове мајке, почео да мучи Стошића. Ударали су га кундацима и ногама по ранама и телу. Повремено се чуо његов глас како назива Бугаре „фашистима", „изродима", „дивљацима", „Хитлеровим слугама". Кад је поручник Стошићу бајонетом одсекао уво његова мајка Стојанка се онесвестила и пала на снег. Други официр је упитао: „Шта је жени?" Неке су одговориле да она не може да гледа овакво мучење. После су му одсекли десну руку којом је хватао бајонет и бранио се од удараца. И то је партизан поднео јуначкц. Ни јаукнуо није. Стезао је зубе, надјачавао болове и стално вређао Бугаре да би га пре убили и скратили му муке. Кад је клонуо поручиик је из свог пиштоља испалио три метка и дотукао партизана Стојана Стошића. Убијен је, а ни своје име непријатељу нијe рекао.[80])

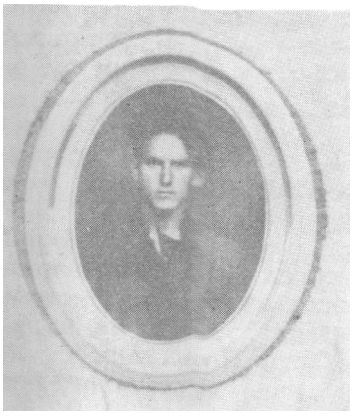

Стојан Стошић из Сувог Поља, члан СКОЈ-а, погинуо

Онда су два бугарска војника на носилима пред строј донели тешко Рањеног Чедомира Илића, командира Кацабаћке помоћне чете. Био је обливен крвљу. Кад је заробљен, Бугари му нису указали прву помоћ, већ су га немоћног, тукли што је убио подофицира. Поручник, који је убио рањеног партизана Стојана Стошића, питао је Илића за име. Он је ћутао. Затим су уследила питања о партизанским јединицама које су извршиле напад на Бугаре у Бојнику. и даље је ћутао. Почели су да га туку кундацима и да му бајонетима боду стомак и груди. Чедомир Илић је подигао руку увис и викнуо: „Станите"! Они су стали. Поверовали су даЈе „сломљен" и да ће све да им каже. Поручник је викнуо: „Говори"! Уместо очекиваног одговора, Чедомир Илић је рекао: ,Да сам партизан Србије и народни борац, а ви сте Бугари наши непријатељи и слуге Немачке. Ништа нећу да вам кажем. Пуцајте, не мучите ме, фашистички гадови..." То је изнервирало поручни-

[80]) Подаци записани од 19 очевидаца и цит. „Хроника о Бојнику" стр. 82.

ка и он је из свог пиштоља опалио пет метака и убио измученог Илића, који је мртав остао да лежи на снегу.[81]) Тако се угасио живот Чедомира Илића, храброг командира, нечалбара, учесника многих штрајкова, а да непријатељ није ништа сазнао о њему.

Бугарски војници дотерали су у исто двориште и партизана, рањеног у главу, Стојана Станисављевића Миту, из Придворице члана СКОЈ-а. Ни он није хтео да каже бугарском поручнику своје име, нити које су јединице учествовале у нападу на Бугаре. Тукли су га и мучили. Ни он није одговарао на питања. Затим је отеран у Придворицу. Бугарска војска је окружила село Придворицу и истерала народ поред пута.

Борац Стојан Станисављевић из Придворице, члан СКОЈ-а, погинуо

При блокирању Придворице, бугарски поручник, да би заплашио људе, убио је Борка Илића, из Придворице, испред његове куће зато што није хтео да покаже партизанске куће.[82])

Затим су бугарски официри нитали постројене Придворчане да ли познају заробљеног партизана. Међутим, Стојан Станисављевић је тада рекао да би предухитрио признање сељака: „Ја нисам из овог села..." Био је то јасан знак сељацима да Бугари не знају ко је он. Мештани су га „загледали" и рекли: „Овог човека ми не познајемо. Није из нашег села". У строју су се налазили Стојанова мајка Савка и отац Владимир. И они су ћутали. Бугарска војска је тада из села одвела иартизана Стојана Станисављевића. У суседном селу Бинћуши Бугари су све Бинћушане истерали на пут Бојник——Лесковац. Један официр је и њих питао: „Ко познаје овог партизана?" Сви су га познавали, јер је удаљеност између Придворице и Бинћуше око два километра, али су дали негативан одговор. Зароб-

81) Казивање 19 преживелкх очевидаца из Бојника и Сувог Поља, 21. X 1974.
82) Казивање групе Придворчана, 2. X 1974.

љеног партнзана, поеле жестоког мучења, испред Лесковца на једној њиви, конопцима су везали за два коња која су ошинули и натерали да трче у супротне правце. Тако су га рашчеречили. Издахнуо је у највећим мукама.[83])

Тако су убијена сва три партизана-рањеника, а да бугарска војска није установила њихова имена, одакле су и којима су јединицама припадали. Бугарска војска није поштовала Међународно ратно право и међународне конвенције о поступању према заробљеницима и рањеницима.

ПРВА СТРЕЉАЊА БОЈНИЧАНА

После повлачења иартизанеких јединица бугарска фашистичка војска је мучила голоруки народ. Показивала је своју „снагу" пред немоћним становништвом села Бо
15. фебруара око осам часова, пошто је завршила прикупљање својих погинулих и рањених, упутила патроле у куће села Бојника и Драговца. Бугарски војници еу уз тучу и пуцњаву истеривали људе, жене и децу, болесне и све терали у школско двориште. Народ је истеривап из кућа онако како се ко затекао. Многи су били боси и слабо обучени. Они су се смрзавали у снегу где су под стражом држани око шест чаеова. Бугари су оштро и грубо поступали с народом. Тукли су људе, жене, децу и старце. Плач деце и жена одјекивао је кроз оба села. Том приликом изгубиле су живот три невине жене: Даница Младеновић, некарка, налазила се пред порођајем и молила да је оставе у кући, поред ситне деце, коју је имала. Бугарски војници су је псовали, кундацима тукли и бајонетима боли. На крају, у полумртву Даницу су пуцали, убили и оставили пред кућом. То су све учинили пред њеном децом. Даница је остала мртва неколико дана на кућном прагу, а кад су дошли да је сахране нашли су је скоро раскомадану од свиња, које су се биле разишле гладне по селу. О њеној погибији је књижевник Миливоје Перовић, у „Хроници о Пустој Реци", записао: „Прва жртва је била Дарка пекарка. Била је то крупна жена са трбухом који је тешко висио пред њом. Испред ње је стајао црн, разрок војник од кога је била спољна студен. Дарка није хтела да изађе из куће, не може, јер је у другом стању. Војник се разбесни и диже кундак да је удари. Но снажна жена ухвати за кундак, и одгурну га уза зид. Тада војник поново пође к њој, сада му је напред била цев са ножем који светлуцну кроз полумрак собе. Жена ухвати и за нож, али он склизну кроз њене прсте у тело. У падајуће, крупно тело Бугарин опали свих пет метака. Затим псујући обриса нож о њену сукњу".[84])

Ружа Цветковић је потрчала у кућу да узме нешго топле одеће. Стигао је један подофицир пред вратима задње собе и одмах

83) Види ЦИТ. „Хронику Бојника" и казивање Браика Спасића, из Шарца.
84) Миливоје Перовић, „Хроника о Пустој Реци", Београд, 1951, стр. 36 и 37.

почео да је удара кундаком по гдави. Жена је дигла руку, да би заштитила главу, и почела је да плаче и виче. Ударци еу је оборили на земљу, те је главом ударила о праг куће. У собу је упао бугарски официр с великим брковима, потргао пиштољ и сручио цео рафал у Ружину главу и тело.

У другом делу села, Ружа Димитријевић склонила се у кући Милана Давидовића. Скупила се крај сандука, дрхтала и почела да сеје брашно за хлеб. Бугарски војници пуцали су кроз прозор, изрешетали је мецима и она се тупо срушила поред огњишта. Затим су Бугари кућу опљачкали.[85])

Настало је опште мучење народа. Недужни народ стајао је на мразу у снегу, испред школе у дворишту. Бугари су поставили митраљезе испред људи и попитивали их уз тучу моткама, кундацима и бајонетима. Захтевали су да одмах кажу ко су „шумци" у строју и ко је учествовао у борби против Бугара. Туче и мучења

Смиља Здравковић, из Бојника, од стрељања остала хрома

нису дали никакве резултате. Људи су били страшно уплашени, али храбри, нико није хтео да буде издајник. Свако је одговарао са „нема" или „не знам".[86])

Кад нису помогла оваква испитивања, Бугари су почели са појединачним мучењима. Извели су из гомиле постројеног народа

[85]) О томе види рад Хранислава Ракића,. „Бојник и његова траедија 17. фебруара 1942. године", Лесковачки зборник, књига XII, 1972. стр. 36; и казивања чланова породице погинулих жена. Погрешно је записао Милан Миладиновић у цит. раду .„Борба...". где каже: „У току борбе погинуле су..." (стр. 57). Оне су убијене после борбе око 9 часова.

Љубомира Марковића из Бојника, човека маркантног **и са** леио не**гованим** брковима. Пред народом су почели **да** га попитују, туку моткама и кундацима и ногама газе, тражећи од њега да призна да је партизан. Овај је то категорички одрицао. Чупали **су му** бркове, тако **да** му је горња усна натекла и крв цурила **у** уста **и** низ тело. Сав је био крвав. Ипак ништа није хтео да призна. Псовали су га и говорили да је тврд човек, али су веровали да ће изнудити признање. Оборили су га на земљу **и** моткама усмртили.[87])

Затим су Бугари истерали испред народа Вукашина Вучка Петковића-Ранђеловића (1888), из Бојника. Тражили су да каже, ко су све партизани из Бојника и Драговца. Ни он није хтео да каже. Упорно су инеистирали да призна да је његов син „шумац". Моткама и кундацима су га тукли. Он је, у циљу обмане, извадио неко писмо да је тобож његов син у заробљеништву у Немачкој и поново рекао да се он нигде не меша, мада је био организован у Бојничко-драговачкој партизанској чети. Стално је тврдио да „нема" партизана у Бојнику и Драговцу. Затим је стрељан.[88])

Нису поштедели ни тешко болесног Стојадина Борђевића, из Бојника, колара, који је био у постељи. Наишли су бугарски војници и онако болесног почели да туку још у болесничкој постељи. Био је висок, пун, оштрих погледа. Посумњали еу да је припадник народноослободилачке борбе, због изгледа, и што су партизани пуцали из његовог двориштa на Бугаре у школи. Питали су га, да ли је „шумац" и која се лица из Бојника налазе у партизанима. Ништа није хтео да каже. Три бугарска војника су тада напала бајонетима његову жену, која је била пред порођајем, да покаже партизанске куће. Жена се изговарала да „не зна" и да се не разуме у војничке ствари. Запретили су да ће јој бајонетима трбух расећи и извадити дете. Жена је плакала и молила да је оставе на миру. Стојадин, који се због болести једва држао на нбгама, није могао више да подноси мучења, већ је протествовао и грдио Бугаре. Тада је рекао: „Ближи се дан победе, Немачка губи рат на источном фронту и ви има да одговарате за злочиначко понашање..." Бугари су наставили да га туку. Он је зграбио једног војника за врат и почео с њим да се гуша, али су га друга два војника бајонетима избола на више места, и изгурала исиред куће и стрељала. Пао је на леђа. Један Бугарин је пришао лешу, скинуо му панталоне и гаће до колена и тако га нагог оставио на улици.[89])

Кад овакав начин принуде и злочина није дао очекиване резултате, Бугари су појединачно око 30 људи одводили у школску канцеларију и тамо тукли. Кад су тукли Шевка Аметовића и Расима Демировића, из Бојника, ударци и лелек чули еу се у дворишту. Ова двојица нису издржала, рекли су имена шеснаест партизана из Бојника и десет из Драговца.[90]) Ни они нису потказали сва лица. Тада су ова два села имала под оружјем 64 лица и организованих око 300 људи. Одмах су Бугари разаелали своје патроле у Бојник и Драговац и свакој придодали по једног мештанина са задатком

[87]) Исто.
[88]) Исто.
[89]) Исто.
[90]) У цитираној „Хроници Бојника". на стр. 86, налазе се та имена.

да покаже куће ових партизана. Узалуд су их тражили код куће, они су тога дана били на положају у селу Турјану и Савинду. Пошто нису ухватили ниједног од наведених партизана, Бугари су заиалили њихове куће. Изгорело је шеснаест кућа у Бојнику и дееет у Араговцу. Било је то прво спаљивање кућа од стране Бугара у овом рату у Бојнику.[91])

Док су ове куће паљене, бугарски капетан Цветанов наредио је да се заплене двадесетора кола са запрегом и дотерају код школе. У кола су утоварили своје мртве и рањене војнике, подофицире и официре са њиховим стварима.

Тада су неколико официра и подофицира, из народа издвојили и потерали осамнаест Бојничана и три жене из Драговца.[82]) Одабрали су најбоље људе, опособне и здраве, међу којима и Милорада Јовановића, бојничког свештеника.

Око 15 часова бугарски батаљон је кренуо из Бојника према Лесковцу. Предња одељења, која су ишла напред, истерали су народ села Придворице и Бинћуше на пут Бојник—Лесковац. Тиме су хтели Бугари да се обезбеде од напада партизана. Они су знали да је цео народ Пусте Реке организован у нароАноослободилачку борбу. Зато су стрепели од напада из сваког села. Обезбеђивали су свој пролаз таоцима.

Бугарски батаљон је свој пут обележио лешевима невиних људи. Прво је убијен Данило Крстић, из Бојника. Он је целим путем мучен да каже имена лица која сачињавају Бојничко-драговачку помоћну чету, чланове народноослободилачког одбора и Комунистичке партије Југославије. Он ништа није хтео да каже бугарским официрима и подофицирима. Зато је подвргнут мучењу. БаТине више није могао да издржи, већ је покушао бекство у селу Горњем Стопању, близу моста на реци Јабланици, где су се среле две бугарске јединице: она која је ишла из Бојника за Лесковац и друга, која је пошла из Лесковца према Бојнику у помоћ нападнутом батаљону. Због моста, који еу уништили партизани, био је отежан прелаз преко реке и створила се гужва. Крстић је покушао то да искористи, али није уепео. Близу моста је убијен, гурнут с нута у канал. Док је била пуцњава око Крстића и комешање војске, свештеник Милорад Јовановић је успео да побегне. Од друге војске поново је био ухваћен, али је и њима побегао. Овог пута је то учинио на Милановачком мосту, који еу такође порушили нартизани. Сељаци из села Миланова били су принудно доведени да граде овај мост. Једш! су радили а други се грејали око наложене ватре. Свештеник се увукао код оних сељака око ватре и они су око њега створили круг, тако да га војска није приметила.

После великог мучења, на улазу у Леековац, на једној њиви поред пута Лесковац—Горње Стопање бугарски војници су коњима

91) Бојник и Драговац су 1917. године у Топличком устанку имали око 40 устаника Бугари су оба села спалили и 60 људди интернирали у логоре Бугарске, где су у њима убијени 10.

92) Види њих. имена у цит. ,,Хроници о Бојнику", стр. 87—88.

ковац, 1972. стр. 102—103.

и бајонетима усмртили Радисава Бокића, Борисава Станковића, Стојана Николића, Ратка Јовановића, Борћа Костића, Светислава Здравковића и Тихомира Станковића, сви из Бојника.[94]) Били су то све млади људи, припа/лици народноослободилачке борбе, сврстани у партизанску Бојничко-драговачку помоћну чету. Нису имали своје оружје, те тог дана нису били у смени на положају у Турјану, већ су затечени код својих кућа. Издахнули су у највећим мукама. О том страшном мучењу Миливоје Перовић у „Хроници о Пустој Реци" записао је ово: „Тим људима су заиста на мукама извадили душу.

„Прву групу од њих седморо су извели ван града у мутни дан на једну дубоким снегом покривену ливаду. Затим су приредили трке на коњима. За реп свакога коња привезали су по човека. Некоме је омча била око врата, неки су били руку везаних за конопац.

„Дуго је трајала та трка по ливади. Вриштали су коњи, јаукали људи, певали су и потцикнвали војници. Привезани су неко време трчали. после су их вукли побеснели коњи, полумртве, изубијане, залепљене у онет и блато. Како је који малаксавао или када би се бугарском војнику досадила игра, убијао би из пушке своју жртву, отсецао конопац и остављао је.. ,"[95])

Милана Марковића из Бојника затворили су у бугарски затвор који се налазио у лесковачкој гимназији, претвореној у касарну, и подвргли страховитим мучењима како би дозиали састав партизанске Бојничко-драговачке помоћне чете. Моткама је тучен, усијаним гвожћем је печен, забадани му клинци под нокте, ломљени прсти а храна му није дата четири дана. Он је на сва питања одговарао са „не знам". Бугари су га после мучења бацили кроз прозор гимназије са другог спрата и на бетону убили, 19. фебруара.'"')

По одласку Бугара још исте вечери је у Бој.ник и Драговац стигла партизанска Бојничко-драговачка помоћна чета. Она је приступила гашењу запаљених кућа, сахрањивању стрељаних и смештају породица које су остале без крова над главом. Команда чете одредила је потребне страже на свим прилазима села из правца Косанчића, Придворице, Црквице и Лебана. Оне су будно мотриле на сваки покрет ка Бојнику и Доаговцу. У селу Бојнику и Драговцу било је мирно 16. фебруара. Избегли народ се вратио кућама.[97])

БУГАРСКА ДИВИЗИЈА У **ПУСТОЈ РЕЦИ**

Пошто су делови 13. и 14. пешадијског пука бугарске војске гучени, у првој операцији према Иустој Реци и Пасјачи, од Јабланичког и Топличког партизанског одреда и наоружаног народа — помоћних чета и десетина, немачки генерал Бадер и бугарски ко-

94) Изјаве породида погинулих.

95) ,,Хроника о Пустој Реци", стр. 39—40.

95) Види цит. рад Милана Миладиновића ,,Борба...",..Лесковачки зборник" XI, 1971, стр. 58, и казивање породице.

96) Цит. „Хроника Бојника", стр. 91.

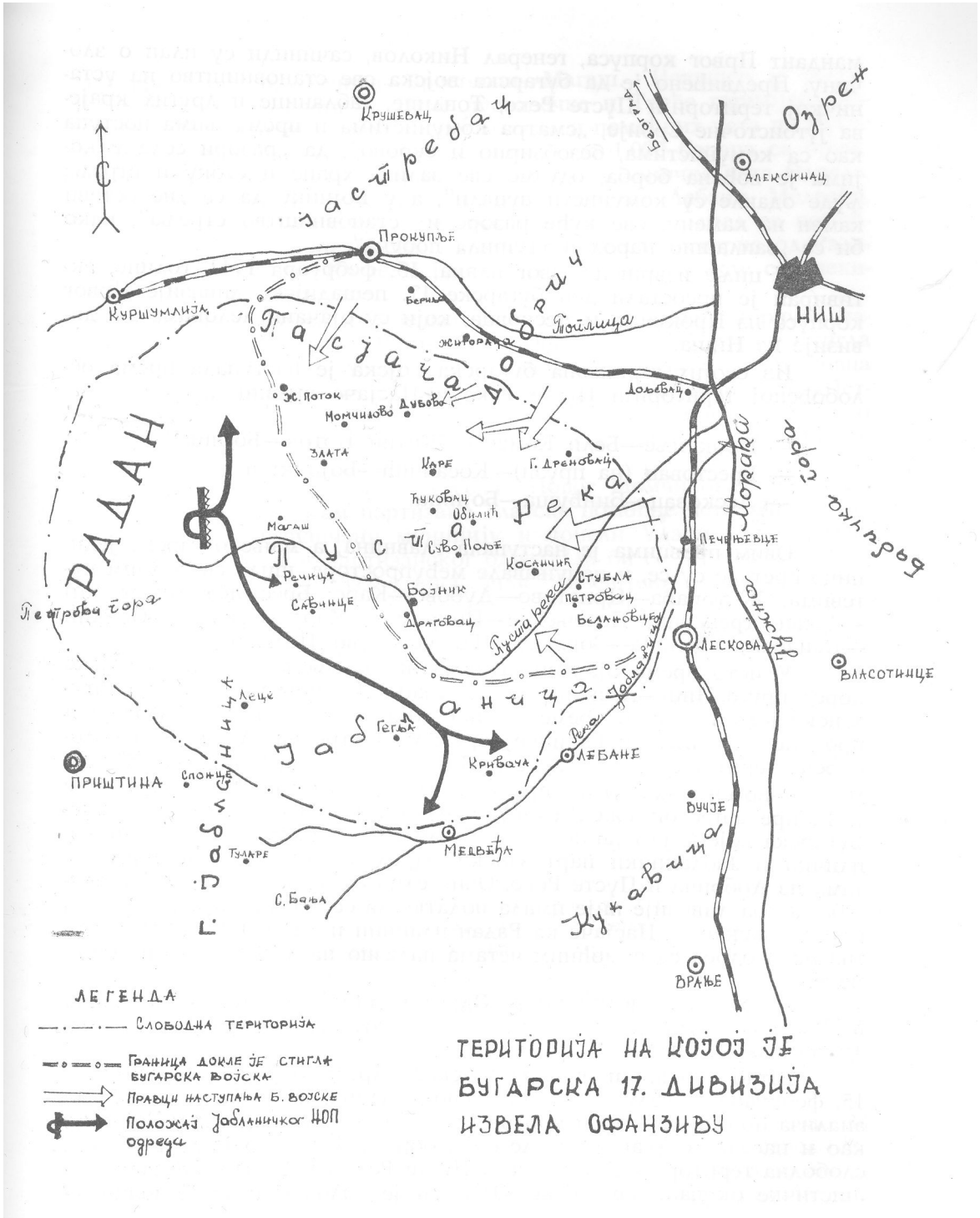
Крушевац
Јастребац
Озрен
Алексинац
Прокупље
Куршумлија
Бериљ
Топлица
Ниш
Жирорада
Пасјача
Добрич
Дољевац
Ж. Поток
Момчилово
Дубово
Злата
Каре
Г. Дреновац
Ћуковац
Обилић
Магаш
Пуста река
Суво Поље
Косанчић
Печењевце
Речица
Савинце
Бојник
Драговац
Стубла
Петровац
Белановце
Лесковац
Власотинце
Петрова гора
Јабланица
Леце
Гегља
Кривача
Лебане
Приштина
Спонце
Вучје
Медвеђа
Туларе
С. Бања
Кукавица
Врање
Морава
Бабичка гора
Бугарска
Ј. Јабланица
Г. Јабланица
Р А Д А Н
ЛЕГЕНДА
Слободна територија
Граница докле је стигла бугарска војска
Правци наступања Б. војске
Положај Јабланичког НОП одреда
ТЕРИТОРИЈА НА КОЈОЈ ЈЕ БУГАРСКА 17. ДИВИЗИЈА ИЗВЕЛА ОФАНЗИВУ

мандант Првог корпуса, генерал Николов, сачинили су план о злочину. Предвиђено је да бугарска војска све становниипво на устаничкој територији Пусте Реке, Топлице, Јабланице и других крајева југоисточне Србије, „сматра комунистима и према њима поступа као са комунистима, безобзирно и сурово", да „разори села у којима је вођена борба, одузме све залихе хране и стоку и стреља људе одакле су комунисти пуцали", а у Бојнику да се „не остави камен на камену, све куће разоре и становништво стреља", како би се „заплашио народ и угушила побуна".

У циљу извршења овог плана, 15. фебруара 1942. године, активиран је преостали део бугарске 17. пешадијске дивизије Прво]' корпуса из Прокупља и Лесковца, који су ојачани деловима 21. дивизије из Ниша.

Из својих гарнизона бугарска војска је наступала према ослобођеној територији Пусте Реке и Пасјаче правцима:

— Прокупље—Бели Камен— Житни Поток—Бојник;
— Брестовац (на прузи)—Косанчић—Бојник; и
— Лесковац—Бинћуша—Бојник.

Овим правцима је наступала главнина, а мање бугарске јединице кретале су се, и попуњавале међупросторе, ишле споредним иутевима: Житорађа—Црнатово—Дубово—Каре; Брестовац (на прузи) —Доњи Дреновац; Печењевце—Подримце; Каре—Нуковац—Обилић —Кацабаћ; Граница—Зоровац—Плавце—Суво Поље.[98])

У исто време ојачани су посадни батаљони бугарске војске поред пруге Ниш—Лесковац и Дољевац
занске јединице у то време на овим објектима вршиле диверзије и пробиле се у правцу Бабичке горе или Јаетрепца. Добар део ослобођене територије Пусте Реке и Пасјаче од пута Прокупље—Житни Поток—Бојник—Лесковац према прузи Београд—Ниш—Солун био је најпре шире окружен а онда нападнут јаким бугарским снагама. Бугарска војска је планирала да у том рејону окружи и уништи Топлички и Јабланички партизански одред заједно са помоћним четама из Добрича и Пусте Реке. Очигледно бугарска обавештајна служба штаба дивизије није имала податке да се Топлички партизански одред повукао са Пасјаче ка Радан планини и да се Јабланички партизански одред са помоћним четама налазио на десној страни Пусте реке.

Партизанске јединице — Одред и помоћне чете — Јабланице и Пусте Реке спремале су се да се супротставе бугарској 17. пешадијској дивизији.

Штаб Јабланичког партизанског одреда одржао је састанак, 15. фебруара, у селу Славнику, испод Радана, на коме је извршена анализа протеклих борби против Бугара код Косанчића и у Бојнику, као и настале ситуације после ових борби. Одлучено је да се брани слободна територија Јабланице и Пусте Реке од напада бугарске фашистичке окупационе војске. Одређен је положај село Каменица—

98) Правце сам установио на основу кретања војске.

Савинац—Славник—Речица—Брестовац—Магаш. Извршен је распоред партизанеких снага — Прве пусторечке и Треће горњојабланичке чете Јабланичког партизанског одреда и помоћних чета из Пусте Реке. На овим положајима је тада било око 1.000 бораца са оружјем. Остале партизанске јединице — Аруга јабланичка чета Одреда, са помоћним четама држале су положај према Лебану, Медвеђи, Бувцу и Горњој Јабланици. Топлички партизански одред са помоћним четама из околине Пасјаче заузео је положај, северно од Радана, према четницима Косте Пећанца у Косаоници, одакле се очекивао и напад на партизане.

Бугарска војска 17. пешадијске дивизије Првог корпуса наступала је према центру Пусте Реке. Она је 15. фебруара достигла положај Бели Камен—Дубово—Брестовац (на прузи и из Лесковца је изашао један батаљон и посео положај село Карађорђевац—Петровац—Стубла. Из Лебана су два батаљона ојачала положај село Шарце—Лебане—Нова Топола. Ова војска је чинила разне врсте злочина.

Увече, 15. фебруара, код села Новог Момчилова, бугарска војска заробила је осам партизана Златске помоћне чете. Они су од сељака сакупили пушчану муницију и понели Ударном воду Пасјачке чете Топличког партизанеког одреда да би се дуже борио против Бугара."[9]) Ови партизани нису били обавештени да су се делови Пасјачке чете повукли из села испред наступања бугарске војске. Партизани су разоружани, лишени слободе и под стражом спроведени у село Дубово, где се налазио штаб неке бугарске јединице. Ту су саслушавани. Испитивао их је неки потпуковник по имену Митрев. Захтевао је да му кажу своја имена, којој партизанској јединици припадају, њен састав, где се налазе Јабланички и Топлички партизански одреди и ко је све укључен у оружани устанак из села Злате и суседних села. Они су казали своја имена, пошто су им нађене личне исправе, и признали су да су партизани. Бугари су их подвргли страшним мукама, и батинама их унаказили. Један од њих, није могао да издржи више батине и од њега су изнуђени подаци о саставу Златске помоћне чете.

Сутрадан 16. фебруара бугарска војска је блокирала село Злату. Сви житељи, стари и млади, људи, жене, деца и старци истерани су у центар села. Стајали су у снегу и смрзавали се, јер су били слабо обучени, неки боси а истерани су из куће како се ко затекао. Деца су дрхтала и плакала од страха и хладноће и збијала се уз своје мајке које су настојале да их смире, да им ублаже страх и хладноћу, мада су и саме биле у тешком стању. Бугарски официри, подофициpи и војници су се према ненаоружаном народу силеџијски понашали. Претили су да ће их све пострељати.

Затим је један капетан, држећи у рукама списак, прозвао 34 лица, припадника Златске помоћне чете и издвојио их за стрељање. Наређено им је да се построје испред митраљеза. Један разбеснели подофицир батинао је изнемоглог старца Мику Бокића, који је мо-

Пусте Реке фебруара 1942. године' Лесковачки зборник, књ. 12, 1972, стр. 41—54.

лио да му сина поштеде, а њега стрељају. На срећу, наишао је бугарски подофицир Гика Антанасов Велинов из Долног Села, краЈ Нустендила, који је спречио стрељање Злаћана.[100])

Шеснаестог фебруара бугарска војска стигла је до положаја који се протеже линијом Житни Поток—Злата—Бојник. Тиме су Бугари заузели половину Пусте Реке без борбе. Партизани нису могли да бране тај део јер је равничарски.

Тога дана, предвече, око **16** часова стража **Бојничко**-драговачке помоћне чете која је била код Црепане приметила је _ долазак неких бугарских јединица путем Брестовац—Косанчић—Бојник. Напред је ишла патрола у саоницама које су вукла два коња. Стража је припуцала на Бугаре. Патрола се вратила ка селу Кацабаћу. Из бугарске заплењене архиве види се да је том приликом један њихов војник био убијен.

У Бојнику и Драговцу су ови пуцњи били опомена да се опасност приближава. Одмах је у оба села звечком (метална плоча об&-шена на дрво усред села) објављена узбуна. Борци Бојничко-драговачке помоћне чете су одмах дошли на зборно место. Одлучено је да се чета повуче на Каменички вис и да ту заузме положај. Упућени су курири да обавесте суседне чете и Јабланички партизански одред о новом доласку бугарске војске. Позвани су припадници ове чете који су били без оружја и чланови народноослободилачког одбора да се и они повуку из села, а народ упузорен да бежи.

Нешто око **17** часова, **16.** фебруара **1942.** године, путем од Косанчића, у Бојник су један за другим стигла два батаљона, под командом једног потпуковника. Са потпуковником је дошао и немачки мајор у пратњи неколико подофицира и војника. Војска Ј'е ушла у села са избаченим стрељачким стројем уз повремену пуцњаву. Потпуковник је у селу Бојнику и Драговцу извршио размештај војске за преноћиште. Наредио је да се спреми вечера за војску и донесе слама. Да би обмануо затечени народ, јер сви људи нису били избе-

100) Гика је био граничар 1937. године на караули „Калиманци", према југословенској граници. Према Бугарској била ***је*** југасловенска караула „Сакарбаш". у којој је служио Мирослав Радосављвић. граничар, из села Злате. Он је два пута спасао бугарске граничаре од сигурне смрти. Први пут је ударио гром у бугарску караулу. запалио је и онесвестио граничаре. Сви су били у смртној опасности. Спасао их је Радосављевић који је први притрчао. у памоћ као и остали југословенски граничари. Други пут се срушила коњушница и затрпала Гику и командира карауле. Опет је Радосављевић био спасилац. После тога. по верском обичају пили су крв и побратимили се Гика и Мирослав Радосављевић, Они су се растали 1939. године. Од тада се нису дописивали. Оног дана, кад су 34 Злаћана истерани на стрељање међу којима је био и Радосављевић; Гика је наишао са официрима, сетио се свог побратима и по_тражио га. Очи Гикине и Мирослављеве су се среле. Гика је пришао и пољубио се са Мирославом. То је збунило војнике и официре. Одмах је рекао: „Ово је наш побратим и спасилац..." Захтевао је да се сачека са стрељањем и објаснио официрима о чему се ради. Официри су се сложили да Мирослава не стрељају, да га пусте куће. Гика је пришао строју и рекао да је Мирослав слободан и може да иде кући. Он је и даље стајао у строју. Гика је поновио и питао „а да ли је „разабрао" да је слободан, Мирослав је одлучио да не излази из строја. Ћутао је а на треће упозорење рекао: „Гико ако можеш спашавај све, ако не мОжеш, где они гину идем и ја". Гика је поново молио команданта а онда запретио, ако све не пусте да ће и он да бежн у шуму са четом. Стрељање је одложено. Сви Злаћани су доведени у Бојник и затворани у згради млина. сем оних који су ухваћени у Н. Мамчилову. Чули су за стрељање Бојничана и Драговчана. Сутрадан ови су пуштени из Прдворице. Нико није стрељан. После тога се изгубио сваки траг Гики. Злаћани су га тражили преко Црвеног крста. Он се јавио. Има два југословенска одликовања. Није био од југославенске (владе заборављен. Августа 1967. године је дошао у Злату са новинаром, и био неколико дана гост села. У свакој кући те лепо примљен (О томе внди опширније чланак Првољуба Пејатовића, „Село Злата тражи Бугарина Гику", „Свет", бр. 564, 12. VIII 1967, стр. 8; и чланак у бугарском листу „Поглед" издање Свеза бугарске журналистике, број 33 (295). Софија, 14. VIII 1967).

гли, рекао је да ујутро рано наетавља пут за Лебане,.куда је наводно и пошао. Тражио је да се људи врате својим кућама и покушавао да их смири.

Из Бојника је бугарски потпуковник упутио пиемо штабу Јабланичког партизанског одреда од кога је захтевао да овај одмах пусти два бугарска подофицира заробљена у Бојнику. Запретио је да ће стрељати све Бојничане који су отерани у Лесковац. Био је то покушај Бугара да обманом добију своје подофицире. Писмо је однела једна жена.

Љубомир Илић из Придворице, борац помоћне чете, стрељан од Бугара у Белановцу

се чланови штаба Јабланичког партизанског одреда Василије Смајевић, члан Окружног комитета КПЈ и партијски руководилац Одреда, Милош Манојловић, командант Одреда, Милија Радовановић, политички комесар Одреда, Бошко Крстић, заменик команданта Одреда и чланови команде Прве пусторечке чете. Ту су била и два заробљена бугарска подофицира који су дотерани преко Турјана и Орана у Славник. После дискусије шта да се уради са подофицирима, штаб Одреда је одлучио да пусти заробљенике. После ове одлуке, штаб Одреда је обавештен да су у Лесковцу стрељани отерани мушкарци из Бојника. Како је те вечери био заказан збор Славничана у кући Станоја Јоцића, одлучено је да се ово питање јавно постави народу. Мештани су дошли на збор и кућа је била дупке пуна. Прво је одржао политички говор Бошко Крстић и позвао народ у борбу против свих непријатеља, укључивши ту и Бугаре. Затим је Војислав Ристић објаснио да је стигло писмо из бугарског штаба који траже заробљенике и тражио је мишљење народа шта да уради штаб Одреда. Нагласио је да је мишљење Одреда да изврши замену заробљеника за таоце. Предратни кмет, угледни Славничанин Јор-

дан Стојичић, тражио је реч и после дугог образлагања у име својих сељака закључио: „Ми смо да се Бугари очисте. Ми се противимо да се пусте бугарски подофицири, јер ће нас они поново убијати". Чланови штаба Одреда су питали Славничане да ли има и друкчијих мишљења. Нико се није јавио. После збора десетар Стеван Жугић Баја, из Гајтана, са још два борца, извео је бугарске подофицире и стрељао их внше села Славника.[101])

Затим је у име штаба Одреда написано писмо бугарском штабу у коме је захтевано да обустави злочине према цивилном становништву Пусте Реке и предочена одговорноет по међународном праву.

Увече, 16. фебруара, партизани су одржали политичку конференцију у селу Савинцу, на неколико километара изнад Бојника. На којој је Василије Смајевић Новак, члан Окружног комитета КПЈ, говорио о војно-иолитичкој ситуацији и објаснио оправданост борбе против Бугара у Пустој Реци. Нагласио је да ће Одред са помоћним четама, и у будуће туђи сваког непријатеља, међу којима и Бугари, ко се усуди да нападне слободну територију. Исте вечери одржане су конференције у свим селима испод Радана и Петрове горе на којима су говорили остали чланови штаба Одреда, политички комесари и командири чета. Свуда је народ захтевао да се јаче организује борба против Бугара, Немаца и домаћих издајника.

ПАЉЕЊА, МУЧЕЊА И УБИСТВА

Бугарска војска је у селу Новом Момчилову, 16. фебруара, запалила куће и помоћне зграде партизанима Живојину Поповићу, Бојици Радивојевићу и Алекси Младеновићу. Лишила је слободе Алексу Младеновића (1892), чија су два сина Станча и Радисав били у партизанима.[102]) Бугарски официри су тражили од Алексе да ода прииаднике нароАноослободилачке борбе из села Новог Момчилова. Међутим, он то није учинио. Више пута је тучеи. Јуначки је подносио батине а ништа није хтео да каже непријатељу. Кад батинама нису изнудили признање, наставили су да га уцењују, претећи да ће целу породицу да му стрељају и кућу запале. **И** даље је ћутао овај угледни сељак, активни сарадник народноослободилачке борое и револуције. Нутањем је бранио себе, своје сугра Бане и народноослободилачку борбу.

Увече, 16. фебруара, из Асановца преко Старог и Новог Момчилова се део бугарске војске 13. иука повукао у суседно село Дубово које је веће и удаљеније од планине Пасјаче. Тамо је извршена концентрација, ради организованије одбране, пошто се очекивао напад партизана. Али, на томе се није све свршило. Да би се

101) Изјава Бориславa Златковића — Боре из Славкика (1900), учесника НОБ. 30. I 1975. У марту 1942. су Бугари ископали ове лешеве и отерали их у Бугарску.

102) Изјава Боже Радивојевића (1911), 12. у 1972. и Бојице Радивојевића (1905) из Н. Момчилова, носиоца „Партизанаке споменице 1941" бр. 16249, 22. VII 1971,

„спречио" напад партизана, ухапшено је око 100 Дубовчана и 10 Доњоцрнатовчана, који су били мобилисани претходних дана да чисте снег на путу куда је пролазила бугарска војска.[103]) Таоце су затворили у школску зграду и кафане. Бугарски официри су претили да ће стрељати све таоце ако их партизани нападну. Плашили су се јер нису били сигурни у себе ни у своје поступке. Бугарски војници су ноћу залазили у куће, пљачкали ствари од вредности и нападали жене. За време смештаја ухапшених талаца успели су да побегну два брата Тричковића из Иуковца. Они су ухапшени у селу Грудашу, где су били код рођака. Били су осумњичени да припадају народноослободилачкој борби.[104])

Бсрац Никола Милуновић из Кара, са четири ране побегао Бугарима са места стрељања у Косанчићу

гарски потпуковник из 13. пука. 125). Он је наредио војницима да ухапсе већи број житеља Кара. Сви су затворени у једној кући као таоци. Пред тим људима се тај потпуковник хвалио како је био наредник у бугарској војсци 1917. године и тукао учеснике устанка у Кару. Међу таоцима се налазио и Голуб Крстић кога је тај наредник, сада потпуковник, вешао о ноге за дрво и тукао моткама да би издао устанике. Потпуковник је претио Каранима да ће их све поклати, псовао их је и говорио да он зна да еу сви Срби „тврда хора".[105])

103) Види цит. рад „Злочини...''. стр. 42.

104) Исто.

105) Миливоје Перовић у ,,Хроници о Пустој Реци", наводи да се ради о Борису Митрову, начелнику штаба XIII пука.

У току дана 16. фебруара, део бугарске војске ив сел? Кара, Дубова и Брестовца одвојио се и отишао према Пустој Реци у два правца: према селу Еуковцу и преко Др
Из села Кара поведено је 12 Карана,[106]) и запаљено дванаест кућа са помоћним зградама.[107]) Да би сељаке завадио, потпуковник је принудио Каране да сами једни другима пале куће.[108]) Међутим, Карани су у запаљену сламу стављали снег, тако да је давала велики дим, споро горела, те је тиме отежано спаљивање кућа. Убрзо је бугарска војска напустила Каре а житељи — жене, старци и деца окупили су се и успели да угасе неколико пожара и спасу поједине куће.

Бугарска војка је стигла изнад села Границе и Нуковца и оба села окружила, све житеље из куће истерала на зборно место у центру села. Војска није имала податке о саставу помоћних чета и десетина у ова два села, већ су официри захтевали да им то сами кажу житељи. На позив једног капетана ко ће да покаже „шумкације", нико се није јавио. Старији и искуснији људи су говорили да међу њима „нема" партизана, мада се тада у строју, без оружја, налазила оба вода помоћне чете. Срећом, Бугари нису имали о томе податке јер би сви одмах били стрељани.

У Нуковцу је бугарски капетан позвао да се јави кмет (старешина) села. Изашао је Михајло Лазаревић, из Нуковца, који је пре почетка оружаног устанка и револуције био кмет (његова функција је престала када је у селу КПЈ формирала народноослободилачки одбор власти). Бугарски капетан је ол Лазаревића захтевао да покаже партизанске куће и партизане из Куковца. Он је присебно и храбро објаснио да је народ поштен и „миран" и да „нема" партизана у његовом селу.

Вршен је притисак на њега: тукли су га, претили му стрељањем и уништењем имовине. Лазаревић је био партизан помоћних десетина. По понашању Бугара била је опасна ситуација. Одлучио се, чак и по цену живота, да ништа не каже непријатељу. Зато је издржао страховито батинање пред постројеним Нуковчанима. У строју је била и Михајлова жена с децом која је плакала и гледала како њеном мужу прети паћеничка смрт. Судбина људи зависила је од Михајловог држања. Страх да неће моћи издржати батине и уцене увлачила се у сваког човека. Ако он поклекне цело село биће уништено. Али, Михајло Лазаревић се јуначки држао. Стално је тврдио да су погрешно обавештени и да нема партизана. Тада су га везали за сантрач бунара и, уз батине и претње, наређивали му да каже припаднике народноослободилачке борбе. Нутао је и даље. Војници су почели да пале редом његове зграде. Увек код наредног паљења следило је питање да каже „шумкаџије" да би престали са паљењем. Он је редовно одговарао: „Немам шта више да кажем. Палите, ви сте непријатељи..." Све зграде су му изгореле

106) Види њихова имена у цит. раду М. Миладиновића „Лесковачки зборник", књ. 12 1972. „Злочини" стр. 43

107) Запаљене су куће и помоћне зграде: Петру Милуновићу. Добривоју Лазовићу. Милан Живковићу, Драгу Кротићу. Сави Драговићу. Милети Мијушковићу, Спасоју' Максимовићу итд.

108) Цит. рад, „Злочини...". стр. 43,

(кућа, плевња са сточном храном, кош и амбар са житом, штала и свињац са стоком). Било је мучно слушати рику крава, гроктање свиња и језиве крике стоке која је горела. Бугари нису имали сажаљења ни према људима ни према животињама. Даље су вршили притисак и тукли везаног човека али нису успели да га сломе. Тада је бугарски капетан одредио једног подофицира са два војника да га одведу и стрељају у Нуковачко гробље. Повели су га из села. Али, Михајло. Лазаревић је знао још из првог светског рата да су Бугари склони примању мита, а како је код себе имао око 10.000 динара недићевског новца, понудио их је подофициру као откуп. Подофицир је узео новац, нешто мало дао војницима а остало за себе задржао. Да би изгледало да је „извршио" задатак, наредио је Михајлу Лазаревићу да легне у снег и ћути док сва војска не прође. Изнад њега је испалио неколико метака. Кад су се вратили, подофицир је известио капетана да је кмет „стрељан".[109]) Тако је Михајло Лазаревић спасао намучени живот, али је остао без целокупне имовине — зграда, покућства, стоке, намештаја, пољопривредних справа, хране и другог.

Затим су бугарски војници запалили плевњу са сточном храном и шталу Станоју Лазаревићу, борцу помоћног вода, кога су иначе тражили да би га стрељали, а он се налазио у строју међу сељацима који га нису издали.[110])

Бугарска војска је из Буковца отишла према селу Обилићу, водећи таоце. На излаз\г из села пустила 1ѣ гоупу старијих људи. Остале су терали са собом. Близу села Обилића пустили су другу групу од 20 људи, а задржали само 12 Буковчана.[1"]) За одведеним Буковчанима пошле су уплакане мајке и жене са децом, али су Бугари на њих пунали из пушака и пушкомитраљеза. Нико није убијен. нити рањен. Престп-пттена деца и жене, нлачући, вратила су се својим кућама, чекајући да се најгоре деси њиховим очевима, мужевима и рођацима.

Истог дана. негле око подне, ова бугарска во1'ска је стигла у село Обилић. Код кућа затекли су и паптизане помоћног вода, сем Бошка Лакићевића који је. селу Кацабању."[2]) Вотска је људе истерала из куће на зборно место. Један поручник и овде је позвао кмета. Пое устанка Драга Миловић је био кмет села. Он се јавио. Наређено му је да изађе испред строја и покаже ко је од присутних партизан. Драга Миловић није хтео ни једног да покаже. Да би изнудио признање. пооучник је ударио Миловићу неколико шамара. Ова т је и даље ћугао. Тада је поручник викнуо да говори или ће бацити бомбу да му уништи кућу и децу. Ни то није имало ефекта. Груби и немилоердни поручник је тада убашто бомбу у Миловићев\/ кућу да би му уништио жену и децу. Бомба је експлодирала међу децом. Ни то није учинило да Драга Миловић постане издајник. Он је одговорио: „Кад сте

109) Изјава Станоја Лазаревића (1915), из Ћуковца, носиоца „Партизанске споменице 1941", број 19630, 28. X 1974.

110) Исто.
111) Види њихова имена у цитираном раду „Злочини..." стр. 44.
112) Изјава Бошка Лакићевића, из Обилића, 2. X 1974.

ми уиништили породицу, можете и мене", јер није знао да од бомбе није нико погинуо нити рањен. Тада је уследило наређење да га изведу и стрељају. Један подофицир са четири војника одвео га на место Извор, где га је мучио, тукао и сгрељао.[113]) Глава му је била потпуно кундацима разбијена, а груди бајонетима раеечене. Погинуо је јуначки, али није поклекао.

Кад је Драга Миловић отеран на стрељање, бугарски поручник је од осталих Обилићана тражио да открију све партизане из села, али то нико није учинио. На велико изненађење, поручник је из рукава шињела извадио списак и прочитао 24 имена. Били су то тачни подаци. Сви Обилићани су се питали ко је дао податке. Од прочитаног броја половина партизана се налазила у Пасјачкој чети Топличког партизанског одреда, а друга половина је изашла из строја. Наређено им је да предају оружје. Они су то одбили објашњавајући да им је пушке одузео штаб Јабланичког партизан-

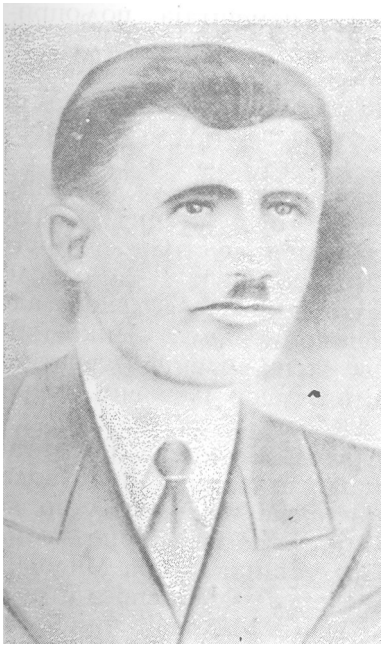

Борац Драго Миловић из Обилића, стрељан од Бугара

ског одреда. Онда су бугарски војници запалили куће или помоћне зграде Драга Миловића, Аанила Мићуновића, Михајла Митровића, Момчила Бранковића, Новице Биговића и Мике Биговића.[114]) Тукли су Симу Букановића и Новицу Биговића."[5]) Затим су Обилићане, Каране, Злаћане и друге одвели у село Косанчић и ту их затворили у школу, општину и неке куће а сутрадан их стрељали. У Косанчић је стигла војска и из суседних села. Ту је заноћила. Исте ве-

113) Исто.
114) Исто.
115) Види цит. рад „Злочини...", стр. 44.

чери, 16. фебруара, у Косаичић су Бугари довели жене Даницу Ивановић и Загу Ивановић, са тринаестогодишњом Милицом Момчиловић из Горњег Дреноца. у селу се пронела нетачна вест да су њихова браћа партизани погинули у борби на Бојнику, па су пошле у село Границу да се о томе обавесте. Милицу су затворили са женама, које су бугарски војници дотерали из Новог Момчилова и Кара. у току ноћи Бугари су напали Милицу Момчиловић с намером да је силују. Али, тринаестогодишње дете пружило је снажан отпор: плакало, бранило се и викало. Тада је Александар — Санда Миловановић, старији човек из Горњег Дреновца, који је био притворен у другој соби викнуо: „Војниче, пусти моје девојче, не греши душу."[116]) На велико изненађење свих ухапшеника, Бугари су Милицу пустили и пребацили је у просторију где су били затворени људи. Неке жене те ноћи Бугари су групно силовали.

Једна чета бугарске војске која се одвојила од Граничког брда окружила је село Границу. Испред војске побегао је са сином Стојан Илић, одборник народноослобоАилачког одбора. Претходница војске их је приметила и на њих припуцала али никог није погодила. И Граничани су истерани из куће и окупљени у центар села. Један број способнијих људи одмах је издвојен на страну и постављен испред митраљеза. И овде је вршен притисак на мешгане да издају своје партизане, али без успеха. Како Бугари нису располагали тим подацима, нису се дуго задржали, већ су продужили за село Зоровац. Са собом су повели око 30 Граничана, као таоце. У селу Плавцу Бугари су сазвали збор. И овде нису располагали подацима о учешћу људи у нароАноослободилачкој борби, а мештани су били јединствени и нису се издали. Бугари су иустили Граничане кућама, а као таоце узели око 20 Плавчана.[117])

За обезбеђење два батаљона у Бојнику потпуковник је упутио по једну чету у суседна села: Суво Поље, Бинћушу и Карађорђевац и свуда око Бојника и Драговца.

Бугарска чета упућена у Суво Поље ушла је у село касно ноћу и сместила се у три куће од тврдог материјала. Поставила је своја обезбеђења. Забранила је излазак из кућа члановима породица, плашећи се да не обавесте партизане о њиховом доласку. Чета је ноћ провела у приправности, не спавајући. Напад партизанске војске на бугарски батаљон у Бојнику их је опоменуо на опрезност.

наредио да се обавесте сви избегли Бојничани да се одмах врате из Црквице својим кућама. Ако то не учине, запалиће све куће у којима се не нађу сви житељи. Рекао је да војска неће дирати народ, већ само „шумкаџије". На основу ове наредбе око 50 Бојничана и Драговчана вратило се у села где су их дочекали и ухапсили војници 13. бугарског пука.[118])

[116]> Исто, стр. 46.

117) Исто, спр. 45.

118) Опширније о томе види у чланку Михајла Ђорђевића „Крвави покољ бугарскиих Фашиста фебруара 1942. у Бојнику", „Наша реч", бр. 5, 1952.

Лов НА ЉУДЕ

Бугарска војска провела је ноћ у Бојннку не спавајући. Иако је имала јака истурена обезбеђења, страже и патроле она је целе ноћи из страха, без повода пуцала из пушака и митраљеза у правцу Каменице, Савинца и Радана.

Сутрадан, 17. фебруара, око 10 чаеова у Бојник су стигле још две јединице, једна из 14. пука путем Црквице а друга из 13. пука правцем од Косанчића. Са другом јединицом дошао је командант 13. иука 17. пешадијске дивизије пуковник Стојанов. Потпуковник који се налазио у Бојнику извршио је војнички поздрав.

Пуковник Стојанов је позвао официре и издао наредбу: да се ојача окружење око села Бојника и Драговца и истера народ из кућа ради стрељања. Упозорио је да нико не сме да остане жив, да се спале оба села и да „не остане камен на камену". Пуковник је наређивао: „Све их треба побити, без милости. Они су комунисти"! Била је то наредба за истребљење становника двају српских села, чије станов1шке — децу, старце и жене је требало поубијати.

Један млади поручник, саслушавши заповест, пошао је према пуковнику, стао мирно, поздравио и саопштио да не може да учествујс у убијању невиних људи. Он је рекао: „Овде је невин народ, ја хоћу да гоним партизане у шуми..." Пуковник га је повишеним гласом заповеднички упитао да ли је разумео наређење. Поручник је остао при своме и одговорио да је „разбрао", али да неће да изврши окрутно и бесмислено наређење. То су слушали и остали официри. Пуковник је доведен у неугодну ситуацију и да би сузбио непослушност, командовао је: „Разоружајте га!" Неки официри, из пратње пуковника скинули су поручнику пиштољ, лишили га слободе и одвели према млину. Причало се да је стрељан. Нисмо могли да установимо његово име нити је позната судбина овог младог официра. Вероватно о томе постоје подаци у архиви бугарске 17. дивизије, која је заеад нама недоступна.[119]) Можда је стрељан а званично објављено да је погинуо од партизана.

Долазак оволике војске у Бојник узнемирио је и заилашио народ. Страховало се за животе и имовину. Ове слутње повећавале су изјаве неких официра и војника, који су претили да ће све поклати и куће спалити зато што су сви „шумци". До тада војска није вршила масовна хапшења, већ хапсила само појединце и групе које су покушавале да накнадно побегну из села.

Војска је убрзо удвостручила окружење села Бојника и Драговца. Читав батаљон је направио обруч око села. Нико више није могао незапажен да изађе из обруча. Према селима Мрвешу, Каменици, Савинцу и Црквици, постављена су јака обезбеђења да би се спречио евентуални напад партизана, који су само на неколико километара изнад Бојника држали положај село Каменица—Савинац—Речица—Магаш. На том положају партизани су спремни чекали наступање бугарске војске од Бојника према Радану да би се против ње борили. „Нико од наших чланова штаба Одреда није

119) Сведочење Косте Митровића, који се налазио поред строја. пре бекства, 21. III 1973.

очекивао да ће бугарека фашистичка војска стрељатИ невИИЋ нарОД у Бојнику" — каже Милија Радовановић, бивши политички комесар Јабланичког партизанског одреда, и додаје: „Ми смо спремни држали положај и предвече чули штектање митраљеза и тек ноћу сазнали да су бугарски фашисти стрељали Бојничане и Драговчане..."

Бугарска обезбеђења су пуцала без опомене на сваког житеља који би покушао да изађе из села. Дан је био облачан. Дебели снежни прекривач покрио је Пусторечко поље и сва ближња брда

Браница Борић из Бојника, провела ноћ испод лешева; промрзла и закржљала (снимљена 1962.)

и планине. Повремено је дувао ветар и падао снег. Војска је са бајонетима на пушкама, зашла са све стране од периферије крећући се према центру села. Настао је лов на људе. Војници су кратко и осорно наређивали: „На ванка!" Сви житељи су морали да изађу на отворени простор код школе, од најмањег детета до најстарије жене. Једни су житеље истеривали из куће, предавали их другима, који су их спроводили до центра села и школског

двориштa. Ту их је преузимала чета која је чувала дотеране жене, децу и старце. При спроводу, с једне и друге стране ишао је ред војника с пушкама „на готовс", а људи су држали руке увис и ишли полако. Деца су се држала за скутове мајкама. Један поручник, гвозденом жегром са кола тукао је људе и приморавао их да брже ходају.

Избацујући народ из кућа, војска се свуда веома грубо понашала. Гурала је и ударала кундацима и бајонетима изнемогле старце, старице и децу који су у расквашеном, разбијеном снегу посртали, падали. Нису поштедели болесне нити бремените жене. Војници су лгало говорили, али се стално чула бугарска уобичајена псовка, сурове наредбе старешина и ударци кундака. Никакве милости није било према немоћном становништву.

Пошто би истерали укућане, војиици су пажљиво претресали зграде, двориштa, подруме и таване да није когод изостао.

О томе Борђе Марковић, из Бојника, угледан човек прича: „Ја сам се налазио код куће са женом, две снахе и троје унучића. у моју авлију је ушла једна група бугарских војника са наперепим пушкама и повицима да сви изађемо из куће. Једни су упали у кућу и почели нападати да силују моју жену и снахе... Нико није остао код куће. Затим су нас спровели у школско двориште. За нама је остала наша кућа са зградама, стоком и осталом имовином. Ништа нам од ствари нису дали да понесемо, нити да узмемо топлију одећу. Још се нисмо били одмакли од куће ни двадесет корака, већ је плевња горела са сточном храном. Бугари су за нама све попалили."

ломили, јели, пили, пљачкали труд и рад Бојничана и Драговчана. На улицама и еокацима налазиле су се мобилисане колске запреге и бугарска кола у која су стављали храну, разне ствари, одела и друге предмете од вредности. Хватали су крупну и ситну стоку ради терања у Бугарску. На овај посао су стално долазили нови војници. Сви су пљачкали, узимали вино и ракију и пили неуморно, неконтролисано. Излазили су из подрума, посртали, иадали и дивљачки се понашали. Лежала су пред њима два беспомоћна села. Чинили су шта је ко хтео. Били су им пуни ранчеви, џепови, џакови, торбе, вреће које ће упутити својим породицама у Бугарској. Тако су Бугари дошли до великог броја ћилима, веша, платна, девојачких дарова и друго.

Један батаљоп војника палио је редом куће и помоћне зграде. Ватру су преносили из једног у друго двориште, идући од периферије ка центру села. Из куће је прво куљао црни дим, па се у њему рађао језичак пламена. Затим је пламен постајао све бешњи, црвеножрвав, лизао је облаке, млатио десно и лево повијан ветром. Пламенова је било све више и ускоро су оба села — Бојник и Драговац — буктала, пуцала, рушила се, прождирао их је пламен. Неке зграде су се саме гаеиле и поново су их војници палили. Увек би вршили преметачине и пљачкали ствари од вредности. У оба села су запаљене све куће и помоћне зграде, сем зграде школе у Бојнику, која је поштеђена да не би горела њихова крв, која је била

по зидовима и на поду од рањених и погинулих војника. Међутим, стан учитеља, поред школе, био је запаљен.

Приликом истеривања из кућа и спровда пљачкани су људи и жене. Скидали су им сатове, накит, претресали жене за дукате, које у овом крају око врата носе младе жене и девојке.

Сава **Петковић**-Ранђеловић из Бојника, имућан човек, понудио је 15.000 динара војницима да га оставе са породицом у кући, јер је претпостављао да ће бити стрељан. Бугари су новац узели. Изгледао им је да је богат па су тражили од њега злато. Човек је дао и женине дукате. Опет је било „мало". Тражили су више. Увели су га у кухињу поред отвореног огњишта где је горела ватра. Ту су наставили мучење. Говорили су му: „Дај злато! Злато! Злато!" Он се бранио да нема. Натерали су га да се изује и гурали га босог да гази по жеравици. Човек је цвилео и молио, али милости није било. Одсекли су му уши, нос и извадили једно око. Крици до неба су се чули. Овако унакаженог отерали су у школско двориште где је касније стрељан са шест чланова своје породице.

Војници су нападали жене и девојке. Оне су се отимале, бежале, затварле се у куће. Било их је које су се браниле чиме су стигле: деловима намештаја и посуђем. Неколико кућа војници су морали да заузимају борбом и одваљују врата. Тога дана догађало се у Бојнику и Драговцу страшно: силовали су мајке пред очима деце а кћери пред очима родитеља. Љубица Здравковић (1912) из Бојника, успела је да се у једном тренутку отме, али су је војници сустигли, оборили, претукли и сломили јој ногу кундаком и онда је на снегу и дворишту напаствовали. После су је претучену, измучену, рањаву, упола свесну одвукли до школског дворишта и угурали у гомилу народа. После је стрељана.[120])

Данило Јовановић, из Бојника, покушао је да се сакрије на таван своје куће. Бугари су га пронашли, извели у двориште и убили. Кундацима су му главу разбили, руке поломили и бајонетима изболи на више места по телу. Кад су Данила усмртили, напали су његову жену Драгицу да силују. Жена се бранила, имала је и менструацију. Због тога су је два војника тукла, као да је она крива за биолошку промену. Затим еу, војници напали да силују Данилову усињеницу Правду Стојановић (1928), из Бођевице, тринаестогодишњу девојчицу. Она се бранила, викала, илакала и бежала. Спасла се бекством на зборно место код школе;[121])

Из Бојника према селу Каменици на путу Бугари су ухватили Витомира Марковића (1932) из Бојника, деветогодишњег дечака, који је терао запрежна кола у намери да изађе из села и побегне. Неколико бугарских војника га је зауставило; тукли су га и изболи бајонетима и тако изранављеног довукли у строј за стрељање[122]).

Приликом паљења једне зграде ухватили су једну четранестогодишњу девојчицу из Бојника сакривену у плевњи. Близу ње био

120) Изјаве преживелих рођака.
121) Изјава Правде Стојановић из Грделице 22. XII 1975.
122) Изјава преживелих Бојничана.

је сакривен и њен отац. Одмах су три војника насрнули на девојчицу. Њен отац је молио да је иусте, али му је један војник, на све његове молбе, одговорио ударцима кундака по глави, све док се није онесвестио. Девојчица се бранила, плакала, дозивала у помоћ, али три војника су били јачи, батинама су ја савладали. Док су они оргијали она је врискала, јецала, цвилела. Да би је смирили на више места су је изболи ножевима[124]).

Друга четрнаестогодишња девојчица Добринка Д. Стојиљковић (1928) из Бојника била је са бабом сакривена у помоћној згради. Бугари су је пронашли и напали. У одбрани дохватила је нож и потегла га на пијаног бугарског официра, кога је ранила. Он је ухватио левом руком за косу, а у десној шаци је држао нож, чије је сечиво дубоко зарио у њен једњак. Из ране шикнуо је млаз крви. Баба је покушала да је одбрани, али је добила грдне батине. Избачена је из куће и отерана у центар села Бојника за стрељање. Рањену девојчицу су Бугари затворили у једну кућу и онда запалили. Дуго се чуо њен врисак.[125])

Рада Бенић из Бојника (рођена 1941): сутрадан, после стрељања, нађена премрзла у гомили лешева како у устима држи дојку мртве мајке (снимак после рата)

Шлогираног старца Јована Петковића (1880), из Бојника, морали су укућани у чергама да пренесу до школе. Док су га носили Бугари су тукли укућане, па су и болесног Јована такође кундаком ударали више пута што је прогестовао и захтевао да обуставе малтретирање његове породице. После је стрељан.[126])

Стари Вучко Петковић је покушао да заштити снаху од напастовање, али су га војници кундаком тако ударили да су му нанели тешку повреду по глави и одсекли му нос. Изгледало је ужасно. Кошуља и капут су били крвави. Очи су му се од убода готово затвориле, усне пресечене, одело.исцепано, коса и бркови почупани. У глави му је било све мутно, није му било јасно где се налази, куда

'24) Рођаци се не слаоКу да се упише њено име.

'25) Изјава преживелих рођака.

126) Цитирани радови ,,Бојник и његова трагедија...". стр. 37; „Хроника о Пустој Реци", стр. 37; и казивање преживелих.

га воде и шта се то са њим дешава. Полако почео је да се сећа шта је са њиме било. Лева рука жестоко га је болела. Покушао је да је подигне осетио је пуцкање, била је сломљена[127])-

Нада В. Здравковић (1939), из Драговца трогдишња девојчица, приликом спровода за стрељање почела је да бежи. Бугарски подофицир је за њом потрчао, ухватио је и бацио у бунар. Девојчица се удавила. Близу млина, бугарски официр је покушао да издвоји Надину сестру, шеснаестогдишњу Верку, да би је силовао. Њена мајка Тала је заклањала, бранила, држала кћерку за руке. И Верка се бранила. Мајка и кћерка на више места су прободене бајонетима, а онда довучене у строј. Приликом стрељања Верки је сломљена нога и избијено једно око, а мајка је остала жива.[128])

Кад су спроводили жене и децу официри су говрили да су им мужеви и очеви у партизанима. Мара Станковић из Бојника показала је писмо потпоручнику да јој се муж Бранислав налази као ратни заробљеник у Немачкој, а не у партизанима. Ништа јој није помогло. Официр је наредио двојици војника да је убију. Они су то урадили кундацима, а њеном петогодишњем синчићу Славку чокулама здробили главу. Обоје су издахнули у највећим мукама.[129])

Цана Петрова, која се породила претходног дана била је истерана из куће заједно са новорођенчетом. Лежала је онесвешћена у онегу. Новорођенче је плакало. Бугарски подофицир је пришао и тукао немоћну жену што дете не умири. Претио је да ће пуцати у њега.[130])

На другом крају села Бојника погинуло је двогодишње дете Јелке Марковић. Она га је држала на грудима и опирала се тројици војника који су хтели да је силују па онда избаце из куће. Један војник је дигао кундак пушке и ударио га по глави. Крв помешана са мозгом разлила се на мајчине груди. То је фрапирало мајку — Јелку. Излетела је на улицу, чврсто држећи дете на грудима, и појурила не знајући куда иде. Ручице и ножице детета лабаво су висиле низ беспомоћно тело и мајчино наручје. Стигла је у школско двориште. Жене су јој рекле: „Дете је мртво!" Мајка није поверовала а онда га је пустила у снег, прекрстила се и рекла: „Бог дупгу да му прости! Убише га фашисти.. ,"[131])

Тако су се ређали злочини без краја.

У центру села Бојника стално су дотеривани житељи. Нико није остављен у кући. Бугарска војска је намеравала да побије све становнике и да оба села сравни са земљом. Рација је била тако брижљиво спроведена да се нико није могао спасти прикривањем и бекством. Према томе, они који се нису раније склонили били су ухваћени и подвргнути терору, и касније стрељани.

У школском дворишту је дотерано око четири стотина осамдесет људи. Од тога, око 120 мушкараца, и то махом старијих. Оста-

127) Исто.

128) казивање Светозара Крстића из Бојника 12. XI 1974.

129) Исто.

130) Цитирано дело „Хроника о Пустој Реци", стр. 40.

131) Чланак Миливоје Перовић „Смрт Бојника" у *књизи , За* отаџбину, за слободу 1941—1944", Београд, 1952. стр. 121.

ло су биле жеие и деца. У строју је било око 50 ђака са књигама, ухваћени на путу за школу. Поред њих било је око педесеторо деце испод пет година и двадесет жена у другом стању. Натерали су их да седну на снег, у полукруг. Свуда наоколо су постављене јаке страже.

Многим су била лица од удараца натечена, крвава. Људи су стајали на снегу неколико сати у страви и неизвесности. Онда је наређено да сви седну у блато и расквашени снег и да чекају даља наређења. Стражари нису дозвољавали људима да разговарају. Деца изнемогла од глади и хладноће, промрзла и помодрела, плакла су и дрхтала, збијала се око мајки и тражила топле пећи, не схватајући шта се догађа.

Мајке су скидале од себе топлу одећу и утопљавале децу. Бугари су им говорили: „Ништа им више неће требати". Мајке нису могле да схвате ову претњу. На стрељање ових немоћних бића нико није рачунао. Мислили су да ће и жене бити поштеђене. Ни старци, ни младићи који су ухваћени нису били борци, јер су овог пута из села избегли сви организовани припадници народноослободилачке борбе.

За цело то време, један бугарски поручник секао је багремове гране пуне трња и њима тукао дотеран народ. Говорио је, да му је брат погинуо од партизана у Бојнику и да га „срце" боли. Тукао је све редом док се није добро уморио. Претио је да ће све стрељати. Народ је подносио батине, али је ћутао.[132])

Куражније жене су питале стражаре: „Хоћете ли да нас убијете?" Једни су им говорили „Неће", други „Хоће", али је било највише оних који су показивали кундаке на свако питање.[133])

Сиви снежни дан постајао је тамнији. Снег целог дана није престајао да пада, крупне мекане пахуљице су се нечујно лепиле за земљу. Кроз Бојник и долином Пусте реке је дувао хладан јужни ветар.

После шест часова хајке, око 14 сати, када се уверио да је сав народ сакупљен и дотеран у центар Бојника, пуковник Стојанов је одредио једног подофицира да преброји људе, жене и децу. Тада је наређено да народ устане и построји се у две колоне: одвојили су у једну мушкарце разне старости а у другу жене са децом. Затим су мушкарце постројили по три у колони и под јаким обезбеђењем потерали преко моста, иза млина, у једну бару пуну воде, која се налазила на левој обали Пусте реке. Три тешка митраљеза била су постављена на обали. Ту је било око 100 војника са пушкама „на готовс". Ту су стајали и официри, међу којима и пуковник Стојанов.

Друга чета војника постројавала је жене и децу. Али, постројавање није ишло лако. Жене и деца нису знали војничка правила нити су хтела да стану у строј. Деца су хтела да буду уз мајке, а мајке *су* се трудиле да остану поред деце, да им увек буду при руци у овој великој невољи. Бугарски официри, подофицири и војници нису имали разумевање за мајке и децу, већ су их кундацима тукли

132) Изјаве преживелих Бојничана и Драговчана.
133) Исто.

и бајонетима гурали. Онда су наредили да поворка крене преко моста, ван села у поље. Са етране су ишли војници држећи „на готове" пушке са истуреним бајонетима и стално пожуривали да се брже иде.

Жена Јевросија Јовановић (1914) из Драговца, са двоје деце на рукама, од којих је једно било од четири а друго од две године, била је заостала. Војник је сурово ударио кундаком. Она је посрнула, деца јој поиспадала из руку у снег и почела да плачу. Жена се са муком дигла, покупила их и пошла да се прикључи поворци. Старије дете наставило је да плаче. Војник је наредио да га мајка смири. Она је покушала, затварала му руком уста, али није успела. Дете није схватило шта Бугари раде и плачући је викало: „Нећу да ћутим!" Тада је пришао један црномањасти суви војник са великим црним брковима и зарио бајонет у дечје груди. Крв је шикнула, дете је вриснуло, подскочило, отело се из руку и мртво пало на снег. Жена је закукала, али је тог момента добила кундак у главу и после је плакала тихо.[134])

Катица Николић, из Бојника, која је покушала да заштити седмогодишњу Гордану, добила је убод бајонета у стомак.

Драгиња Јанковић, из Бојника, биле су руке крваве од удараца и J/бода бајонета, због тога што је привлачила децу уз себе.

Жене и деца су се гурала, посртала, излазила из строја. Тако несрећене повели су истим путем којим су одвели људе до иза млина, а онда су, одвајајући их од мушкараца, опколили у једној ували. Тако су све ухваћене житеље сабили у две велике гомиле.[135])

Стрељање није одмах почело. Очекивала се сагласност која је, највероватније, тражена од министарства рата и владе Бугарске. Народ се и даље смрзавао у води и снегу, надајући се да ће бити пуштен и да је то само застрашивање.

СПАСАВАЊЕ ЖЕНА

У згради млина био је затворен и свештеник Милан Митић, из Доњег Коњувца. Тог јутра, 17. фебруара ухваћен је у цркви за време молитве. Бранећи се да немају оружје, мештани села Злате су рекли да је све мушкарце изнад 15 година заклео свештеник Милан Митић да предају партизанима оружје које је однела Прва пусторечка чета Јабланичког партизанског одреда. Зато је свештеник ухапшен.

Поручник Русев, обавештајни официр, и наредник Жинов покушали су да врбују Митића за свог агента. Тражили су да изда партизанске породице и имена бораца Доњокоњувачке помоћне чете. Претили су му смрћу.

Митић је одбио да постане издајник свога народа. Зато су га повели под стражом за Бојник. У млину Васе Марјановића стражу је обилазио један поручник, у грађанству учитељ, чије име није установљено, а који се човечније понашао према свештенику, и са

134) Изјаве преживелих.
135) Исто.

њим разговарао. Ои је казао да ће бити стрељани сви мушкарци, жене и деца из Бојника и Драговца. Ово му је рекао када је народ већ био постројен за стрељање иза млина.

У строју смрти налазила се и Радмила, супруга свештеника Милорада Јовановића, пароха бојничког, који је био у бегству. Милан Митић је добро „чаетио" новцем овог поручника, који је пристао да оде до жена које су чекале у строју и каже „попадији" како да се спасе. Негде око 14,30 часова поручник је пришао строју жена и деце и полугласно питао која је попадија, а онда јој је рекао да каже да није из Бојника, већ из другог меета.[136]) Поред попадије била је у строју за стрељање учитељица Милица Вуковић. Разумеле су поруку и пренеле је најближим женама. Бугарском пуковнику куражније жене на челу са учитељицом Милицом и попадијом Радмилом су изјавиле да нису из Бојника и Драговца, наводећи имена других села, а учитељица казала своје родно место из Хрватске. Пуковник је наредио да из строја изађу жене са децом које нису из Бојника и Драговца. На око десет метра их је постројио и командовао да седну у снег, окренутих леђа према женама и деци која су остала. Оне су биле сведоци стрељања. Све су чуле команде, штектање митраљеза, врисак, плач деце. Тако се спасло девет жена и 21 дете.[137])

РАБАЊЕ ПОД РАФАЛИМА

У моменту сакупљања жена и деце Вида Костић (1917), из Бојника, била је у постељи обузета порођајним мукама. Два бугарска војника ушла су у кућу, одваливши врата. Из постеље су силом извукли Виду. Једва је нешто обукла и обула оианке. Дохватила је узгред чергу, на којој је цело време лежала и мучила се. Молила је она, молиле су и друге жене из комшилука које су спровођене уз њу, али је официри нису хтели пустити. У строју Виду су обузели порођајни грчеви. Убрзо је обневидела од болова и хладноће. Затетурала се. Две најближе старије жене су је прихватиле. Спустиле су је на снег, на ледину, иза млина, испред цеви митраљеза. Ту се породила. Лежала је у голом снегу, јер су јој мокру и крваву чергу узеле жене и њоме умотале новорођенче. Дете се расплакало. Мајка је била у коми. Један најближи војник који се сажалио потрчао је у групу официра, који су нешто даље стајали. Рапортирао је да „булка" родила дете и молио за њен спас. Пуковник је наредио да се дете донесе и жена приведе: ако је родила мушко стрељати обоје, а ако је женско да се пусте. Неколико жена, на рукама су донеле Виду и новорођенче. Пуковник је упитао да ли је родила мушко или женско? Вида је била полусвесна, одговорила је: „Не знам!" Почела је да развија чергу, да види пол детета, али су јој очи трепериле,

136) Сведочење Милице Вуковић, учитељице у пензији из Лесковца и других преживе лих жена.

137) Цитирано дело „Свештенство јужне Србије у револуцији",, стр. 96. Хранислав Ракић, уцит. раду „Бојник и његова трагедија..." на стр. 37, наводи да се спасло око 60 жена. Истраживањем установио сам да овај број не прелаои 30. те њега усвајам.

видела је црвено светло, поново се онесвестила. Тада је једна жена погледала и рекла: „Девојче" Пуковник је лично проверио и наредио да се пуети са дететом.[138])

Вида није могла сама да крене, још мање дете да носи. Војник који је имао сажаљење према мајци и детету, одредио је за Видину пратињу једну бабу. Пуковник је хтео да врати децу и пратињу и упитао је: „Чија су деца?" Вида је полусвесно одговорила: „Моја", а није ни знала чија су. Пуковник је наредио пратињи кад одведе Виду Костић да се врати у строј. То баба није послушала већ, се сакрила између ватре и згаришта у једној просторији која није горела.[139])

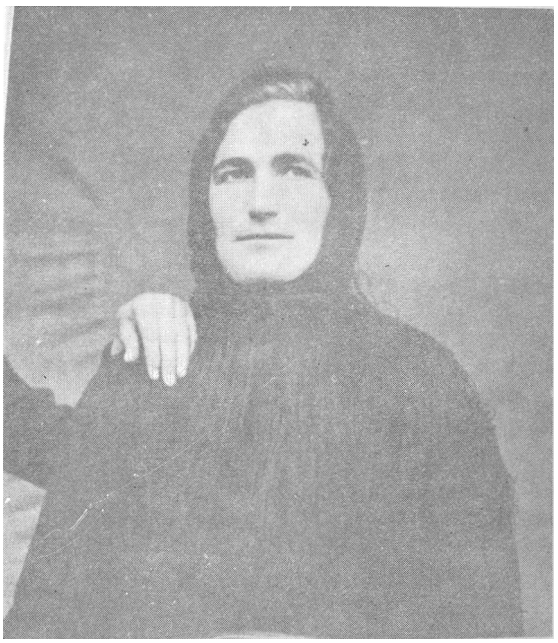

Вида Костић из Бојника, родила је кћерку на стрелишту

Видећи Виду како одлази према центру села, избезумљена Цвета Ванчина потрчала је за њом да се спасе. На леђима је носила мало дете придржавајући га обема рукама. За њом је потрчао један подофицир, убрзо је стигао, јер жена није могла брзо да бежи са дететом на леђима. Није је заустављао нити је пуцао, убио ју је бајонетом, са леђа, пробивши и дете. Обоје су пали лицем на снег. Убрзо су се створиле две локве крви, испод које се отопио снег.[140])

Драгиња Јанковић (1911), из Бојника, такође, дигнута је из постеље, где се порађала. Отерана је у строј иако је имала ужасне болове и грчеве стомака. Легла је на снег окружена женама и нат-

138) Новорођенче је остало живо и добило име Радмила.

139) Опширије види у цитираном делу „Хроника о Пустој Реци" стр. 43; и чланци Војислава Добријевића, „Рађање под рафалима". ,Наша реч". 29. XI 1968. и „Бојничке јунакиње" 1958; рад Хранислава Ракића..Бојник и његова трагедија...", стр. 37. То је потврдила Вида Костић и преживели.

140) Цитирани рад „Смрт Бојника", стр. 127.

човечанским напором савладавала порођајне грчеве. Молбе да је пусте официри нису хтели ни да чују. Стиснута међу женама и децом, породила се. Дете је било мушко. Зато није смела да пријави порођај детета. Са осталим женама је стрељана. Ујутру су је нашли мртву у гомили стрељаних. Под њом је било мртво дете.[141])

МАСОВНО СТРЕЉАЊЕ У БОЈНИКУ

Није се одмах почело са стрељањем. Чекана је сагласност. Поново су се смрзавали људи, жене и деца. За то време један поручник узео је пушку од војника. Држао је пред очима и полако је нишанио од једног до другог. Кад би му се свидео неко од Бојни-

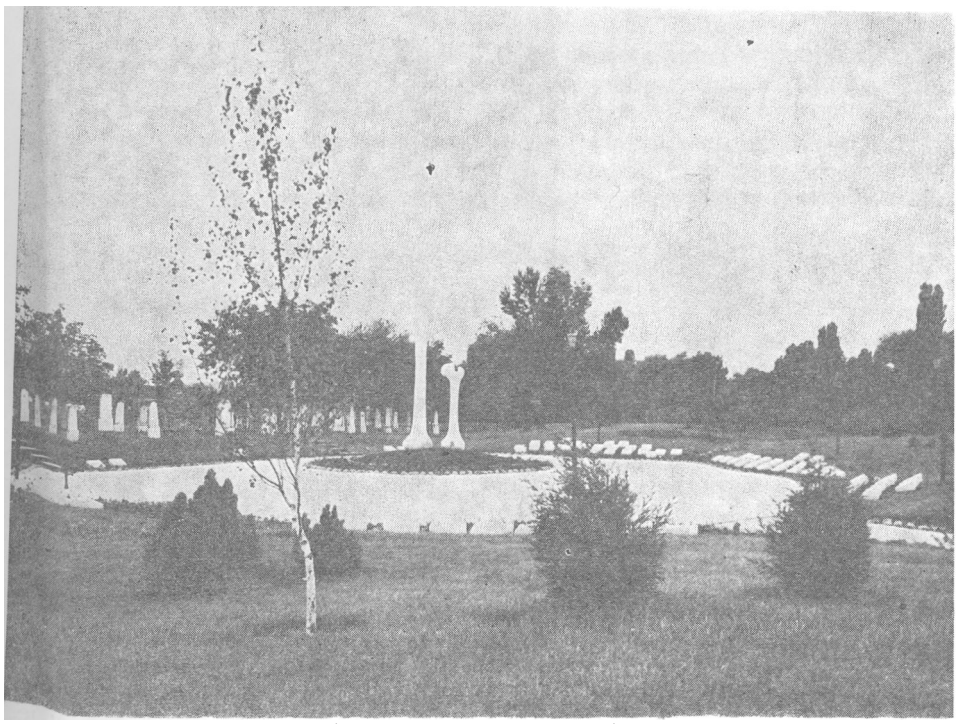

Спомен-гробље стрељаних родољуба у Бојнику

чана и Драговчана пуцао је. Прво је убио човека који
своје врхове опанака, затим је пуцао у човека који га је гледао у
Пет пута је опалио и убио више од пет лица. Погођени су
покушавали да у сапутницима пронађу ослонац. По ком је
критеријуму овај разуларени припадник окупаторске војске убијао
никоме није било јасно. Људи су рачунали да ће се тада све свршити
на ова појединачна убиства.[142])

141) Уместо Драгиње, погрешно наведено име Даница у цитираној „Хроници о Пустој Реци". стр. 45.

142) Цит. дело.„Хроника о Пустој Реци", стр. 38—39, и изјаве преживелих.

Негде око 15 часова стигао је у Бојник у пратњи 20 четник< и недићеваца Љубиша Момировић, председник квислиншке оиштин« у Лебану. Он је бугарском команданту предао писмо. „Стигла ј(сагласност за стрељање народа Бојника и Драговца — рекас је Љубиша Момировић — од бугарске владе преко Првог корпуса \ штаба бугарских батаљона у Лебану".[143]) Бугарски пуковник Стојанов који је разговарао са немачким мајором, прочитао је писмо.

Пред људима на шаторским крилима уз три тешка митраљеза лежали су нишанције са помоћницима који су увлачили полако ре денике. Пуковник Стојанов обратио се људима: „Кажите који сд партизани међу вама да њих прво стрељамо!" Сву су ћутали. Поновс је питао: „Хоћете ли да кажете?!" Опет се нико није јавио. Бојни чани и Драговчани били су солидарни, јединствени и нису се из дали ни у тој смртној опасности када је очигледно било да ће и; Бугари стрељати.

Пуковник Стојанов издао је усмено наређење да отпочн< стрељање. Одредио је једног потпуковника, чије име није установ љено, да изврши стрељање. Потпуковник је командовао људима „Пођите наиред! Сиђите у воду!" Бара није била велика. Млађи I снажнији људи, пошто су видели да ће почети стрељање, пожурил! су да беже преко баре, у правцу Пуете реке. Онда је пала команда ,,Пали"! Заштектала су три тешка митраљеза и плутон стотинак п шака. Чуо се продоран крик и врисак из стотине грла. Онда су па дале жртве, подскакивале од удара пројектила. Падали су син н; оца, деда на уНука, комшија преко комшије. Неки су исовали Б\, гаре, други јаукали, кркљали, махали песницама, ударали ногама претили крвницима.

Кад су сви били пали, митраљези су наставили да штепај' унакрст преко лешева. Дуго и бесно су тутњали све док се из мртв> гомиле више није чуо ниједан глас, нити се видео икакав покрет

Бара и простор око ње била је црвена од крви. Пожар сел! је јасно осветљавао разбојиште и црвенио небо, црвенио Пуету рск' испод моста и црвенио преосталу дневну светлост. Снежне пахуљиц су се и даље нечујно њихале на ветру и промицале ка земљи, све једно где ће пасти: на лешеве или снег.

Преко 120 бојничких и драговачких сељака лежало је сад мртво. Лежали су у води и поред ње, неки у групама, други по стра ни, у положају како је ко пао или у мукама издахнуо. Њихова кр] се цедила и мешала у прљавој води, која је направила десетак бра; да кроз снег и сливала се у Пусту реку. Од крви река је била тамнс црвене боје.

За време стрељања дао се у бегство Јордан Денић, из Драгог ца, према Пустој реци. За њим су потрчали још неколико људи, ал! су били покошени рафалима. Јордан је бежао у цик-цак, склањао с иза топола и врба. Бугари су га гађали. Куршуми су му изрешетал! одело. Рањен је само у ногу и раме. За њим нису могли да трче б\ гарски војници, да не би иастрадали од сопствене ватре. Бегунац ј

143) Октобра 1944. ухваћен и стрељан Љубиша Момировић од ОЗН-е. Његово саслушање се налази у Архиви СУП Лесковац

прегазио иабујалу Пусту реку и избио код кућа Рома у Бојнику и склонио се дубље у селу, између ватре, у зграде где се угасио пожар. Нешто касније, војска је тражила Денића али није успела да га пронађе. Његова храброст спасла га је овог стрељања. Тога дана, било је то једино успело бегство.'[44])

Настао је кратак предах, после митраљеских рафала. Пуковник Стојанов је наредио: „Убијте рањене, не остављајте сведоке! Мртва уста не говоре." И онда је пала лукава команда од потпуковника, који се ваљда звао Митров: „Ко је жив нека устане, цар Борис

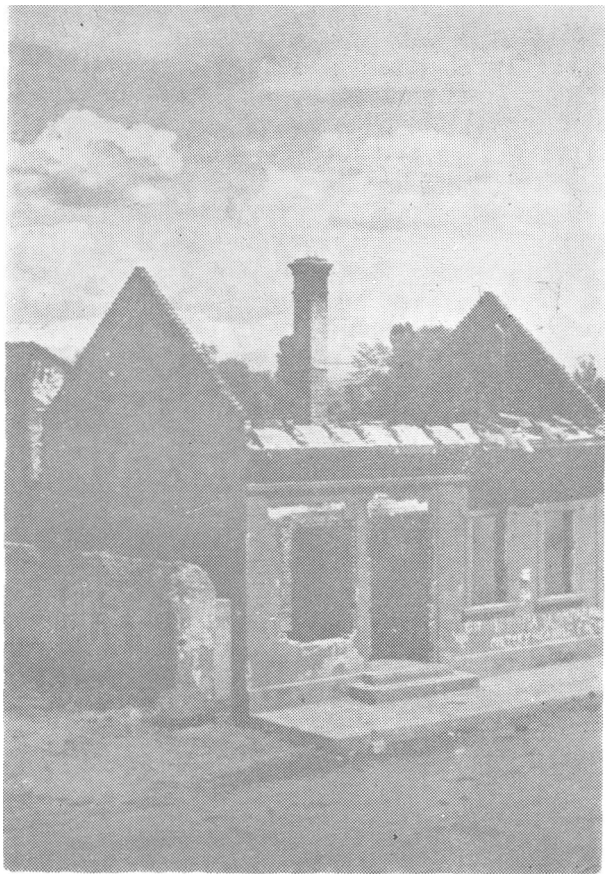

Једна од спаљених зграда у Бојнику (17. 2. 1942)

му поклања живот!" То је два пута поновио. На ову превару устало је око 30 рањених људи. Одмах су сви постројени и поново покошени рафалима. Узалуд је поново позивао: „Ко је жив нека устане..."

Нико се више није јавио иако је међу лешевима било живих. Тада су два официра и десетак војника загазили у бару, чија се вода црвенила од крви, бајонетима боли лешеве, кундацима и ногама уда-

144) Изјаве Зафира Трајковића, резервног мајора, бив. трговца и кафеџије и Светозара Крстића, из Бојника, који су били на стрељању.

рали, а кад би открили неког живог пуцали су или клали жртве. Један црњомањасти подофицир донео је из суседног млина прљ којим се скидало млинеко камење и са њим је ударао жртве у које је сумњао да су живе. Од удараца прскале су лобање, ломљене руке. Дуго су тако претраживали. Све се смирило. Нико се није померао с места. Мртви то нису могли а живи су се притајили да би сачували живот.

О томе преживели сведок Мирко Бенић, из Бојника, сећа се: „Ја нисам био погођен. Око мене је била гомила лешева. Чуо сам команду да устанем. И даље сам лежао на раме и подигао главу на најближи леш. Бутао сам и држао затворене очи. Осетио сам јак ударац кундака у груди, чуо псовку и наређење да устанем. Устао сам и видео стравичну слику око себе... Све нас преживеле поново су терали да станемо у строј испред гомиле лешева, окренути према митраљезима. Ми нисмо хтели да се постројимо. Поново је пала команда да пуцају. Нисам чуо кад је почело да пуца, али утрнула ми је лева рука. Био сам рањен. Пао сам. На мене су пала три мртва човека. Бутао сам. Пуцали су дуго, дуго. После је било, појединачно убијање рањених. Тада сам поново рањен у леђа.. ,[145])

Кад су жене чуле убитачне митраљеске рафале, који су косили људе насрнуле еу ка бари. Дочекао их је зид бајонета у рукама Бугара. Жене су за тренутак устукле, а онда свој поход поновиле. Тамо су им била браћа, очеви, синови, мужеви, унуци. Кундачење и претње војника нису све задржале. Оне које су се пробиле, застале су на обали и само за тренутак биле сведоци крвавог злочина бугарске војске. Од људи биле су гомиле лешева. Настао је већи страх. Деца су још више плакала, не одвајајући се од скутова мајки. Она мања, у наручјима, упола премрзла и несвеена догађаја, тражила су на усплахиреним грудима мајки топлоту, која је навиривала из озеблог тела.

Вриснула је Роска Марковић (1872), из Бојника. Њен син Василије и муж Милоје, један поред другог били су отерани у строј на губилиште. Син је имао 19 година и тек се био оженио. Она је натчовечанском снагом одгурнула војника, који је гурао жене с бајонетом на пушци да их смири. Скочила је као тигрица и натрчала право на један митраљез да би голим рукама убила тог нишанџију, који је пуцао у невине људе. Али, није стигла, разнео је митраљез. Само се ухватила за цев митраљеза и пала сва изрешетана на земљу.[145])

Јелка Николић (1887), такође, из Бојника, пробила се у правцу гомиле лешева да би указала помоћ двојици својих синова и мужу, да их бар мртве извади из баре. На самој обали дочекао ју је јак ударац кундака у рукама бугарског војника. Од задобијених смртоносних удараца пала је на расквашену земљу и снег и више се није дигла. Остала је вечно уз своје синове и мужа.[147])

145) Изјава Мирка Ђенића. 2 X 1974 и других преживелих.

146) Види цитирано дело „Хроника о Пустој Реци", стр. 44; чланак Војислава Добријевића, „Бојничке јунакиње", „Наша реч" бр. 9, 10 и 11/1961; и казивање 17 преживелих.

147) Цитирани чланак ,Бојничке јунакиње".

Преживели причају да је призор стрељања био страшан. Митраљески рафали су секли делове тела, прскала је крв на све стране, а делови одеће и делови тела су летели кроз ваздух и падали по околном жбуњу и дрвећу и ту остали дуго после стрељања.

Тако је стрељано 106 људи.

Чим је било свршено са људима на ред су дошле жене, девојке, старице и оне са преко 80 година и тек рођена деца коју нису стигле мајке да окупају и ћаци са школским књигама.

Официри су се договорили како да приведу жене и децу код баре и њих ту да стрељају. Онда су наредили да жене пођу са децом у правцу меета где су стрељани људи. Жене су се организовано супротставиле, нису хтеле да тамо иду, лелекале су и илакале, модиле да им децу не стрељају. Говориле су: „Деца вам ништа нису крива". Али милости није било. Бугарски официри, подофициpи и војници су покушали да их уреде у строј. Ни у томе нису успели. Настало је комешање. Свака мајка вукла је своју децу за руке, што ближе уз себе. Деца су трчкарала, плакала и хватала се за скутове.

С лева: Верка Здравковић и Дарка Ценић из Драговца и Милосава Аризановић из Боринца (од стрељања су остале: прва без ока а друга и трећа без десне руке)

И даље се чуо самртни роиац. Жене и децу захватила је паника, страх. Плакала су она деца на грудима мајки и она која су била поред скутова мајки или у наручју других жена, рођака. Оне су их смиривале, прибијале уз своја тела. Пошто официри и војници нису могли да отерају жене и децу у бару, пуковник Стојанов је изменио одлуку и дао наређење да се стрељају на месту где се налазе. Одмах су митраљези окренути ка групи жена и деце. Бугари су покушали да среде децу и жене у три реда ради лакшег стрељања, али нису ни овог пута успели. Жене су се одупирале, подносиле ужасне ударце кундака и убоде бајонета, збијале се у гомилу једна уз другу и није било силе која би их одвојила.

Пуковник Стојанов је наредио да почне стрељање. Он је командовао: „Огањ!" Настао је страшан крик жена, врисак деце. Отпочело је стрељање деце, жена и баба. Митраљези су косили немоћ-

ни народ све док је било у реденицима метака. Мајке су грчевито, натчовечански се бориле, крвавих груди иадале преко деце и покривале их, склањале својим нејаким телима животе деце.

Оваквом отпору жена, које су у настојању да сачувају своју децу створиле телима одбрамбени зид, у средини и иза групе нашло је спас приличан број деце и жена било да су само рањени или остали неповређени. Жене и деца који су били у првом плану све су изгинули, њихова тела раекомадана и разнесена од јаке митраљеске ватре.

За време стрељања било је трагике и симболике.

Станојка Здравковић из Драговца погинула је са шестомесечном кћерком Србијанком симболично. Дигла је своје дете увис да га не би покосили рафали и онда рањена махала је са њим као барјаком све док нису меци прееекли животе мајке и детета. Она се није плашила смрти. Пркосила је Бугарима све док није издахнула. Свуда су око ње падали лешеви, њене породице и осталих. Свуда је прскала топла и црвена крв. Њена смрт збунила је Бугаре, и о томе су коментарисали увече и сутрадан у Придворици.[148])

Једна жена, Јагода Маринковић, из Драговца, имала је у рукама трогодишњег синчића Драгомира. Кад су одјекнули пуцњи, жена је смртно погођена, пала поред гомиле лешева. Дете, мада рањено, пало је с мајком, а онда се подигло, почело је очајнички да плаче и виче: „Мама! Мамаааа..." Један бугарски официр пришао је детету да „заустави" његов плач. Опсовао га је и рекао: „Нути исето, српску ти мајку..." Ногом је ударио малог Драгана и чизмом му разбио слабачку главу. Дете је престало да плаче, издахнуло је. Мајка је била рањена и дотучена бајонетом.[149])

Даница Здравковић, из Драговца, стара 32 године показала је сналажљивост. На стрељању је била са двоје деце: кћи Зорица од шест година и син Миодраг од седам месеци. Приликом стрељања мајка је легла на синчића да би га заштитила, а кћеркицу одбацила. Рафал је убио мајку, ранио кћеркицу, синчић је остао жив испод мајке.[150])

Мајка Мара Станковић (1915), из Бојника, легла је на трогодишњу кћеркицу да је заштити. Метак је убио мајку, а детету сломио ногу.[151])

Перса Бенић, из Бојника, везала је белу кецељу сину Бранку, који је био средњег раета и имао 18 година. Док су ишли у колони на стрељање, мајка му је ставила руку преко врата и „скривала" да се не види да је одрастао и да је мушкарц. Ништа није помогло. Обоје су погинули.[152])

Девојчица Радмила Петровић, из Бојника, имала је три године. Уплашено, дете је почело да бежи а ни само није знало куда да нађе спас. Један бугарски војник потрчао је за њом. Официри су викали да не трчи, већ да да „патрон". Тог момента девојчица је

148) Изјаве преживелих.
149) Исто.
150) Исто.
151) Исто.
152) Исто.

пала у снег и викнула: „Не дај мама!". Затим се чуо неартикулисани глас и уђутала. На месту је остала мртва, на три места бајонетом прободена у леђа.[153])

На стрељање је отерана Драгиња Јанковић (1911), из БОЈника, са кћеркицом Вером (1932) и синовима: Војиславом (1936) и Србом (1938). Од првих рафала убијене су мајка и кћерка. Браћа су остала жива испод мајке и сестре, које су их својим телима штитиле. Кад је престала пуцњава, они су се извукли из лешева крвави и изубијани. Срба је избезумљен гледао гомилу лешева, крв, раскомадана тела и ухватио за руку брата Воју и тражио: „Мама, дај воде..." Старији брат, који је разумевао ситуацију, рекао је: „Кути, брацо, сада ћемо отићи код маме". Један официр је пришао деци и убио их, пуцајући из свог ништоља.[154])

Баба, по имену Зојка Петровић (1872), из Драговца, била је рањена на три места, устала је и грдила Бугаре што стрељају невин народ. Питала је да ли они имају децу, жене, мајке. Пришла је бугарском официру, пљунула му у лице и узвикнула: „Ми гинемо што смо Срби, а кривице друге немамо". Тог момента је Бугарин уперио пушку на бабу. Одјекнуо је пуцањ и она је лагано склизнула на снег.[155])

Кад је паљба престала бугарски официри су наредили: „Ко је жив нека устане, опрашта му се живот!" Неке жене и одрасла деца су се на тај позив подигли, али се нису добро ни усправили, а митраљески рафали поново су посејали смрт. Опет су мајке са децом падале мртве. Снег је постао црвен од невине дечје крви.

Онда су бугарски војници, подофицири и официри зашли у гомиле лешева и бајонетима и хицима из пиштоља и пушака дотукли све оне које су открили да су у животу. Била је одлука Бугара да из та два села не остане ниједан жив човек.

Бугарски војник Раим, родом из Тракије, да би проверио има ли живих, узјахао је коња и јурнуо разбојиштем, обртао се у круг и газио лешеве. Тако је коњ нагазио и Стојанчу Крстића, из Бојника, који је био само лакше рањен. Он је јаукао од бола. Раим је подигао пушку и опалио. Метак је пробио руку и зарио се у главу. Био је тешко рањен.[156])

Из гомиле лешева измигољила се сва у крви, тешко рањена са пребијеном левом руком и ногом, четрнаестогодишња девојка Стана Крстић, из Бојника. Подигла је деену руку молећи војнике да јој поштеде живот. На два корака од ње стајао је с пушком у руци подофицир Горча, стар око педесет година, сув, орловског носа, жутих бркова. Пришао је и несрећној девојци одрезао главу, набио је на бајонет, па је носио до села Придворице да би, показујући је, сејао страх. Пред црквом у Придворици шутирао је чизмама главу као лопту. Сутрадан су је у Бојник донели сељаци, па како је било више лешева без глава нису могли да установе чија је и тако је сахранили.[157])

153) Исто.
154) Исто.
155) Исто.
156) Војислав Добријевић цитирани чланак, „Бојничке јунакиње". „Наша реч" бр. 11, 1961.
157) Изјаве преживелих.

Пао је мрак. Бугари нису усиели да поубијају све рањенике. Веровали су да ће их дотући хладноћа.

Тако су само на једном месту и у једном дану на најсвирепији начин побијени становници села Бојника и Драговца, који нису успели да избегну.

По извршеном злочину, бугарска војска се повукла у села Придворицу, Бинћушу, Нову Тополу, Лапотинце и Косанчић. Те ноћи су вршили пљачке и силовања.

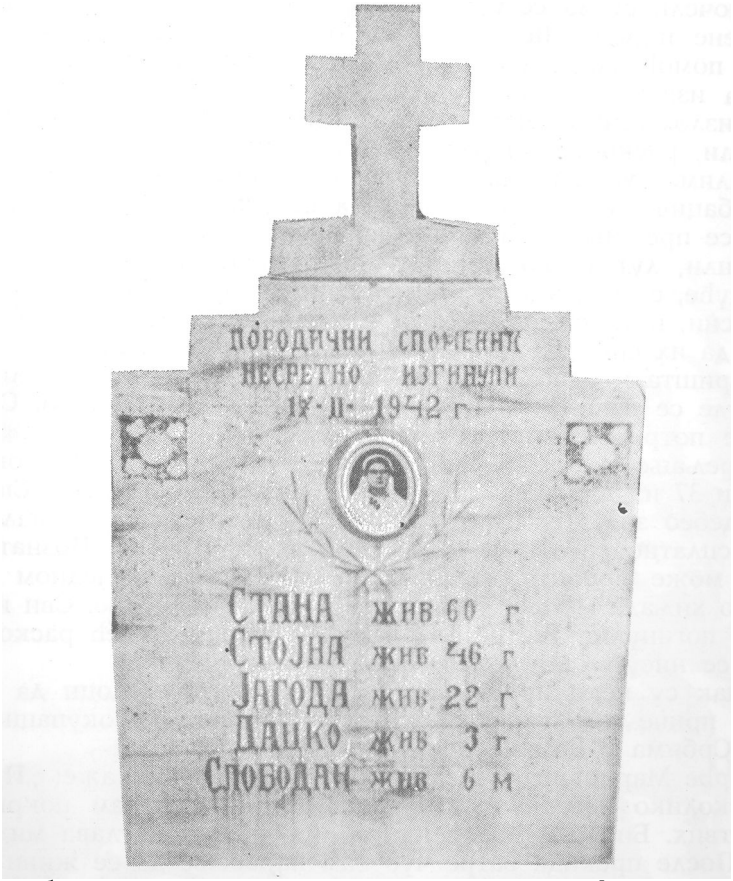

Надгробни споменик стрељане породице Маринковић из Драговца

Исте вечери штаб 13. пука приредио је весеље у селу Придворици за официре и подофицире. Ликовали су због покоља ненаоружаног цивлног српског становништва двају села!

ПРЕЖИВЕЛИ ОПТУЖУЈУ

Пао је мрак, скоро да се ништа није видело, сем што је била слаба, нејасна, белина од снега. У гомили лешева лежао је неповре-

ћен дечак Бориелав Марковић, из Бојника, и видео је кад су се са места злочина повукли и последњи бугарски војници. Он је устао. Још је гомила лешева подрхтавала, били су то грчеви стрељаних жена и деце који су умирали. Чуо је крклање. Помислио је да има још живих и викнуо је: „Устаните, који сте живи, Бугари су отишли! Ја нисам рањен а мајка и брат ми погибоше..." Тада су се јавили преживели и тражили да провери да ли су Бугари заиста отишли. Он је потврдио да их нема. На ово обавештење, из гомиле лешева почели су да се у мукама извлаче преживели и унакажени људи, жене и деца. Већина их је било рањено. Неки су викали, тражили помоћ, воде. Мајке су дозивале децу, а деца очеве, браћу, мајке. Са извлачењем није ишло лако. Преко њих били су помешани и изломљени лешеви, делови тела које су митраљески рафали посекли, раскомадали. Први који су изашли притекли су у помоћ осталима: хватали их за руке, ноге, главу и извлачили. Лешеве су одбацивали, разгртали и тражили своје рођаке живе. Целе ноћи су се преживели извлачили, полусвесни бежали са места стрељања, ишли, лутали по Бојнику и Драговцу, тражили своје породице и куће, све у нади да ће негде неког наћи живог. Многи нису били свесни, нити су знали куда иду ни где ће да стигну и шта ће све још да их снађе. Гледали су своја села претворена у рушевине, и згариште и удисали мирис паљевине. Неки нису могли да разазнају где се налазе, које је то место, шта се догодило. Свуда су се виделе потреене и језиве слике патње.

Стрељање је преживело 129 људи, жена и деце, од тога 92 из Бојника и 37 из Драговца.[158]) Највише је преживело деце. Спасла их гомила, дебео зид жена и то што су били у кругу, на малом простору. Исплатио се отпор, не постројавања у врсту. Познато је да куршум може пробити највише неколико тела у једном правцу. Неколико хиљада метака су Бугари испалили у жртве. Сви из првог плана су цогинули. Они су били не само убијени, већ раскомадани, тако да се нису могли идентификовати.

Ипак су неки преживели и тако остали сведоци да причају трагичне приче о злочинима бугарске фашистичке окупационе војске над Србима у Бојнику и Драговцу.

Борће Марковић (1892), из Бојника, плачући каже: „При стрељању неколико њих је пало преко мене и био сам покривен телима мртвих. Био еам обливен крвљу убијених и глава ми је била крвава. После прекида ватре чуо сам наређење да се живи дотуку. Бугари су газили по ,нама, ударали ногама и кундацима. Убијали су преживеле. Око мене чуо сам пуцање пиштоља и појединачне вриекове. Неко је од официра упозорио на мене: „Тај дрти са белом главом је жив." Ја сам се укочио. Он ме окрену и одговори старешини: „Мртав је". Кад су Бугари отишли неко од наших звао је да устанемо који смо живи. Устао сам и ја. Једва се кретао од премрзлости. Био сам полусвестан. Једној жени сам помогао да се извуче рањена из гомиле лешева али нисам ни тада знао која је. Несвесно сам отрчао до куће да видим има ли кога живог од мојих, јер нисам знао да су и они после нас стрељани, и шта је

158) Прилог, списак преживелих.

(Јован ПОПОВИЋ)

остало од куће. Код куће нисам затекао.никог. Зграде су биле у пламену. Трчећи, вратио сам се код млина и нашао лешеве стрељаних жена и деце. Пронашао сам моју стрељану породицу од шест чланова. Жена, једна снаха и сва три унучића били су мртви, а жива је остала само једна снаха. Боље и ја да нисам преживео."[159])

Зафир Трајковић (1882), из Бојника, стари ратник и резервни мајор, каже: „Кад нас дотераше у долину крај реке, одмах све постројише у три реда. Стално сам мотрио на бугарског пуковника и немачког мајора, јер сам знао да од њих почиње команда. Чим сам видео да је бугарски пуковник дао знак да се пуца у нас, пао сам на земљу и почео да се укопавам рукама. Земља је била мокра и мека. Био је то речни муљ. Преко мене је пао Бошко Здравковић из Бојника, који је био сав изрешетан митраљеским мецима. Како је он много крварио, то је сва истекла крв из њега текла на мене, те сам и ја био крвав. Код претраживања рањених и живих, Бугарин ме окрену и виде свег крвавог. Ја сам се тог момента био притајио. Он ме удари кундаком неколико пута по телу. Трпео сам ударце, али се нисам помакао. Тада ме остави. То ме је спасло.[160])

Живка Здравковић, из Бојника, каже: „Мени су Бугари стрељали мужа, сина Велимира, старог три месеца и стару свекрву . . ."[161])

Стојанча Крстић, из Бојника, прича: „Бугарски фашисти ранили су ме у руку... Убили су ми дванаест, а ранили четири члана фамилије, које су мртви својим телима покрили, те их Бугари нису пронашли."[162])

Тешка трагедија задесила је и породицу Саве Петковића — Ранђеловића, из Бојника. Погинуло је, такође, шест чланова. Преживео је само тада осмогодишњи син Милан. Он се сећа: „Бугари су прво издвојили оца и деду и отерали према бари. Мајка је држала у наручју млађег брата Видоја, а стрина Стана старијег брата Љубомира. Чули смо иуцање митраљеза, врисак, јаукање, пеовке из баре. Мама је плакала. И стрина је плакала. Затим су потрчале да виде са обале шта се дешава доле у бари. Војници су их дочекали ножевима и кундацима, тукли, вратили и псовали. После тога смо још мало етајали на снегу. Све су жене гласно нарицале и држале децу у наручју... Припуцали су митраљези у нас. Мајку ми је пресекао рафал митраљеза. Пала је мртва преко најмлађег сина Видоја. Хтела је да га заштити својим телом. Али је и он нађен мртав, угушен под њом. Ја сам пао између мајке и стрине. Остао сам жив..." О овом дечаку сећају се преживели Панта Марковић и Цветко Крстић. „Престрављеног Милана повели смо кући, оплакујући своје и његове. Уз пут смо, у прикрајку баре, наишли на тешко рањеног му оца, Саву. Дете је испружило своје ручице и покушало, нејачко, да га извуче из замрзле воде. Помо-

159) Изјава Ђорђа Марковића.
160) Изјава преживелог.
161) Исто.
162) Исто.

гли смо му некако: јер смо и ми били тешко рањени... Крај гО-миле лешева одмах је издахнуо. Милан је својим дечјим очима видео очеву смрт..."[163])

Мирко Бенић, из Бојника, имао је више среће: „На стрељање је истерана цела моја породица: ја, жена Јулка и кћи Рада, стара шест месеци. Ја сам био рањен у леву руку и леђа, жена је погинула, а дете је лакше рањено у главу и остало живо. Нађено је сутрадан међу лешевима, полумртво.. ,"[164])

Верка Здравковић, домаћица, из Драговца, сећа се тих бугарских злочина: „Из моје куће је тада на стрељање отерано 10 чланова са мном, све колико нас је било у породици. Ја сам рањена у главу и ногу. Око ми је истерано. Погинуло је седам чланова моје породице: баба Динка, стара 63 године, мајка Наталија, стрина Дана (32), друга стрина Нада (20) и три сестре: Даница (12), Нада (3) и Србинка стара свега четири месена. Рањене су: Јаворка

Бојничани и Драговчани преживслп стрељање 17. 2. 1942. (снимак 1960)

на пет и Зора на три места. Спаљена нам је кућа и све помоћне зграде, а стока опљачкана и отерана, тако кад су нас људи извукли из гомиле лешева и вратили у село, нисмо затекли ништа.. ,"[165])

Светозар Крстић, из Бојника, имао је тада десет година. Остао је жив и добро се сећа стрељања: „На знак пиштаљке пуковника да почне стрељање деце и жена, легао сам у снег. Од пр-

163) Исто.
164) Исто.
165) Исто.
166) Исто.

вих рафала поред мене погинули су: мој оемогодишњи брат Јефтимир Тима, сестра Стана, стара 15 година, а мајка Лепосава рањена у раме. Ја сам се подигао да видим да ли је ко остао жив. Бугарски митраљезац кад је видео да сам устао, испалио је цео рафал према мени. Куршуми су ми однели капу. Опет ме ниједан метак није погодио. Несвесно пружио сам се да узмем капу. Најближи војник је видео да сам још жив и пошао је к мени с пушком „на готовс". Ударио ме јако ногом у чело. Ја сам се укочио, нисам трептао, а цела гомила лешева је подрхтавала и тресла се самном, људи су умирали у грчевима. Изгледало је као да се ја тресем-умирем. Био сам крвав и изгледао мртав. На мене је пао један леш. Изнад моје главе лежала је рањена петогодишња девојчица Драгица Марковић, из Бојника, Тихо је плакала. Њој је пришао један Бугарин и ударио је бајонетом. Дете је ућутало... Међутим, остало је живо, са више рана по леђима, ногама и грудима... Мене је извадио из гомиле лешева рањени стриц Стојанча Крстић (била му је сломљена рука), а ја сам извукао трогодишњу Слободанку Ноповић, избеглицу из Македоније.. ,"[166])

Љубица М. Марковић — рођена Петковић, из Бојника, каже: „Побегла сам са четворомесечним синчићем Велимиром у недељу увече у Црквицу. Вратила сам се у четвртак 19. фебруара и нашла спаљене зграде. Стока отерана, нигде живе душе. Придворичани су сахранили стрељане: мушкарце у један а жене и децу у други шанац. Од моје породице убијени су свекар Милча, стриц Профир и муж Милан. Да нисам побегла и ја бих са синчићем била стрељана."[167])

Погинула је цела породица Панте Марковића, а он је рањен и остао жив. Плачући каже: „Боље да сам ја погинуо, а да су ми остали живи син, ћерка, мајка, отац и жена". Затим је заћутао и наставио: „Мајку ми је пресекао рафал митраљеза. Пала је преко најмлађег сина Витка. Хтела је да га заштити својим телом. Али, и њега смо нашли мртвог, угушеног под њом."[168])

Велка Марковић, из Драговца, стрељана је са двоје деце. Под њом је било двоје њене деце. Синчић је био мртав: Исти куршум који је убио његову мајку одузео је и њему живот. Млађе дете, ћеркица, од годину дана, остало је живо. Ујутро су је нашли — још увек је држала окрвављену мајчину сису у устима. Целу ноћ је прележало у снегу под мртвом мајком у загрљају са мртвим братићем.[169])

Цанка Илијина била је изведена на стрељање са троје деце. Смртно је рањена. За време умирања, обухватила је рукама и загрлила све троје: оно десно и оно лево били су мртви, само је оно у средини остало живо.[170])

Баба Драга је лежала тешко рањена. Поред ње је била њена мртва ћерка, — кажу да лепше жене у свој Пустој Реци није било. А под њима је лежало троје мртве деце — Драгиних унучића.[171])

166) Исто.
167) Исто.
168) Исто.
169) Цитирани рад ,,Смрт Бојника", стр. 130.
170) Исто.
171) Исто.

Слободан Николић из Бојника имао је тада седам година. Истеран је на стрељаље са бабом, мајком, трогодишњом сестром и једногодишњим братићем. До стрелишта га је довела баба, док је мајка на рукама носила друга два детета. Када су митраљези почели да косе и сеју смрт, мртва баба је п је био сав у крви. Али је, вирећи испод ње, видео шта се дешава. Мајка је пала мртва, братић напола пресечен рафалом митраљеза, а рањена сестрица је немоћно плакала у води. Привучени њеним плачем до њих су дошли двојица војника са батеријским лампама. Прво су њу убили а затим су погледали у Слободана. „Мртав је, мама му мрсна..." — рекао је један, јер је он био сав у крви. Затим су пошли даље. Он је целу ноћ провео у мраку, у студеној води, у загрљају мртвих. Дрхтао је, није спавао, није ни плакао, осећао је грозан страх, али му је било највише жао сестрице — зашто је убише рањену?"[172])

Дарка је лежала преко ћерчице. Ниједна од њих није била повређена. Тада су дошли до ње војници, открили да је жива и сломили јој руку у рамену. Кад су отишли дете је говорило: „Мамо, студено је стави ме у љуљку, мамо..." Ту је прележала целу ноћ. Ујутро је изашла из гомиле лешева, здравом руком подигла дете, ставила га на гомилу мртвих жена и замотала у њихове хаљине. Дете је ту заспало.[173])

Живана Маркова из неевести се пробудила у неко доба ноћи. Двогодишње дете које је чврсто држала у наручју било је мирно и млитаво. Куршум га погодио у главу. Избезумљена мајка стегла је још чвршће дете и побегла са њим. Газила је кроз локве крви и воде, спотицала се преко лешева, бежала из села које је догоревало и утонула у ледени мрак. Ујутро је стигла у село Црквицу. Из њених руку су јој жене узеле мртво дете.[174])

Воја В. Анђелковић, из Бојника, поред осталог, рече: „Мени су Бугари убили мајку и бројну родбину... Бојничани и Драговчани пропатили су најгоре муке које се могу замислити. Наше мајке, наша деца и ухваћени мушкарци били су жртве разбеонелих Бугара. Они су убијали, клали, силовали, пљачкали, палили и растрзали људима тела. После стрељања иза млина гледао сам унакажене лешеве изрезане ножевима..."

Трагичне приче се ређају, све су тужне, језиве, страшне. Тешко их је све описати. Тада је све Бојничане и Драговчане задесила иста несрећа и приче су жалосне, оптужујуће, сличне.

Нека се и ово зна: неки преживели године старости не броје до стрељања, већ су узели 17. фебруар као рођендан.

172) Исго.

173) Исто.стр. 131.

174) Исто. О овим случајевима је писано и у „Хроници о Пустој Реци" сгр. 34—49; радовима Хранислава Ракића,. „Бојник и његова трагедија 17. фебруара 1942."; Милана Миладиновића „Злочини бугарског окупатара у доњем делу Пусте Реке фебруара 1942"; и чланцима Војислава Добријевића. , Бојничке јунакиње". „Наша реч" бр. 9 и 10 1961; ,Рањање под рафалима"; ,.Наша реч , 1958, и „Црвени снег", „Наша реч", бр. 9, 1959; Ђуре Радосављевића, „На крвавом снегу", „Наша реч", број 8 1967; и Мике Ђорђевића, „Крвави покољ бугарских фашиста фебруара 1942. у Бојнику, „Наша реч", бр. 5, 1952.

САХРАНА СТРЕЉАНИХ

Целу ноћ између 17. и 18. фебруара 1942. године бугарске жртве су остале на месту стрељања. Нико из суседних села није смео да се креће, нити су партизани те ноћи долазили у Бојник и Драговац, јер су Бугари заноћили у суседним селима, углавном у Придворици, Бинћуши, Лапотинцу, Црквици, Сувом Пољу, Новој Тополи, Караћорћевцу, Косанчићу и другим селима Пусте Реке. Обезбеђења и патроле била су око села. Могло је још доста рањених да се спасе. Овако су умрли од излива крви и смрзавања, јер је ноћ била хладна. Снег је престао да пада и небо се разведрило.

Ујутро, 18. фебруара, бугарски командант 13. пука, пуковник Стојанов наредио је Придворчанима: „Идите, сахраните Бојничане и Драговчане, а вас ће Бинћушани!" — суседно село. Одмах су се

Јованка и Војислав Трајковић из Бојника, стрељани од Бугара

окупили њих око 40 људи, углавном старци. Узели су лопате, мотике и будаке и у пратњи једног бугарског вода коњаника, јачине 30 војника, дошли у село Бојник да сахране стрељане.

Први су дошли на место стрељања старији људи и видели жалосну слику. Ратници, који су прошли многе љуте окршаје у балканским ратовима и првом светском рату, били су потресени сценама на које су наишли у Бојнику, на месту где су Бугари извршили масовни злочин. Кад су видели лешеве деце, жена и људи зажелели су да се негде склоне, да побегну, да ишчезну. Лешеви су лежали по пољу и око Баре све до Пусте реке. Издизале су се две велике гомиле људских, женских и дечјих тела, раскомаданих удова, глава,

помодрела лица, испуцалих усана, усахиулих очију; тела унакажена: некима исечене груди, размрскане главе, уста пуна земље, руке и поге поломљене, деца у комадима. Челич
секли тела, главе, руке, ноге, прсте. Избијеие очи, упакажена лица. Неке су жртве тражиле спас, покушавале рањене да пузе и тако су дотучене кундацима и бајонетима.

Наводимо неке карактеристичне случајеве, које су запазили Придворчани:

На три-четири корака од гомиле лешева, стајала је колевка празна, без пелена, без детета, са сламом увоштеном од дечје мокраће. Дете старо неколико месеци лежало је близу колевке. Али глава је била сва здробљена, без капи крви у шупл,ој лобањи. Мозак просут на снег. Дете се окренуло на десни бок, али лице је било окренуто небу, ручице склопљених преко тела. Грудни кош је био здробљен и испод прљаве кошуљице, врло мало крваве, вирило је голо тело на коме су се виделе две отворене ране од убода бајонета. Било је мушко. Убијено је бајонетом и кундаком. Није установљено: како се звало нити чије је и да ли је из Бојника или Драговца.

Поред гомиле, једна седмогодишња девојчица била је мртва. Ране су се виделе по челу и јагодицама од убода бајонета. Лежало је потрбушке, прикупљених босих ногу и танких мршавих руку. Да девојчица није била тако унакажена, рекло би се да је ту на снегу заспала.

Један унакажени леш нађен је иза најближе куће без иједног прста на руци. Бугари су га сасекли на комадиће. Једва се препознало да је мушкарац — по брковима и одећи.

Три мајке са децом, одојчади убијене поред гомиле лешева. Једна, млада, црномањаста, држала је у наручју своје мушко дете и како је ничице пала скоро га је притисла својим телом, као да је хтела да га заштити. Дете је уплело руке у мајчине груди. Обоје су били рањени па дотучени из непосредне близине. Барутни гасови, плаво—црне боје, видели су се на лицу мајке и детета. Друга мајка није држала тако чврсто своје дете. Она је лежала на леђима, а женско дете, испуштено крај ње, скупљено у гомилу заврнуте кошуљице уз груди. Пузило је напред кроз снег око један метар и ту га је стигао метак. Испод главе локвица дечје крви. Трећа мајка, погођена из митраљеза у главу, црних већа, крупних очију, лепог лица, лежала је укочена, чврсто држећи дете на грудима, које је угушила. Дете није било погођено куршумима.

Поред гомиле људских лешева лежао је сељак, преклана грла. Бео у прорезу вирио гркљан, а рана се развукла. Измазан крвљу по оради и лицу. Он је лежао на леђима, опружене једне, а повијене друге руке и ноге. Велике, сељачке шаке, ноктију прљавих од земље и штале. Њега су познали: то је био Стојан М. Денић (1891), из Драговца.

На корак поред њега лежао је Боривоје Стошић (1926), из Бојника, омладинац, просута мозга, раскречених ногу руку згрчених. Њега је препознао његов рођак из Придворице.

Таквих призора било је много.

Ужасно су изгледала два села — Бојник и Драговац: оба су још горела. Није преиуштена ниједиа кућа или помоћна зграда коЈу Бугари нису били заналили. Једне су догоревале, рушили се зидови. Из појединих згаришта куљао је дим, по негде и језици пламена. Изгорела је и црквена зграда — стан свештеника. Као неми сведоци, пркосници гледали су према небу несрушени оцаци, огњишта и зидови. Дим је нрекрио околна села у Пустој Реци. Осећао се јак мирис паљевине. Мали број стоке која је преживела она се скитала напуштена, остављена, без господара и зграде. „У једној штали чули смо страшну рику телади — каже Јован из Придворицс — и видели ватру. Замолили смо бугарског старшију да видимо. Он је одобрио. Два телета су рикала од топлоте кота им се приближавала од запаљене зграде. Пустили смо их да изађу напоље". ,

Бојник и Драговац су спаљени, све је изгорело, опустошено. Тога дана Ђе село било мртво. Све што су ови вредни људи створили окупатор је уништио. Два села су остала без становника, без кућа. Поред згаришта лутали су преживели пси, мачке, живина и по који коњ, во, овца, коза и крава и тражили своје зграде. Остали су без власника и скровишта. Од лепих и великих села, прилично ушорених, белих кућа остале су само црне рушевине.

Бол у Бојнику и Драговцу био је нем. Придворчани су превртали лешеве, тражили живе и рођаке.

Села Бојник и Драговац имају гробља. Испоставио се проблем како пренети и сахранити неколико стотина лешева погинулих људи, жена и деце. Није било могуће да се носе преко моста на Каменичкој реци између Бојника и Драговца, јер је исти био срушен још V априлском рату и људи еу пролазили преко једног узаног брвна. Њива на којој су Бугари извршили стрељање била је власништво Стојана Здравковића, из Бојника. Одлучено Ј'е да се сахране близу места где су и стрељани. Мобилисани Придворчани, без иједног БОЈ'ничана и Драговчана, под бугарском стражом, ископали су две велике раке, дужине 50, ширине три и дубине четири метра. Лешеви су поређани један преко другог у 15 редова. По обављеној сахрани око 12 часова, бугарски вод коњице се вратио са Придворчанима до њиховог села, ту их оетавио и одјахао у поавцу села Бинђуше гле се прикључио главнини вотске.[175]) Од тада Бојник има два гробља: ново где су сахрањени стрељани и старо на коме се врши редовна сахрана.

Тако Ђе бугарски 13. пук 17. пешадиЈ'ске дивизије Првог корпуса извршио стрељање — у једном дану и на једном месгу — у Бојнику, центру Пусте Реке, над преко 435 мушкараца, жена и деце (међу кошма и око 50 ђака)[176] Овом броју треба додати још око 60 људи, који су се убрзо разболели и помрли од последица рањавања, слабе исхране, нехигијенског становања и психофизичког слома.

175) Изјаве Ђорђа Крстића, Јована Илића и других Придворчана који су извршили сахрану стрељаних.

176) Нема тачних података о броју стрељаних. Наведени број изнет је на основу пописа стрељаних. У немачком извештају команданта Јутоистока од 23. фебруара 1942, поред осталог,

Спаљено је преко 1230 зграда (164 куће, 182 плевње са сточном храном, 182 амбара и кошева са житом и око 800 других помоћних зграда — штала, кокошарника, свињаца, клозета, млекара, торова, шупа за оставу). Поред тога, знатно су оштећене и друге зграде које су запаљене, али нису изгореле, пошто су се неке ватре саме угасиле, јер су зграде биле од тврдог материјала. На некима је изгорело приземље а спрат и кров остали јер је само прозоре и врата захватила ватра. Изгорела је храна (жито, брашно, месо, маст, лук, кромпир, сир, укисељени купус и паприка, итд.), намештај, кућне ствари, кола, пољопривредни алат. Опљачкана, отерана или сагорела неколико хиљада грла крупне и ситне стоке, велики број живине. Штета је учињена у вредности око 700,000.000 динара (предратног новца), не рачунајући побијене људе, жене и децу.[177])

Бугарски злочинци, без суђења, пресуде и кривице стрељали су и оне који су били за народноослободилачку борбу и југословенску социјалистичку револуцију, и оне који баш ништа о томе нису знали — децу.[178]) Поубијали су читаве породице, где нико није остао жив, ни да погинуле преброји, нити да оплакује. Таквих је случајева највише међу избеглицама који су биди протерани од окупаторске власти из Македоније, Хрватске, Босне, Херцеговине, Косова, Метохије и Војводине. Трагедија Бојника и Драговца се на далеко чула. Испевана је народна песма „Бојничка жалопојка", коју су народ и борци певали. Један стих гласи: „Пуста Реко, и ја ћу те клети, ако Бојник нико не освети[179])

каже се: „Непријатељ 302 мртва, 403 заробљеника стрељано" (Архив VII-НАВ-Н-501 /247/872-873)

Остали подаци су различити: „Око 570 људи (др Димитрије Кудић, „Бугарска окупација 1941-1944"', НИш 1970. стр. 170); „500 лица стрељаних". „Јужна Србија", стр. 135)". „Према бугарским подацима, у Бојнику стрељано је 470 лица, од чега 127 мушкараца, 254 жена и 89 деце, од којих 32 до три године старости (цитат из „Јужне Србије". стр. 134). Окружни начелиик округа лесковачког актом строго пов. бр. 2, од 25. Ш 1942, поред, осталог у извештају МУП, каже: „По извршеној паљевини Бугари су стрељали око 80 људи. 75 жена и 125 деце (укупно 280)" (VII- 30/16-1) или: „Бугари су у Бојнику... стрељали око 90 људи и интернирали 70. У селу Драговцу. стрељано је 30, интернирано 20 људи..." (Извештај команде жандармерије МУП Србије 26 ' П 1942. — Зборник НОР 1—3, док. 127, спр. 354. Био је то нетачан извештај, којим се прикривао (умањивао) број стрељаних. Тада није вршено никакво интересовање људи већ све што је ухва. ћеното је стрељано. После рата Ангел Попов бугарски шпијун, на суђењу у Нишу, у вези са зверствима која су почињена у Бојнику, Косанчићу. Белановцу и другим местима Јабланице. Пусте Реке и Топлице између осталог, каже: „...Познат ми је Цанев Сава, нижи официр који је био на дужности у Прокупљу и Лесковцу и учествовао у неким акцијама код Лесковца. Били су похватани партизани, сељаци, сељанке и деца, те је 1945. године на основу тог материјала Цанев осуђен у Софији, тде га је јавна тужба теретила за 760 убиства. За време претреса на суду он је рекао да није убио 760, већ 360 лица тешким митраљезом. Био је осуђен на доживотну робију, па је помилован и смањена му је казна на 10 година. Доцније су ми казали да је на слободи..." („Јужна Србија!", стр. 135).

Од 15. до 18. фебруара 1942. године наредбодаваци и извршиоци стрељања су: пуковник Стојанов, командант ХШ пука 17. дивизије, потпуковник Борис Митров, капетани Цветанов и Пепровски, поручник Христифорев, потпоручници (нижи официри) Данчев Русев, Стојан Стојанов и Сава Цанев; подофицир (Фелдфебел) Михајлов; војници: Јордан Јерден Вара и други (Изјаве бугарских војника који су присуствовали стрељањима: Ђорће Захаров, резервни официр из Радомира, Големанов, из Жилице. чиновник резервни официр Риста Глигоров Руменин. из С Шкшковца, Панта Георгијев Стаменков из с. Скиљања. код Ћусгендила, итд. Види извештај Државне комисије за утврђивање злочина и њикових помагача, инвентар 16617, препис у Вој. ист. институту Београд, Б—К—3).

177) Цитирана „Хроника Бојника", стр. 111.

178) Види чланак др Миливоја Перовића , Убијали су и децу у колевци", ,.Илустрована политика" број 891, од 20. ХП 1975, стр. 45—46.

179) Прилог, песма.

Стрељаним родољубима из Бојника и Драговца подигнут је споменик у центру села Бојника, спомен-плоча на Дому културе и спомен-гробље 7. јула 1970. године.[180])

Када је требало да се одговара за почињене злочине, бугарски официри еу настојали да ублаже кривцу или да је пребаце на Немце. Тако је, 5. септембра 1945. године, на саслушању у Београду, бивши командант бугарског Првог окупационог корпуса, генерал Асен Николов, изјавио: „У 1942. години моје јединице по наређењу Немаца, у знак репресалија вршиле су паљење кућа, у оним пределима где су вођене борбе и где је становништво помагало пар-

Савка Станковић из Драговца, рањена у леву руку

тизане... Позната ми је акција коју су предузеле моје трупе у **јаб**ланичком срезу почетком 1942. године и о масовним стрељањима у Бојнику. Колико сам обавештен о томе један одред бугарске војске дошао је у Бојник на коначиште у основну школу. Исте ноћи овај

180) „Наша реч", 10. VII 1970.

одред нападнут је од мештана и пошто су наши војници претрпели извесне губитке онако разјарени пуцали су не само на нападаче него и у народ..." Он даље истиче да је главни „руководилац" извршења овог злочина био командант 13. пешадијског пука пуковник Стојанов. На директном питању о масовиом стрељању људи, деце и жена у Бојнику, ко је издао наређење и да ли зна колики број је стрељан, генерал није дао одговор. Он се бранио, да су за сва недела криви Немци и влада Бугарске, којима је он био потчињен и извршни орган.[181])

Бојнички покољ био је један од највећих масовних злочина над цивилним становништвом у друшм светском рату, извршен на једном месту и у једном дану од етране бугареке фашистичке окупационе војске над Србима. Бугари су се показали достојни својих немачких господара, па су после Крагујевца и Краљева и они направили свој крвави пир у Бојнику. Народ Пусте Реке је 17. фебруара задесила страшна трагедија.

НЕДИЋЕВЦИ У БОЈНИКУ

Осамнаестог фебруара 1942. године око девет часова стигао је у Бојник Осми (Недићев) оружани одред, јачине 100 војника и официра.[182]) Одред је по наређењу Недићеве владе покренут из Алексинца за Лесковац, 12. фебруара, заједно са Једанестим (Недићевим) оружаним одредом.[183]) У Лесковцу је команданта Окружне команде Српске државне страже, потпуковник Живојин Бурић, 14. фебруара, распоредио одреде да садејствују с бугарском војском у офанзиви: Једанаести оружани одред против Бабичког партизанског одреда, а Осми оружани одред према Јабланичком партизанском од-

[181]) Архив Војноисторијокскг института — фонд Бугарска, кутије 1, 2. 3. 4 и 5.

[182]) Одред је формирао п. пуковник Филип Димитријевић доцније Обласни командант СДС у Нишу септемора 1941 године у Јагодини (данас Светозарево) Имао је око 100 војника и официра. распоређених у две чете. Одред је био састављен углавном, од бвших жандарма. граничара и подофицира. Командант одреда био је Живота С. Пешић, рођен 1902 године у Алвксинцу, пешадијски капетан I класе војске Краљевине Југославије. Био је то један од оних официра кукавица који су у априлском рату бежали остављајући своје чете, батаљоне пукове и штабове или их предајући неиријатељу на превару. Сада су у служби непријатеља, показали силан елан и невероватну упорност и храброст". Одред је по формирању пребачен Алексинац за борбу против Озренског НОП одреда. Људство је било униформисано, униформом бивше југословенске војске. Војници и официри примали су плату. у контрареводуционарним борбама истакао се одред. против партизанских одреда у околини Алексинца и Лебана. Одред је расформиран 1. априла 1942. и људство распоређено у СДС. Командант одреда Пешић је ухваћен 1945. и осуђен од Војног суда у Лесковцу на 20 година строгог затвора. Издржао је 14 година (Изјава Животе Пешића, из Сокобање, дата аутору 29. VIII 1965. налази се код аутора).

183) Једанаести оружани одред је такође формиран септембра 1941 године. Командант одреда био је мајор Никола Анђелковић родом из Охрида. Истакао се у борбама против партизанских одреДа у околини Алексинца и Лебана Расформиран је 1 IV 1942 и људство распоређено у СДС. Мајор Анђелковић је ухапшен од Недићеве владе у Лесковцу и отеран у Београду. О томе Живота Пешић, у цит. изјави каже: Мајор Анђелковић је побегао из затвора са наредником који је био кључар и омогућио му бекство. Побегли су у, Неготин. Ту Је Анђелковић убио свог наредника унаказио му лице и узео његова дакумента а оставио своја. Побегао је код Пилетића Веће четничког команданта корпуса, класног друга из војне академије. Дошао је у Сокобању. Пилетић га упутио у Врховну команду четничке „Југословенске војске у отаџбини" на Равну гору Дража Михајловић му је дао новац и упутио га са задаткам да на Скопској Црној гори код Скопља формира четнички корпус Отпутавао је, али корпус није успео да формира Вратио се у Сијаринску Бању где га је капетан Боривоје Манић. командант Јужноморавског четничког корпуса стрељао".

реду.'[1M]) Иетог дана, Осми одред је одмарширао према ослобођеној територији Јабланице и Пусте Реке. Од бугарског штаба 13. пука добио је сектор Лебане—Турековац, са истуреним деловима у Новој Тополи и Карађорђевцу. Заузео је положај према партизанским снагама у Јабланнци и Пустој Реци. То је било појачање бугарско-квислиншким снагама у Лебану и заштита Лесковца. После масовног стрељања, по наређењу штаба 13. пука одред је пребачен у Бојник, да би тамо ојачао бугарске снаге, пошто су се Бугари плашили освете партизана због масовног стрељања Бојничана и Драговчана. Бивши командант Осмог одреда у изјави каже: „у Бојник сам стигао 18. фебруара око 9 часова са одредом. Затекао сам страшно стање: око 700 лешева и два села спаљена до последње куће. Све пусто, нигде живе душе.. ,[185])

Око подне, бугарске јединице су се повукле из околине Бојника према Белановцу и Лесковцу а Осми недићевски одред се вратио у Нову Тополу и Ново Село, где је са осталим квислинзима и бугарским батаљонима садејетвовао у одбрани Лебана.[186]) Били су то први почеци сарадње Недићеве и бугарске војске у овом крају.

ДИВЕРЗИЈА КОД СУВОГ ПОЉА

До шеснаестог фебруара 1942. године, бугарска војска 17. пешадијске дивизије Првог корпуса окупирала је један део слободне територије Пуете Реке и Добрича. Готово у сваком селу на левој страни Пусте реке било је војске. Између јединица и гарнизона одржавана је веза помоћу пољских телефона. У том циљу постављене су телефонске линије преко поља и путева. Партијско руковдство КПЈ Јабланичког партизанског одреда. у времену док су вршене војничке припреме за борбу више Бојника, дало је директиву омладини на окупираној територији Пусте Реке да изводи диверзије на бугарске телефонске везе. На терен су директиву пренели теренски радници Регина Штерн Нада, из Београда и Живорад Петровић, из Лесковца, чланови КПЈ. Они су у то време радили на организовању омладине Пусте Реке за народиоослободилачку борбу.

Омладину села Сувог Поља, погибија шест бораца у борби на Бојнику није поколебала, већ је прва извршила задатак Комунистичке партије Одреда. О томе Борђе Илић из сувог Поља, потпуковник ЈНА, каже: „Добили смо преко везе задатак да се онемогући непријатељу телефонско-телеграфска веза између Бојника и Косанчића. Поред нашег актива и остали активи села су добили секторе на којима ће сећи везе. Ми смо имали сектор од Сувопољског моста до куће Михајла Бошића."[187])

Ноћу, између 16. и 17. фебруара неколико омладинаца су пресекли телефонско-телеграфску везу поред пута Бојник—Косан-

184) Цит. изјава Животе Пешића.

185) Иста, а број жртава преувеличан

186) Исто.

187) Изјава Борђа Илића, потпуковника ЈНА и Никодија Вељковића, из Сувог Поља.

чић. На тај иачин била је прекинута веза између бугарске војске у Бојнику са штабовима у Нишу, Прокупљу и Лесковцу. Веза је прекинута само на једном месту, пошто се омладинци нису смели кретати ван пута због трага у снегу. Остали активи СКОЈ-а планирали су за наредне ноћи извођење диверзија.

Сутрадан, 17. фебруара, једна бугарска чета дошла је у Суво Поље. Војска је народ истерала на зборно место, у центру села. Људи, жене и деца су постројени. Око њих било је јако обезбеђење. Испред строја постављена су два тешка митраљеза, чије су цеви биле окренуте у Сувопољчане. Један официр, по чину поручник, одржао је говор против партизана и запретио да ће све стрељати због прекинуте телефонске везе. Затим је, пред стројем, тукао Стојана Вељковића, док се овај није онесвестио, захтевајући да каже ко је пресекао телефонску линију и ко је од присутних партизан. Он је батине поднео, али није постао издајник. Његов одговор је био: „Не знам". После је поручник тражио да се стреља Светозар Китановић из Сувог Поља, бивши кмет, који је 14. фебруара тврдио да у његовом селу нема партизана, Светозар се спасао бекством, пред долазак војске. Онда су тукли Милана Костића. Он је оштро протествовао што га туку, а Бугари су га још више тукли. Ни он ништа није рекао непријатељу.

Борац Радосав Бошић из Сувог Поља, члан СКОЈ-а, стрељан

Бугари су тада, да би заплашили народ Сувог Поља, запалили стог сламе Јанка Јовановића. Појавио се дим, а затим убрзо планула је ватра. Поручник је почео да уцењује: „Предајте пушке или ћемо све стрељати а село запалити!" То је поновио неколико пута. Уцена је поплашила жене, које су биле под утиском шест погинулих Сувопољчана, и оне су обећале да ће предати пушке ако Бугари пусте народ. Тада је предато 12 од 21 пушке. Жене су их однеле у Придворицу и предале штабу 13. пука, јер мушкарци нису имали у Бугаре поверење. Једна је пушка била бачена у бу-

нар и морали су воду да избаце и изваде је. Наредби се нису покорила три лица која су побегла из села и однела оружје а пет пушака и пушкомитраљез су заробили Бугари или однели партизани од погинулих Сувопољаца у Бојнику.

При повлачењу, Бугари су ухапсили Радосава М. Бошића (1919), из Сувог Поља, јединог преживелог члана СКОЈ-а, са још два лица. Они су осумњичени да су пресекли бугарску телефонско-телеграфску линију. Бошић је стрељан у Нишу а остала двојица су пуштена.[188])

МАСОВНО СТРЕЉАЊЕ У КОСАНЧИЋУ

Седамнаестог фебруара око 16 часова из зграде општине и школе села Косанчића, бугарска војска повела је на стрељање око 50 партизана помоћних десетина. Близу гробља, на месту Лугови стрељања су извршена по групама. Најпре су одвојили партизане села Кара. Питали су их да ли хоће да кажу која су још лица партизани из њиховог села. Сви су ћутали. Обећали су ко каже, биће ослобођен. Никo се није јавио. Из групе издвојили су Новака Са-

Борац Василије Миљковић из Кара, стрељаи од Бугара у Косаичићу

вовића, из Кара, дечака од 19 година, и боли га бајонетима не би ли им казао. Рачунали су: он је млад, преплашиће се и све ће казати. Али, Бугари су се преварили. Новак се јуначки држао. Ни јаукнуо није. Иван Роксандић, из Кара, својим грудима је штитио дечака Новака, све док их нису обојицу изболи на више места.[18a]) Остали Карани су то посматрали док су чекали за стрељање. Тада

188) казивање Јованче и Косте Митровића, Никодија Вељковића и Васе Павловића, из Сувог Поља. У НОБ су погинула и два Радосављева брата — Ђошић Станимир и Велимир.
189) Види цит. рад „Злочини бугарског окупатора..." стр. 47.

су стрељали 12 Карана.'[40]) Са Каранима еу стрељани Сава Даковић из села Балчака и Милош Бојовић из Пасјаче.

Бугарски екзекутори вратили су се у Косанчић да доведу за стрељање Обилићане. Са места стрељања устао је Радисав Живковић, из Кара, тешко рањен. Био је на више места изрешетан мецима. Смогао је последње снаге да бежи и викнуо: „Има ли кога живог, нека устане, Бугари су отишли!" Устали су Никола Милуновић и Саво Даковић. Обојица су били лакше рањени: Милуновић на четири места а Даковић на једно, у руку. Сва тројица су пошли да беже. Преко снежног покривача, дебљине преко 50 сантиметара, доста расквашеног, рањеници су бежали. За собом су остављали крвави траг у снегу. Бежали су заједно око 500 метара, а онда је пао Живковић и даље није могао да иде. Даковић и Милуновић нису могли да га носе. Њих је замолио Живковић да они беже даље и обавесте његову породицу у Кару, где је остао и ако може неко да дође по њега. Бугарска обезбеђења са Обилићске косе приметила су бегунце и пуцала на њих, али без успеха. Прва помоћ Даковићу и Милуновићу је указана од сељака у Новом Момчилову.

Кад су Бугари стигли са групом Обилићана на месту стрељања видели су, на основу трага у снегу да су неки побегли. По трагу су пронашли онесвешћеног Радисава Живковића и бајонетима га усмртили.[191])

Борац Милутин Ристовић из Обилића, стрељан са оцем од Бугара у Косанчићу

Обилићани нису хтели да иду ван Косанчићког гробља, Ухватили се за споменике и говорили: „Убијте нас овде поред мртве браће". Тада је мајка Госпава Николић из Обидића поново замолила официра да јој бар једног сина ослободи а њу стреља. Он је

130) Прилог списак стрељаних.
191) Цит. ,.Злочини бугарског окупатора...'', стр. 47.

рекао: „Бежи бабо, нећемо те убити. Ти има да се мучиш... Пет дана ће Пуста Река смрдети од ваших лешева". Она је сва измрцварена и претучена одговорила: „Петстотина година помињаће се слава Пусте Реке и срам ваших злочина." Можда би још говорила али су је војници кундацима онесвестили.

Лазар Ристовић, из Обилића, није био одвојен за стрељање, већ само његов син јединац Милутин Ристовић, предратни члан СКОЈ-а. И он је узалуд молио бугарског команданта да му пусти сина, речима: „Господине потпуковниче, — показујући руком — то је мој син, пустите њега, а мене стрељајте. Ја сам стар, нешто сам више од живота видео, он је млад. Немам више деце. Стрељајте мене, немојте њега..."[192]) Погледао га је окрутно окупаторски официр и уместо сажаљења гордо рекао: „Не, ти си стар, да останеш да се патиш, он нека погине..." И онда, уместо замене, Бугари су убацили у строј за стрељање и оца Лазара. Син и отац су сада били заједно и спаеа им није било.[193])

Радисав Живковић (са брковима, седи) из Кара, стрељан од Бугара у Косанчићу (изнад њега је Тоза Драговић, народни херој Југославије)

Бугари су успели кундацима да истерају Обилићане из Гробља, јер нису смели да пуцају због споменика и рекуширања куршума. Док су их постројавали, партизан Миливоје Николић, из

192) Исто. Изјаве сведока.

193) Изјаве Бошка Лакићевића из Обилића, Поре Михајловића Милана Миладиновића Пљаке и Братислава Гудурића Батила из Косанчића.

Обилића, млад и снажан, скочио је на бугарског подофицира да му рукама отме пушку. Настало је отимање пушке и гушање. Други бугарски војник потегао је бајонет на Миливоја. У одбрани да би спречио убод ухватио је руком за сечиво које му је пререзало прсте на левој руци. Крв је шикала и прскала му одело. Миливоје се ни тада није предао. Десном руком зграбио је за косу подофицира повијајући га к себи да га зубима задави. Онда су притрчали други Бугари, нису могли да пуцају, већ су га бојнетима усмртили. Кад је пао у полумртвог су испалили два метка.[194]) Његов брат Светозар Николић је викнуо: „Живели партизани! Живела Србија! Смрт бугарским зликовцима!"[195]) Михајло Митровић-Шуто раскопчао је капут, испрсио груди и викнуо: „Пуцајте мајку вам бугарску... али не можете све Србе уништити! Победа је наша"! Њихово узвикивање пресекао је митраљески рафал. Тада је стрељано девет Обилићана.[196]) Сваки леш је био окренут и рањеници су дотучени бајонетима. Са стрељања су пуштена два лица: Светозар Бранковић и Душан Цветковић, из Обилића, да причају како су стрељани Обилићани, да би на тај начин застрашили људе. Бранковић се одмах разболео и био је нервни болесник до смрти.[197])

О том стрељању Јелена Николић, домаћица, из Обилића, сећа се: „Бугарски фашисти стрељали су у Косанчићу моја два девера Светозара и Миливоја, са осталим Обилићанима. Кад су лешеви дотерани у кућу видела сам да је Миливоје био сав избоден ножевима по телу. Имао је бео џемпер и видела се крв око убода. На левој руци није имао све прсте, били су неки одсечени. У десној руци чврсто је држао црну косу, али није била његова. Исту је исчупао с главе Бугарина са којим је имао обрачун. Светозар је био унакажен. Брада разнешена. Нису се видела уста. У њега су пуцали и ножевима га боли..."[198]

Наредну ноћ је мајка Госпава Николић провела поред лешева својих синова. Новинар Бранко Перошевић, из Обилића, о томе је записао: „Читаву фебруарску ноћ једна мајка из Обилића, пробдела је над своја два сина. Мртве их је миловала и штитила од хладноће, покривала их, као некада, када су били мали."[199])

После овог злочина све жене Обилића су носиле црну одећу — жалиле су стрељане. То је мало село, роАбински повезано и било је, као и остала села у Пустој Реци, одано нароАноослободилачкој борби и револуцији.

У трећој групи Бугари су стрељали шест лица из села Стуолег[200]) Они су ухваћени у млину у Косанчићу. Сви су били припадници помоћних десетина. При стрељању већина је пружила отпор.[201])

194) Изјаве сведока очевидаца.

195) Исто.

196) у прилогу списак имена стрељаних из Обилића.

197) Изјава Бошка Лакићавића, 2. X **1974.**

198) Изјава Јелене Николић, породичне панзионерке, из Леца, рођена 1909. (супруге Николе Николића, командира партизанског Обилићког вода помоћних десетина), сарадника НОБ, 13. XI 1974. То су потврдиле и остале породице стрељаних.

199) Бранко Парошевић, ,,Косанчић село првобораца". ,,Наша реч". бр. 41, 10. X 1959.'

204) *у* прилогу списак стрељаних из Стубле.

201) Цит. рад „Злочини бугарског окупатора...", стр. 47.

И по четврти пут су тога дана одјекнули рафали и плотуни крај села Косанчића. Овог пута стрељано је једанаест људи: пет из села Злате; Алексу Младеновића из Новог Момчилова; Милана Драгутиновића из села Дубова; два Иуковчана — Сибина Стаменковића и Душана Антанасковића и, два Косанчићана: Славка Сретића и Добривоја-Бобила Гудурића.[202]) Славко Сретић се није дао лако убити. Скочио је на најближег Бугарина, с њим се ухватио у коштац да би му отео пушку. Други су га Бугари убили бајонетима.[203])

Укупно је у Косанчићу стрељано 40 лица, махом млађи људи од 25 година, од којих су побегла два рањеника.

Бугари су опљачкали жртве. Узели су им личне ствари од вредности: новац, сатове, новчанике, пожиће, прстење. Полазећи на стрељање, људи су предосећали да ће бити опљачкани и зато су бацали оно што им се затекло у џеповима. Стојан Томић, из Стубле, када је у строју спровођен поред школског дворишта позвао је синчића, ћака, бацио му новчаник и дао последњу поруку: „Дај ово мајци! Ово је моја последња воља: реци јој нека чува децу, мене више неће бити..." Бугарски официр је пришао опалио шамар детету и новчаник одузео, претећи да ће т убити. Син је

Борац Миливоје Николић из Обилића, стрељан од Бугара у Косанчићу

гледао како Бугари спроводе на стрељање његовог оца. Плакао је. Туговао је за оцем, било му је зима, био је гладан, било га је страх и жао што га је официр опљачкао. И друга деца су за очеве и браћу плакала, прозебла, гладна и уплашена.[204])

После овог стрељања бугарска војска је остала у Косанчићу и наставила испитивања и мучења људи, а ујутро кренула према Стубли. Са собом је повела Миливоја Станојевића, из Косанчића, бившег партизана Бабичког партизанског одреда који је

202) у прилогу списак стрељаних из Злате.
203) Цит рад ,,Злочини бугарског окупатора..". стр. 48.
204) Исто, стр. 47.

због болести враћен кући. Ои је стрељан од Бугара али се не зна где.[205])

Кад су напустили село Косанчић, Бугари су запалили куће Тренче МихајловићаJ, Михајла Миладиновића, Душана Сретића, Милића Миладиновића, Синадина Анђелковића и Алекее Мирковића, амбуланту и школу. И бацили су бомбу у кућу Марице Костић, у Косанчићу. У кући су се налазила Марица са двоје мале деце и две жене из Горњег Дреновца, где су се склониле после пуштања из затвора. Бомба је експлодирала али нико није настрадао. Бугари су потерали око двадесет Косанчана, као таоце, до Стубле.[206])

УБИСТВО У СТУБЛИ

Из Косанчића у село Стублу ушла је бугарска војска опрезно. Одмах је село окружено да не би ко побегао. Десетине и десетине војника упућени су да похватају народ и спроведу га на зборно место. У центар села више школе истерана су деца, жене и људи, који нису успели раније да побегну. Остале су празне куће. Слабо обучени народ стајао је у снегу и смрзавао се. Деца су дрхг

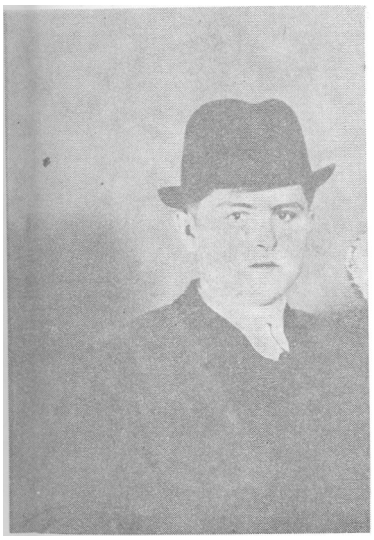

Борац Душан Атанацковић из Нуковца, стрељан од Бугара у Косанчићу

тала од хладноће, нека нису била свесна шта се све око њих догађа. Старији, страховали су за судбину људи и имовине. Око њих били су разапети тешки митраљези.

У пратњи официра и војника изашао је једаи потпуковник, који је руководио стрељањем у селу Косанчићу, и одржао краћи говор, у коме је стално претио да ће све Стубљане стрељати, село

205) Исто, стр. 49.

206) Исто.

спалити, ако иаставе да помажу партизане. Питао је за имена партизана и ко је из села припадник народноослободилачке борбе. Куражнији, људи су одговарали да они таква лица немају, да су земљорадници, „нигде се не мешају" и да се „нико" не налази у партизанима. Тог момента у строју је била без оружја скоро цела Стубљанска помоћна чета, чланови актива СКОЈ-а, одбора фонда, народноослободилачког одбора власти и сви сарадници народноослободилачке борбе. Али, међу њима није било издајника. Бугарска окупациона војска није располагала подацима о држању и раду Стубљана, те су лако прошли тог дана.[207])

Потпуковник је издвојио сто људи као таоце и саопштио: „Ако партизани испале један метак на наше војнике све ћемо стрељати."

Војска је кренула са таоцима према Петровцу. Потпуковник је погледао село Стублу и закључио да је то велико село у Пустој Реци, а има мало мушкараца. Упитао је: „Где су људи?" Новак Љубеповић партизан помоћне чете, изјавио је како су многи мушкарци у априлском рату 1941. године заробљени и отерани у логоре у Немачкој. Извадио је новчаник да би показао писмо од сина Милана из немачког заробљеништва. Међутим, неспретно је са новчаником извадио партијски летак „Глас Радио-Москве", који је штампан у илегалној штампарији Окружног комитета КПЈ Аесковац, а дао му га на читање Милан Момчиловић, из Лапотинца, члан СПОЈ-а. Летак је пао на снег. Новак је покушао да га склони, али потпуковник није дао, већ је летак узео. Прочитао га и одмах почео да виче како је Новак Љубеновић комуниста. Новаку је било јасно да ће бити стрељан и ћутао је. Официр је захтевао да каже која су још лица комунисти из села. Новак је одбио да било шта каже. Свезали су га и тукли. Он се храбро држао: „Од мене ништа нећете сазнати, можете ме стрељати." Стубљани су се дивили његовом држању, али и сви страховали, да не поклекне, попусти, не издржи муке. Војска и таоци су заустављени на место Вирови поред пута Стубла—Лесковац. Опет су га тукли, а онда стрељали. Пао је у снег и показивао знаке живота. Пришла су му два Бугарина и бајонетима га дотукли. У строју је био и Славко Љубеновић, Новаков син, који је посматрао очево јуначко држање и убиство. Гласно је реаговао: „Оче, осветићемо те..." Стубљани су га смиривали да се угледа на оца и буде храбар и стрпљив. Следеће године дошао је из заробљеништва Новаков син Милан, отпуштен као болестан. Убрзо су и њега Бугари стрељали.[208])

После стрељања Новака Љубеновића, колона је кренула према Петровац. У махали Паљинци села Стубле, Бугари су запалили зграде партизану Стубљанске помоћне чете, Драгољубу Ристићу: амбар и кош са житом, плевњу са сточном храном и шталу.[200])

207) Изјава Фрање Фелдхамера, бившег учитеља у Стубли, Велимира Тасића — Зеке, Стојане Ивановић, Милана Николића и Радомира Банковића, из Стубле.

208) Цит. рад „Злочини бугарског окупатора.. стр. 49; казивања родбине Новака Љубеновића, Стојане Ивановић, Фрање Фелдхамера, Велимира Тасића — Зеке и Младена Марковића из Стубле.

209) Изјаве Драгољуба Ристића, Фрање Фелдхамера и других Стубљана.

Одавде еу пуштени да се врате кућама Косанчани, који су били таоци. Бугари су са собом водили само Стубљане.

Стубљани, таоци принуђени су да носе сандуке муниције, постоља тешких митраљеза и минобацача, као и други ратни материјал. Натерани су да иду напред. Иза њих ишла је бугарска војска са упереним пушкама и бајонетима „на готовс". Таоце су терали напред да не би партизани пуцали у војску. Бугара је било много, али су се ипак плашили партизанске војске.

УБИСТВО У ПЕТРОВЦУ

Мало село Петровац са око 25 кућа налази се поред пута Косанчић—Стубла—Лесковац, на једној благој коси недалеко од Лесковца. Имало је своју цомоћну чету, која је била веома хра-

Борац Стојан Вуксановић из Петровца, стрељан од Бугара

бра и борбена, свој народноослободилачки одбор власти и актив СКОЈ-а. Кад је народ чуо да бугарска војска врши стрељања у другим селима, био је узнемиреи. Људи су се окуиљали и договарали шта да раде. За бежање било је касно и немогуће: снег велики, бугарска војска у свим седима између Лебана, Бојника, Белог Камена и Кооанчића. Договорили су се да буду јединствени, притиоак Бугара да поднесу и да се међусобно не издају. Задужен је Стојан Вуксановић, бивши кмет, тада пушкомитраљезац Петровачке помоћне чете да изађе пред бугарску војску и гарантује да су сви Петровчани код куће, а Манасије Соколовић, по народности Бугарин — досељеник поеле првог светског рата из села код Цариброда (данас Димитровград) све то да потврди.[210])

Из правца Стубле стигла је бугарека војска, јачине батаљона, 18. фебруара. Она је село окружила. Једна чета с потпоручником Савом Цаневим на челу остала је са задатком да изврши стрељање припадника нароАноослободилачке борбе села Петровца, а остала војска је продужила према селу Белановцу. Потпоручник Цанев је наредио да се јави кмет села. Кад се јавио Стојан Вуксановић издат му је налог да позове све мушкарце на зборно место. Убрзо је било на окупу око 30 људи које је војска постројила у два реда, а испред њих поставила четири пушкомитраљеза. Искуснији су знали да је то почетак мучења. Командир чете потпоручник Сава Цанев зауставио се испред строја Петровчана и наредио да изађу сви они који припадају партизанима. Објаенио је да ће само та лица стрељати и куће им попалити, а остали народ неће дирати. У противном, претио је да ће све житеље стрељати и село спалити. Сви су ћутали. Поново је позвао да партизани изађу. Опет нико није изашао, иако су сви били обухваћени у помоћној чети, одбору власти и СКОЈ-у. Тада је потпоручник Цанев наредио Стојану Вуксановићу да изађе пред строј и покаже партизане. Он је изашао и одговорио: „Господине потпоручниче, овде нема партизана". Одговор је разљутио потпоручника и он му је опсовао српску мајку, и почео Стојана да туче и прети да га стреља. Стојан је ћутао, поАносио батине. Била је напета ситуација, хоће ли мучења издржати. У циљу одбране јавио се Манасије Соколовић и на бугарском језику објаонио да је он Бугарин и бивши бугарски наредник, казао је одакле је родом и кад се наеелио у Петровац. Он је гарантовао да Петровчани „нису" партизани. Тада је потпоручник и Манасији опсовао мајку и рекао да је и он исти као што су Срби.

Потпоручник Сава Цанев је поновио притисак на Стојана Вуксановића. Тукао га. Он је и даље бранио село и сељаке. Давао лажне одговоре. Тада је Цанев одредио три војника да стрељају Стојана Вуксановића. На велико изненађење свих Петровчана, један војник је стао мирно пред потпоручником, поздравио и изјавио да он неће да стреља. Офцир га је опсовао, ошамарио и најурио, а одредио другог војника. Војници су са напереним пушкама

210) Изјаве Милтана Вуксановића. Ми.лорада Вуксановића. Велимира Вуксановића, Светислава Петровића, Станка Петрсшића, Рашка Петравића и других.

„на готовс", одвели Стојана Вуксановића код места Занис, више школе, на око 500 метара од строја и ту га стрељали. Био је угледан човек и одан народнооослободилачкој борби и револуцији. Сачувао је пушкомитраљез „брно" из априлског рата и овог пута, није га непријатељу предао.

Затим се потпоручник Цанев обратио Милораду Вуксановићу, који је био борац Јабланичког партизанског одреда и викнуо: „Ти, кажи ко је све партизан!" Милорад се бранио да му је отац Миљан недавно умро и зато носи браду, да он „није" и да „нема" партизана у селу. На то је потпоручник наредио војницима да га воде и стрељају на брду код Стојана Вуксановића. Они су га повели, али испред Записа срео их је бугарски официр-лекар и наредио да га врате и пусте зато што је млад.

Бугарска чета је кренула за Леековац и повела Петровчане. На излазу из села она се зауставила. Стигао је један бугарски војник од села Караћорћевца и донео писмо, у коме је други официр јавио да се из Петровца три лица налазе у Јабланичком партизанском одреду. Потпоручник је прочитао писмо и поново псовао српску мајку и претио да ће све стрељати, што су га до тада лагали. Прочитао је имена тих партизана: „Драга Петров, Александар Вујанов и Ратко Петров." Сви Петровчани су знали да су то Драгољуб Петровић Раде, командир Друге јабланичке чете, Александар Вуксановић, политички делегат десетине, и Ратомир Петровић, командир вода, али су и даље тврдили да не познају та лица. Пошто је Рашко Петровић био у првом реду, потпоручник се обратио њему да он каже која су то лица и да покаже њихове куће. Рашко је одговорио: „Таква имена немамо у нашем селу." Официр га је питао: „Која је твоја кућа да њу запалимо кад нећеш да кажеш њихове." Рашко је показао руком: „То је." Једна десетина је пошла и запалила Рашкову кућу и помоћне зграде. Сви објекти су убрзо били буктиње. Затим су војници запалилии кућу и неке помоћне зграде Манасију Соколовићу, али на интервенцију његовог оца кућа је спашена. Упаљена је плевња са сточном храном Станку Петровићу. Попаљена је сточна храна и још осам домаћинстава.

За то време војска је претресала куће и пљачкала домаћинства. Падао је сумрак. Чета је наставила пут за Лесковац. Водила је Петровчане. У селу је настао плач жена и деце за убијеним Стојаном Вуксановићем и отераним синовима, очевима, браћом, мужевима. Веровали су да ће и они бити стрељани. Кад су Петровчани пролазили поред села Белановца, видели су како друга војска врши стрељање Белановчана. Пред сам Лесковац потпоручник је зауставио Петровчане. Наставио је са мучењем. Да би изнудио податке, позвао је једну десетину да све стреља. Командовао је да војници напуне пушке, али није издао последњу наредбу „пали". Поново је тражио да му неко каже ко је све од њих партизан. Нико се није јавио. Он је тада свима опсовао мајку српску и рекао да су „тврда хора". Онда је све пустио и запретио да ће их стрељати ако и даље помажу партизане.[211])

211) ИСТО.

МАСОВНО СТРЕЉАЊЕ БЕЛАНОВЧАНА

Осамнаестог фебруара, пре подне једна бугарека јединица јачине батаљона дошда је из Лесковца и заузела положај на десној страни реке Јабланице од Кеновачког моста преко Тureковца и Стопања до Винарца, у двориштима, кућама и поред пута, спремна за борбу.[212]) Око 12 часова друга бугарска војска је стигла од села Печењевца у Подримце. Трећа јединица јачине батаљона, вршила је претрес између прве и друге војеке преко села Дупљана (сада Живково), Залужња, Прибоја и Винарца све до Миланова.

Из села Придворице под командом пуковника Стојанова кренула је војска према Лесковцу. Главнина је ишла путем Бојник—

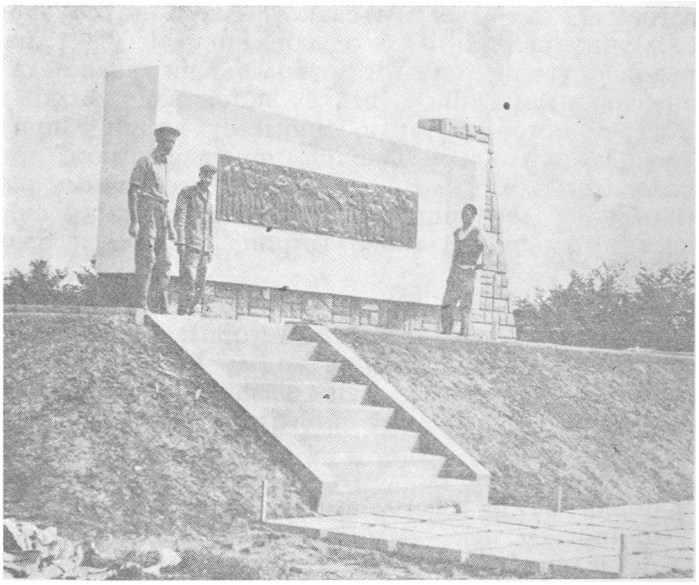

Споменик палим борцима у Белановцу (снимио Б. Радосављевић)

Лесковац, а по један батаљон је послат бочно ради обезбеђења и поновног претресања села Лапотинца, Нове Тополе и Карађорђевца. Бугари су у Лапотинцу ухапсили десет лица, међу којима Милоја Ристића, бившег председника општине, брата командира Прве пусторечке чете, и Јакова Цакића, припаднике Лапотиначке помоћне чете. Они су отерани у Лесковац. Помоћу лажних уверења и давања мита бугарским официршма, пуштено је осам Лапотинчана, а задржани само Ристић и Цакић. Убрзо је стрељан Милоје Ристић а пуштен Јаков Цакић.[213])

212) Изјава Вајислава Тодоровића. из Белановца, који се био склонио код рођака у селу Власу, носиоца „Партизаноке споменице 194-1". број 19072, 6. III 1973.

213) Изјава Светомира Миљковића-Тоће, из Лапотинца, носиоца „Партизанске споменице 1941", 25. X 1974.

Бугарска војска је из Косаичића преко Стубле и Петровца стигла код села Белановца. Водила је са собом таоце из Стубле који су се смрзавали и страховали хоће ли бити стрељани. Све до подне село Белановце било је мирно, људи су обављали обичне, свакодневне послове. А онда, ка селу Белановцу је наступила војска са избаченим бајонетима и пушкама „на готовс". Село је опкољено. Нико од Белановчана није могао из села да побегне, ако то није учинио раније. Неколико десетине војника зашли су од куће до куће и истеривали све мушкарце старије изнад петнаест година. Терали су их на зборно место у селу да их нешто „испитају" и „саопште". Од кућа до зборног места Бугари су људе бесомучно кундацима тукли, кога су стигли, тако да су и старци морали да трче.

Други војници су претресали куће, пљачкали вино и ракију, животне намирнице и ствари од вредноети. Бугари су уливали страх, претили да ће стрељати сваког човека ко се нађе сакривен код куће. Мушкарце, који еу одуговлачили излазак из куће, Бугари су редовно тукли, није им дозвољено ни опанке да назују, ни да се огрну топлијом одећом, већ су истеривани онако како се ко затекао. Кад су истерани људи, многи су војници приличан број жена и девојака силовали. Оне су пружале отпор, врискале, викале, бежале, отимале. Силовали су жене пред очима њихове деце. Обешчастили су и девојчицу од 12 година, а мајку су тукли док се није онесвестила, која је као тигрица скакала и бранила своју кћеркицу.[214])

У исто време једна бугарска чета је у селу Миланову вршила претрес кућа, пљачке-и силовања. Глигорије Станојевић, из Миланова, супротставио се подофициру да му ћерку не силује. Био је због тога страховито тучен, а затим ухапшен и одведен у Лесковац под оптужбом да је „сарадник партизана". Стрељан је иако није био партизан.[215])

На зборном месту су људи задржани док и последњи није дотеран. Стајали су на снегу, смрзавали се окружени стражама. Бугарски војници су неке Белановчане тукли и пљачкали им сатове. Онда је један бугарски потпоручник наредио покрет. Бугари су људе потерали из села према путу Бојник—Лесковац. Супруге, мајке, сестре, кћери, бабе и деца гледали су Бугаре презриво како терају њихове људе. Испод села на око 200 метара, Бугари су зауставили Белановчане, код великог дрвета — бреста, на местузваном Питоме ливаде. Људи су се шћућурили један уз другог, постројени у два реда. У етрају су се међу осталима налазили и припадници Белановачке помоћне партизанске чете, одборници народноослободилачког одбора и чланови СКОЈ-а. Један бугарски потпоручник извршио је преглед личних исправа које су сви показали. Биле су уредне и издате од окупаторске власти 1941. године. Одвојио је на страну четири човека који нису били из Белановца: Љубомира, Станка и Драгољуба Илића, из села Придворице, и Дра-

214) Аутор је замољен да не наведе име мајке и ћерке 'које су силоване због схватања људи и морала.

215) Изјава Јосифа Величковића нз Миланова, учесника НОП-а, 30. III 1973.

гог С. Стојковића, из Карађорђевца. Били су сумњиви да су иартизани, што је било и тачно — прииадали су помоћним четама у својим селима.[216])

Из правца Бојника са бугарском војском стигао је командант 13. пука, пуковник Стојанов, који је наредио да се стреља 40 Белановчана, као одмазда за борбу која је вођена између партизана и бугарске војске 6. фебруара испред села Белановца, у којој су учествовали и Белановачка помоћна чета. Одређен је поручник да изврши стрељање, чији је брат — по његовој изјави — погинуо

Борац Стеван Костић из Белановца, стрељан од Бугара

у борби у Бојнику од партизана. Кад је он наишао потпоручник је војнички рапортирао да су сви људи на окупу, да имају личне исправе и да су мирни грађани. Поручник је дрско одговорио да су то „сви партизани, добро маскирани."

Настављено је са притиском и мучењима. Поручник је пришао строју и наредио: „Нека сви партизани изађу!" Нико се није јавио нити је изашао. Поновио је исту наредбу још два пута, са претњама да ће све стрељати и село спалити ако сами не покажу припаднике партизана. Опет је била напета ситуација, нико се није јавио. Покушао је појединачно на препад да изнуди податке о припадницима нароАноослободилачке борбе и револуције, али без успеха. На питање: „Кажи ти!" — следио је одговор: „Овде нема партизана", а већина су ћутали. Бугари су људе кундацима и песницама тукли. Многима су била лица обливена крвљу, носеви и уета разбијена. Али, узалуд је била туча, нико од Белановчана није показао народне борце, нити молио Бугаре за милост, јуначки су подносили батине.

Поручник је наредио да испред строја изађе кмет села. Пре почетка народноослободилачке борбе, у селу је био кмет Душан

216) Види књигу Јосифа Стефановића,. „Жртве фашизма" Лескован. 1969. стр 45 У цит. раду Милана Миладиновића,.„Злочини бугарског окупатора" погрешно су наведена Два лица уместо четири (стр 50) У КњизИ Др Димитрија Кулића..„Бугарска окупација 1941—1944" књ. 1 Ниш, 1970, стр. 173. такође. погрешно уписан број погинулих.. „три лица". уместо четири и нису из , „села Церните", већ из Придворице а 1 из Карађорђевца.

Стефановић који се јавио. Наређено му је: „Кмете, покажи „шумкаџије"! Он је бранио људе: „Нема овде партизана. Претледали сте личне карте и сви су људи овде". Пет војника су га кундацима тукла. Опет је одрицао. А кад нису изнудили признање првог су га одвојили за стрељање.

Онда је пала уцена: „Кажите који су партизани или ћемо село спалити!" И на ову страшну уцену сви су ћутали. Поручник је упутио чету да село пали. Прво је планула ватра у сточној храни и кући Борђа Ценића, која је војсци била најближа. Онда се ватре проширили на цело село. Тада је опет уследило питање: „Кажите." Испред строја је изашао Алекса Марковић, кметов заменик, угледан човек и покушао да обмане Бугаре. Прекрстио се и рекао: „Кунем вам се да у селу нема партизана". И није лагао: сви су били у строју али их непријатељ није знао. Бугари су му опсовали

Борац Борко Станковић из Белановца, стрељан од Бугара

мајку српску и кундацима га тукли. Он је стално тврдио да говори истину. Тада је и он издвојен за стрељање. И после тога је народ пружио отпор.

Затим је поручник из строја од око 150 људи издвојио још двадесет три Белановчана за стрељање. Бирао је најснажније, здраве и младе, способне за борбу, по његовој оцени и „правди". Све је постројио код Стефановића, Марковића и Придворчане. Док их је издвајао, било је страшно ишчекивање, мучна тишина, психолошки страх људи. Издвојени су људи разних узраста. О томе, преживели сведок Драгољуб Костић (1926), који је тада имао непуних 15 година каже: „Мене су последњег убацили у тај строј..." Сваки издвојен је тучен.

Кад је Младену Тасићу издвојен син Денко и брат Спаса за стрељање, он се јавио да плати, ако је то немогуће, тражио је да изврше замену и уместо сина стрељају њега — оца. Поручник

се није сложио и додао: „Ко ће мог брата да замени што је поп нуо у Бојнику". На поновљену молбу, поручвик га кундаком уд; рио и уместо да му ослободи сина, убацио и њега у строј за стр< љање.

И у последњи час, пре стрељања, поручник је покушао д изнуди податке. Викао је: „Гори вам село, стрељаћемо вам жен и децу ако не кажете партизане." Опет је било ћутање. Белано! чани су гледали спаљивање имовине и смрт пред очима, али ние поклекли, нити су хтели да кажу нешто непријатељу.

Кад и то није сломило Белановчане, издвојени људи су пс стројени у три реда и наређено им је да се окрену према путт Бојник—Лесковац. Иопред осталих Белановчана, а позади људи за стрељање, два тешка митраљеза су постављена. Поручник ј(заменио једног нишанџију. Наредио је: „Нека дође Стојан!" И до шао је. Жртвама је наређено да се окрену на десно. Митраљееш са помоћницима су увлачили реденике у тешке митраљезе. Онда је бугарски поручник командо син Денко загрљени су пали покошени рафалима. Младен С. Трајковић од првих рафала није пао. Он је клицао: „Живела Србија! Живела Комунистичка партија!", „Смрт Бугарима!" Тада је војник из пушке опалио метак и срушио га на снег. Тако је без суђења и пресуде, бугарска војска стрељала 30 Срба на домак Лесковца. Кад је цео строј пао. Поручник је командовао митраљесцима: „Удрите ниско, по лешевима!" Наставили су да пуцају.

Кад се све стишало, поручник је викнуо: „Ко је жив нека устане, опрашта му се живот!" На позив су устали: Петар Стојичић, Миливоје Митровић, Младен Мишић, Драгољуб Костић, Милутин Бокић и Божидар Стефановић, рањени и Душан Стефановић, Милорад Марковић и Милан Коцић, који нису били рањени. Преживели су заустављени и опет је постављено питање: „Ко хоће да каже партизане опрашта му се живот, а остале ћемо све стрељати." Тада, полусвесни, у афекту, јавили су се два издајника Милорад Марковић и Милан Коцић. Обећали су да покажу партизане. Оетали, стрељани а преживели ушли су у строј Белановчана и са њима се помешали. Створила се гужва. Бугари су викали да се врате, али су они „нестали."

Кад су људи чули Милорада Марковића и Милана Коцића: „Ми ћемо да кажемо" — били су изненађени. Све очи биле су презриво уперене у издајнике. Настала је још мучнија атмосфера. Секунди су споро пролазили у ишчекивању између живота и смрти. Сада је од издајнике све зависило чији ће живот Бугари одузети.

Један бугарски потпоручник са пет војника зашао је међу лешеве. Они су пиштољима и ножевима дотукли шест тешких рањеника: Василија Костића, Војислава Стевановића, Стојадина Николића, Љубу Илића, Драгог Стојковића и Алексу Марковића,

Поручник је повео Марковића и Коцића поред строја и они су почели показивати борце Белановачке помоћне чете. Руку су пружали према жртви и говорили „тај" или „није".

У строју су била и два рођена брата Милорада Марковића — Божидар и Вељко. Они су припадали помоћној чети. Божидар је, ри-

зикујући свој живот, брату упутио прекор: „Боље да погинеш, него куће људима да затвориш". Милорад Марковић га није послушао наставио је издајнички рад. Показане борце, бугарски поручник је за груди хватао, извлачио из строја и тукао, а онда су их преузимали војиици и подофицири и настављали да их кундацима и песиицама туку. Појединачно су сваког стрељали на два-три метра испред строја, пуцајући одједном по десет Бугара, тако да је тешко ко могао да остане жив. Погођени су падали: напред на шаке, назад на леђа, на страну, на главу, савијали се и грчили, испружали и умирали. Из тела убијених крв је прскала одећу и обућу, бојила снег. Да не би неко остао жив, бугарски официри и подофицири су жртвама прилазили и пиштољима пуцали у главе.

Борци Младен и Спаса Спасић (браћа) из Белановца, стрељани

Милорад Марковић проказао је девет а Милан Коцић три борца. Сви они су стрељани.

Неки су пружили отпор злочинцима: тридесетогодишњи Горча Станковић из Белановца, борац Белановачке помоћне чете, покушао је да отме пушку од подофицира који је пошао према њему. Настало је отимање, гурање, гушање. Остали бугарски подофицири и војници нису могли да пуцају да не би убили свог подофицира, већ су кундацима тукли шлоруког Горчу Станковића. Он је онесвешћен пао на онег. Бугари су онда опалили три метка у њега, који га нису усмртили, већ само ранили. Иако тешко рањен, Горча је устао са снега и из унутрашњег џепа сакоа, извадио нов-

чаник, мислећи да је извадио пиштољ и уперио га у своје убице — Бугаре. Тада је један бугарски војник скочио на Горчу и испалио два метка: један у стомак а други у груди.[217]) Последње Станковићеве речи биле су: „Живели партизани! Тражим осветууу!" Пришао је поручник и из пиштоља шеет метака испалио у његову главу Овог храброг борца следили су Борисав Миленковић и Борисав Благојевић. И они су се са убицама рвали, покушали да Бугарима отму пушке. Сва тројица су јуначки, погинули пружајући Бугарима отпор, све до смрти.[218])

Борђе Цоцић, педесетосмогодишњак отишао је у смрт насмејан и са песмом: „Оj, Србијо, слободијо..." Испред њега је стајао издајник Милан Коцић и рекао: „Његов унук (Воја Тодоровић) је партизан." Поручник је упитао Борђа: „Где се унук налази?" „А где би, но у шуми..." — одговорио је. Поручник је наставио да испитује: „Колико година има?" Чика Борђе је одговорио: „Стигао је да носи пушку, има 18 година". На то је поручник додао: „Давао си му храну и има да га замениш". Та одлука није уплашила Борђа Цоцића већ је одговорио: „Поносно умирем за унука". Онда је почео да пева, али су га ударци кундака ућутали. Стрељан је. Док је још умирао, пришао је један бугарски војник, и на очиглед Белановчана, опљачкао му џепни сат марке „лонжин").[219])

После стрељања, бугарским војницима је било дозвољено да опљачкају жртве. Они су превртали лешеве, из џепова вадили ствари. Један поручник, који је имао више искустава из првог светског рата, упозорио је војнике: „Не дирајте младиће, новац је код старијих".[220])

Бојник—Лесковац. При повлачењу оних војника који су били у окружењу села, кад су наишли поред стрељаних, пуцали су у лешеве. То су учинили из велике мржње према Србима.[221])

Белановчане који нису стрељани, Бугари су повели у правцу Лесковца као таоце. На путу код села Миланова заустављен је део војске са таоцима. Бугарски пуковник Стојанов одржао им је говор, запретио да више не помажу партизане и пустио их да се врате својим кућама, сем Милутина Бокића над којим је извршено стрељање, али је остао жив са лакшом раном, Борђа Станковића, Јована Мишића и Зафира Мишића, који су задржани. Они су отерани у Лесковац а затим у Ниш, где су мучени: моткама тучени, поливани хладном водом и држани наги на снегу, чупани су им нокти и коса са главе, ломљени прсти, храна им није редовно давана. Ове мере су предузимане да би се од ових бораца изнудили подаци о осталим припадницима народноослободилачке борбе. Међутим, мучења су била узалудна. Подаци нису изнуђени. Онда су их стреља-

217) О томе види чланак МЂ (Мика Ђорђевић), „Десетогодишњица крвавог покоља бугарских фашиста фебруара 1942. г. у Белановцу". „Наша реч", 6, 23. II 1962; и казивања преживелих.

218) О мучењу, стрељању и отпору дали изјаве око 30 Белановчана, сведока догађаја.

219) Исто.

220) Исто.

221) Исто.

ли, на Бубњу. Сва тројица су на стрељање пошли са песмом и поклицима Србији, партизанима и Комунистичкој партији Југославије.[222]) Пуштен је једино Зафир Мишић.

У Белановцу су, поред осталих, стрељане две генерације из породице: пет очева са синовима.[223])

Укупно је од 150 људи стрељано 45 у Белановцу и Нишу, од тога преживели девет, од којих су били седам рањени.[224])

Борац Милутин Бокић из Белановца, стрељан од Бутара

Бугарска војока је у Белановцу спалила девет кућа, 28 помоћних зграда (амбара са житом, плевња са еточном храном, кошева са кукурузом, штале и друге зграде) и на 36 породица изгорела је сва сточна храна.[225]) Тучена су 112 лица,[226]) од тога: Стојанка Костић, Зорка Станковић, Наста Костић, Милица Ценић и баба Санда Ценић, стара 84 године, које су гасиле запаљене зграде. Бугари су Милицу Ценић са дететом од две недеље хтели да баце у запаљену кућу, али је побегла.[227])

Кад се бугарска војска удаљила од места стрељања према селу Миланову, јавили су се тешки рањеници Димитрије Стефановић Мија, Бура Коцић, Чедомир Стефановић и Младен Мишић. Они су уетали и око себе видели гомиле лешева. Димитрије Стефановић Мија је видео мртве борце које је он са другим скојевцима васпитавао да се боре против окупатора и домаћих издајника.

222) Изјаза Стојана Цветковића из Прокупља, који је био у затвору на Црвеном крсту.

223) Стрељани су: Милутин Стефанонић са сином Чедомиром. Василије Костић са Љубомиром, Драги Стефановић са Димитријем, Младен Тасић са Денком и Младен Мишић са Мирком.

224) У прилогу списак стрељаних. Преживели су стрељање: Петар Стојчић, Димитрије — Мија Стефановић, Драгољуб Костић. Божидар Стефановић, Младен Мишић, Душан Стефановић, Миливоје Митровић, Милорад Марковић и Милан Коцић.

225) Изјава спаљених власника зграда и сточне хране.

226) Изјаве тучених.

227) Изјава Милице и Борђа Ценића.

На разбојиште су се вратили пуштени Белановчани. Били с[1] избезумљени од бугарског злочина. Они се нису чули, гледали су „празно", нису били сасвим свесни да су на слободи, и да се иалаз- поред стрељане браће, очева, синова, рођака, комшија, другова. Цр

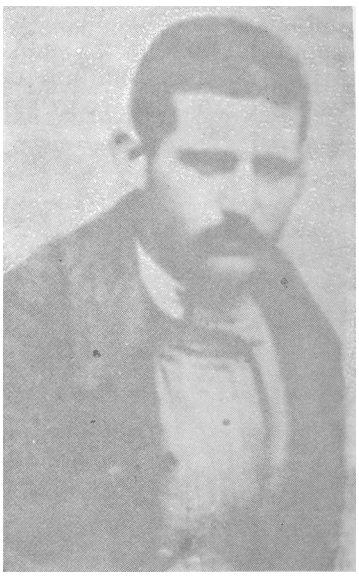

Борац Бранко Митић из Белановца, стрељан од Бугара

вена крв и лешеви погинулих обележили су простор на ливади, у снегу где је била кланица Белановчана.[228])

Младен Мишић је на стрељању био рањен али је преживео. Он казује стравичну причу: „Нисам убијен, иако сам стрељан у првој групи. А онда сам устао и поново су ме издвојили за стрељање. „Колико си наших убио у Бојнику?" — нитао ме бугарски официр. Осећао сам да смрт куца, иако у борби на Бојнику нисам био, из пркоса одговорих: „Петорицу"! Кад то рекох, официр и војници занемише. Онда ми један поручник рече: „Сада ће „шумкар" добити своје". Мало касније издајник Милорад је извео и мог осамнаестогодишњег сина Мирка, и њега су довели пред уперене пушке. Кад се зачуо први пуцањ, ја сам оина повукао на земљу. Око мене су као киша праштала зрна. Лежао сам потрбушке са главом заривеном у земљу. До мене је допирало тешко дисање и језиво шиштање. Све што је било издвојено у строј, лежало је покошено. Кад је престала пуцњава, мој син се покренуо. То је приметио један бугарски војник пришао и опалио му метак у главу. Тако погину сиромах. Мене су, тражећи преживеле, ранили у руку када су пуцали на рањеног Борисава Марјановића који је показивао знаке да је жив".[229])

Када је бугарска војска прошла село Миланово и прилично се удаљила са места злочина, жене и деца су уз највећи плач и врисак дотрчале на разбојиште. Наишли су на 33 леша. Лежали су

228) Изјава сведока Диматрија Стефановића
229) Изјава сведока Младена Мишића.

на снегу, изрешетани, лица и делова тела унакажена, одећа поцепана. Свака породица је своје тражила, превртала лешеве, грлила убијене. Тужбалице су одјекивале долином. Био је то плач жена, нарицање, прекор непријатељу, туга за погинулима. Одзвањале су речи: „Сине, Бугари, проклети душмани, живот ти узеше..." Деца су плакала и „позивала" очеве, браћу. Било је стравично. Од села долазила је колона са колима и запрегом да лешеве узме и одвезе својим кућама. Већина сведока се слаже у изјавама: „Људи с којима смо до тада разговарали, расли, радили и борили се за народ-

Борци села Белановца, преживели стрељање од Бугара

ноослободилачку борбу, сада су лежали мртви, унакажени". Воја Станковић, из Белановца, каже: „У кола сам утоварио стрељаног оц, стрица и једног комшију, као да се ради о дрвима, а не о људима".[230])

Сутрадан је обављена сахрана.

Те ноћи, између 18. и 19. фебруара, близу места стрељања у Белановцу партизани су на више места пресекли телеграфско-телефонску линију која је повезивала бугарске гарнизоне у Лесковцу и Лебану са Бојником, а ишла је поред пута. Око подне, 19. фебруара, из Лесковца је путем дошла једна бугарска чета. На месту где је извршена Аиверзија, Бугари су поставили митраљезе и пуцали у народ који је сахрањивао стрељане. Неки су се склонили у ископане раке или поред сандука у којима су били лешеви, иза споменика. Чувши рафал, Вера Стојилковић се преплашила, пресвиснуа и умрла. Била је млада жена. То је нова бугарска жртва. Остали су се спасли бекством у село. Касно увече, по мраку, кад су се Бугари повукли за Лесковац, настављена је сахрана жртава.[231])

230) Воја Станковић је ноаилац „Партизанске споменице 1941", 10. X 1974.
231) Изјаве мештана Белановца.

У Белановцу на евакој трећој кући био је црии барјак и све жене и девојке носиле су црну одећу — знак жалости за стрељанима. Те, 1942. године, у селу није било свадбе ни весеља, а и славе су биле тихе, без песме.

Породице стрељаних, и остали Белановчани, наставили су рад за народноослободилачку борбу. Марта месеца, кад је бугарска и Недићева војска разоружавала преживеле борце Белановачке помоћне чете, породице стрељаних — жене и мајке нису предале пушке непријатељу. Изговарале су: „Нико не зна где је сакривена пушка. Мој син (или муж) у поље је однео пре стрељања". Тако је

Борац Радомир Јанковић из Белановца, стрељан од Бугара

остало 12 пушака у Белановцу, које су предате Јабланичком и Јабланичко-пасјачком партизанском одреду, те су борци са њима наставили борбу.[232])

ЗЛОЧИЋ У ПЕЧЕЊЕВЦУ

Осамнаестог фебруара 1942. године бугарска окупациона војска извршила је злочин и у селу Печењевцу. Тог јутра у 5,30 часова стигло је у село девет камиона са бугарском војском. Одмах је село окружено. На раскршћа и узвишења били су постављени митраљези и пушкомитраљези. Војска са напереним пушкама и бајонетима „на готовс" заузела је улице, сокаке. Командант казнене екпседиције, мајор по чину, упутио је једну чету војника да истерају из кућа све мушкарце, жене и децу. Убрзо је настала кукњава у селу, свуда се чуо плач деце, лавеж паеа. Остале су куће отворене, празне. Сви житељи спроведени су на зборно место, у близини општинске зграде. Људи, жене и деца су окружени пушкомитраљезима и теш-

232) Исто..

ким митраљезима. Мајор је еаопштио: ако у селу буде од партиза- на испаљен и један метак на бугарске ке стрељати. На тај начин се обезбеђивала бугарска војска од напада партизана. Онда је одржао политички говор против народноослободилачке борбе. Величао је Хитлера, цара Бориса, „успех" немачких снага на ратиштима СССР и Африке. Стално је претио ПечењевчанИма стрељањем ако наставе да помажу Бабички и Јабланички партизански одред.

Затим је командант казнене експедиције упутио неколико одељења војника који су спалили зграде седморици домаћина говорећи да су њихови чланови у партизанима.[233])

Код спаљивања куће Бугари су пронашли и ухватили Бранка Николић-Цветковића, партизана Бабичког партизанског одреда. Био је дошао својој кући да се снабде обућом, промени веш и узме храну. На саслушању је имао одлично држање. Ништа није признао. Стрељан је сутрадан на Печењевачком мосту и бачен у реку Јабланицу, у смамо Печењевцу.[234])

УБАЛЖАВАЊА НЕСРЕНЕ

Бугарска окупациона војска од 15. до 18. фебруара 1942. године извршила је стрељање над преко 520 људи. Недостају подаци за све стрељане избеглице из Македоније и са Косова који су затечени у Драговцу и Бојнику, а њихов број је, према сећању мештана, од 35 до 50 људи. Преживели чланови ових породица, а њих је веома мало, живе ван ове територије, те су им адресе непознате. Тачни подаци постоје за 495 људи, над којима је извршено стрељање. Истраживањем је установљено да су до петнаест година старости (1927—1942) стрељана деца 126, омладинке и омладинаца (1917—1927) 69, жена 133 и мушкараца 167[235]) Сиаљено је око 1500 зграда, опљачкана покретна имовина и стока.

Осамнаестог фебруара на састанку штаба Јабланичког партизанског одреда, у кући Богосава Љубића, у селу Вујанову, одлучено је да се притекне у помоћ настрадалом народу и објасне злочиначки циљеви бугарске војске. Састанку су присуствовали Лепосава Стаменковић Ленка, члан Покрајинекот поверенства КПЈ за југоисточну Србију и Василије Смајевић Новак, члан окружног комитета КПЈ за лесковачки округ.[236])

Тог дана, како се повлачила бугарска војска према Лесковцу и Прокупљу, избегли људи су се враћали у своја села. Делови Јабла-

233) Спаљене су куће: Крсте Николића, Драгутина Николића, Александра Ракића, Јордана Станковића. Драгутина Коцића, Миливоја Димитријевића и Воје Митровића). Опширније о томе у ,извештају командира жандармеријске станице у Печењевцу од 18. II 1942. — Зборник НОР 1—3, док. 116, стр. 328.

234) Исто.

235) Од 495 стрељаних, за које постоје подаци, из Бојника су 296 (убијено 207, рањено 28, неповређено 61), Драгавца 97 (у. 60 р. 12 и н. 25), Белановца 39 (у. 29, р. 8 и н. 2), Кара 13 (у. 11, р. 1 ,и н. 1), Обилића 10, *Стубле* 7, Злате 5, Придворице 4, Косанчића 3, по два лица из Ћуковца, Дубова, Лапотинца и. Мрвеша; и по једно лице из Балчака, Гарића, Доњег Коњувца, Ђинђуше, Јовиних Ливада, Карађорђевца, Новог Момчилова, Пасјаче, Петровца Печењевца, Сувог Поља и Бобевице.

236) Изјава Василија Смајевића, из Мркоња, генерал мајора ЈНА, 27. X 1967.

ничког партизанског одреда са помоћним четама и десетиманама одмах су поседали своју слободну територију Пусте Реке, са које се повукао и последњи бугарски војник увече 18. фебруара.

У циљу пружања помоћи настрадалима, увече 18. и сутрадан 19. фебруара, у свим селима Пусте Реке одржани су састанци народноослободилачких одбора власти и помоћних чета и десетина. Пред народом и органима револуције стајали су нови задаци: први, пошто су куће спаљене, да се преживелима нађе нужни смештај; други, да се сахране погинули; трећи, пошто је све жито спаљено да се организује исхрана настрадалог народа, и четврти, да се организује сакупљање добровољних прилога.

После подне, 18. фебруара, кад се бугарека војска повукла са Бинћушке бандере одмах је из села Каменице Бојничко-драговачка помоћна чета, са члановима народнооелободилачког одбора, усиљеним маршем стигла у Бојник и Драговац. Она је поставила око села обезбеђења. Одбор и чета су одмах организовали преживеле људе, који су се вратили из бегства, и са њим заједно гаеили пожаре и спасавали из згаришта све што се могло спасти. Указана је лекарска помоћ на 40 рањених лица. Пошто су биле све зграде до темеља спаљене или оштећене, сва лица без крова над главом смештена су код рођака у суседна села или у подруме попаљених кућа и неизгорелих зграда. Раскопане су раке и добар број стрељаних је пренесен на породична гробља. Остало је око 100 лешева у обе раке, јер њих није имао ко да пренеее — погинули су сви чланови породице.

Комунистичка партија Југославије на слобдној територији Пусте Реке позвала је у помоћ сва села да солидарно помогну настрадалима у Бојнику, Драговцу и другим селима. Позиву Партије се одазвало неколико стотине сељака — радника који су дошли у Бојник, Драговац и у друга села. Искусни печалбари и вредни радници, приступили су обнови и крпљењу попаљених домова. Многи су колима ишли у Радан планину где су секли дрва и превозили да би се настрадалима направио било какав кров над главом. У овим пословима су народ помагали борци Одреда и помоћних чета.

У свим селима Пусте Реке за пострадале било је сакупљено, на добровољној основи, огревно дрво, одећа, обућа, сточна храна, стока, пољопривредни алат, жито и друге животне намирнице (маст, лук, живина). То су народноослободилачки одреди и команда помоћне чете делиле настрадлом народу.

Најтеже је било са збрињавањем и чувањем деце чија су оба или по један родитељ стрељани. И не само она, већ је тешка ситуација била и за децу са оба родитеља, чија је имовина спаљена. Сва су деца, из настрадалих породица, претрпела тешке последице бугарских злочина. Она су, због нехигајенских услова становања, недовољне и једноличне хране, слабе одеће и обуће, показивала знакове тешког живота. Судећи по некролозима, у 1942. и 1943. години, умирало је доста деце, омладине млађег узраста, нарочито женске, јер су гладовања и патње, до којих је довела бугарска и немачка окупација, изазвали масовно обољење од туберкулозе и дру-

шх болести изазваних неисхрањеношћу. После стрељања, број деце у Бојнику и Араговцу био је мали. Друштвсно-политичке организације — КПЈ, АФЖ, СКОЈ и Народни фронт, као и народноослободилачки одбори власти под руководством КПЈ за све време НОР водили су сталну бригу о настрадалом народу, посебно о деци, да би се несрећа ублажила и отклонили ожиљци окупаторских злочина.

На ослобођеној територији Пусте Реке и Јабланице, у свим селима, тих дана, одржани су политички зборови, на којима су објашњавани циљеви народноослободилачке борбе народа Југославије, успеси Црвене армије СССР на зауетављању напредовања немачких снага код Москве и Лењинграда. Указивано је народу, да је бугарска војска фашистичка и окупаторска, слуга Хитлерове политике, која се истовремено бори против југословенске нароАноослободилачке борбе и револуције и осталих антихитлеровских онага — СССР, САД, Велике Британије и другах. Позиван је народ на још веће јединство, на даљу и непоштедну борбу против немачко-бугарског окупатора и домаћих издајника.

Тако је у селу Доњем Коњувцу 19. фебруара одржан политички збор за три села — Горње Коњувце, Црквицу и Доње Коњувце. Обе учионице биле су дупке пуне. Народу су говорили: Василије Смајевић, члан Окружног комитета КПЈ и члан штаба Одреда, Бошко Крстић, заменик команданта ОАреда, Војислав Ристић, командир Прве пусторечке чете и Милоје Атанацковић, политички комесар чете. Затим су ови другови одржали зборове у селима: Граници, Нуковцу, Облићу, Плавцу, Косанчићу, Горњем Бријању, Стубли, Кацабаћу, Славнику, Речици, Магашу, Сувом Пољу и Бојнику. Ова села је обишла Прва пусторечка чета Јабланичког партизанског одреда. Народ је свуда радосно дочекао своју партизанску војску и дао јој храну. Са овом четом је ишла једна десетина из Брестовачке полшће чете, коју је водио Бошко Павловић из Брестовца. Он се, поред осталог сећа: „Руководиоци су у свим селима држали говор. Народ је био јединствен. Свуда је осуђен злочин Бугара. Најпосле смо дошли у село Бојник које је највшпе страдало. Н ту нас је малобројни преживели народ веома лепо дочекао. у школи је одржан збор. Присуствовала је цела помоћна Бојничко драговачка чета. Кад смо дошли у Бојник видели смо страшан призор: куће сиаљене, село сравњено са земљом.

На месту стрељања видели смо неколико шубара и капа у бари где иливају на површини воде, и три леша које је река избацила: два мушка поред воде и један женски у жбуњу. Било је то 24 фебруара, тачно недеља дана после стрељања".[237])

Зборове су одржали у Слишану, Ивању, Ображди и Бачевини Милија Радовановић, политички комесар Одреда, и Владислав Поповић — Чеда Гиланац, теренеки радник КПЈ; у Бучумету и Лалиновцу Милош Манојловић, командант Одреда, и Сретен Живковић Бора, политички комесар Друге Јабланичке чете; у Орану, Турјану, Мијајлици и Секицолу Стојан Љубић, командир Оранске помоћне

237) Изјава борачког пензионе.ра Бошка Павловића (1904), да Г. Брестовца, 2. X 1974.

чете; у Гајтану, Лецу и Газдару, Владимир Букилић — Поп Мића, и други. Свуда је објашњавана војнополитичка ситуација у земљи и свету, бугарски злочини и позван народ у борбу до коначне победе над фашизмом.

БОРБА БЕЗ ЗАСТОЈА

Окупатори — Бугари и Немци — и њихове слуге су се, одмах после овог свирепог покоља у Бојнику, Косанчићу, Белановцу и другим селима Пусте Реке, уверили да ни гнусни и страховити злочини и одмазде не могу застрашити народ Србије, ни Југославије, који зна зашта се бори. НародноослобоАилачка борба и револуција у Пустој Реци и Јабланици, није тиме престала, већ се, напротив, још више разгарала, партизанске пушке су свакодневно пуцале против окупатора и домаћих издајника, уместо, како је немачко-бугарска окупациона власт очекивала, да се угасе.

Злочини су још више, у српском народу, улили мржњу против окупатора. И даље су, у селима Пусте Реке, постојале наоружане помоћне чете које су редовно, без прекида учествовале у борбама. На пример: Бојничко-драговачка помоћна чета је, у целости, и даље остала на положајима Змијиног камена према Лебану, где су се, поред домаћих издајника налазила и два бугарска батаљона.

И не само помоћне чете, већ и народноослободилачки одбори, партијске и скојевске орпнизације и народ организовали су јачу народноослободилачку борбу. Тако да су у истој и следећу годину, само из оних села где су Бугари починили маеовне злочине, на место стрељаних, ступили у Јабланичкопасјачки и Први јужноморавски иартизански одред, Прву и Другу јужноморавску бригаду НароАноослободилачке војске Југославије и војнопозадинских органа, преко 350 бораца, од тога, само из села Белановца 36 лица. Поред других, 1943. године у народноослободилачку борбу ступили су синови стрељаних Стојан М. Динић (1928) и Бранислав Благојевић (1928), из Белановца, петнаестогодишњаци, деца једва етасала да носе пушку и да се боре са ратним тешкоћама. Поред идејне опредељености за југословенску народноослободилачку борбу и револуцију, народ и борце је притискао бол за невино палим очевима, браћом, сестрама, суседима, земљацима, са којима су живели, расли и радили.

Активном борбом је народ сведочио да се не плаши одмазде. Он је смелије и организованије ступао у борбу и примерима доказивао, да ће се, у Србији и Југославији борба водити до потпуног уништења немачко-бугарских окупатора и домаћих издајника — слугу окупатора.

Сви непријатељи, који су полазили на ослобођену територију Јабланице и Пусте Реке, признавали су, да су на једној страни окупатор и квислинзи а на другој народ и партизанска војска. Радници и сељаци, ђаци и студенти, па чак и нејаке девојчице, жене и старци били су укључени у народноослободилачку борбу и револуцију.

Немачко-бугарска окупаторска власт била је немоћна да уништи народноослобоАилачку борбу и револуцију као целину, јер се она није састојала само од партизанске војске, него и од осталих снага — народ, који је органцзовала Комунистичка партија Југославије. Одмазде и злочини су јачали веру, да су окупатори слаби, да ће Немачка изгубити рат и да је праведна борба и сигурна победа народа Југославије. Злочине које су починили Бугари у Пустој Реци и Топлици, фебруара нредстављају део фашистичке политике Бугарске, а нису издвојени и усамљени догађај.

И на крају, да би било јасно: Бугари се нису зауставили на фебруарским злочинима у Пустој Реци, већ су наредних година (1942—1944), на тервну југоисточне Србије и целе Србије, где су проширили окупациону власт, починили многобројне масовне злочине над Србима.

П Р И Л О З И

„Ми смо пали за оно што сте ви занавек стекли. Да буктињу проноси свака нова смена.
Ми не ћутимо ни сада, но ми смо реч своју рекли, рекли за сва времена".

(Јован Попоеић, песник)

БОЈНИЧКА ЖАЛОПОЈКА

„У хиљаду деветој стотини
четрдвсет и другој години,
једног снежног фебруарског дана
заплакала вила са Радана.
Рано јутром на Петровој гори
цвили вила и пробија зору.
Шта је вили те жалосно цвили,
да л' је вила поломила крила,
ил је много Срба изгубила?
Плаче јадна и сузе јој теку
и нариче хладну Пусту реку.
— Пуста Реко, Јабланице секо,
ви још нисте од циља далеко,
у вас двема све се нешто спрема,
све се спрема и мора успети,
макар Срби и морали мрети.
Пуста реко, ти си невесела,
Јабланице, ти си занемела…
Пуста реко, што тужно шумориш,
што весело јутрос не жубориш,
већ се чујеш ко да јадикујеш?
Страшно хучиш као да јаучеш.
Ја те слушах неколико ноћи,
па сам хтела близу тебе доћи,
да те питам шго си невесела,
јесу ли ти у слободи села?
Док угледах са нашег Радана
црно јато гаврана и врана,
лете врани и пред њима вране,
знаде јато где ће бити хране.
А ја мишљах да ће јато врана
Косанчићу или до Лебана,
јер ту беху стрељали фашисти,
омладину наше комунисте.
Док настаде са тицама цика —
спуштају се гладне крај Бојника,
попадоше вране крај црепане,
ко да има ту сувише хране.
Чекала сам све до пола дана,
шта ће која да донее врана,
да ли људскога или другог меса
имала сам видети чудеса.
Носе вране крваве ћердане,
носе руке, на њих белензуке,
тице носе девојачке косе,
све крваве да гнезда направе,
а орлови стари стрвинари,
хране гладни, носе одојчади.
Тада сам се јаду досетила,
па ме лака понесоше крила
баш на место где вране слијећу.
Видех чуда што никада нећу,
скупили се гаврани и вране
и све друге птице стрвинине.
Очи пију и слатко се хране,
комадају мртве Бојничане,
баш крај тебе, реко невесела,
ако с пута, баш еи опустела.
Покрај тебе на равној пољани,
гледам ужас људи пострељани,

пољана је лешом покривена,
од старица и деце и жена,
снег је крвав с травом у увојке,
пострељани момци и девојке.
Мртва мајка мртво држи чедо,
све крваво њено лице бледо.
Кад погледах где је село пусто,
димом се је обавило густо,
пусто село, а пусти сокаци,
од дворова остали димњаци,
нема оца, мајке, нити сина,
нити има куће домаћина,
нема деда, нити старих бака,
нит унука, нити њихових ђака,
нема кога стоку да нахрани,
нит ко има с киме да дивани,
краве ричу, гладне овце блеје,
нит ко збори, нит ко да се смеје.
Бојник цео у дим и пепео,
ја бих рекла да је опустео.
•Да ли је њега поморила куга,
или нека фашистичка слуга?
Сад за дуго у нашег Бојника,
неће бити млађаних војника,
нит момака, нити девојака,
нити свадбе, нити пак удадбе,
нит женидбе, нит цуре просидбе,
сад за дуго у то пусто село,
неће бити весеље и прело,
нит ће бити коло ни игранка,
нит музика, радоет ил певанка.
Пуста Реко,јес тако ти бога,
ја бих рекла да нема никога.
Пуста Реко, и ја ћу те клети,
ако Бојник нико не освети.
Тако тужи вила са Радана,
глае се чује са свих ових страна,
љуто клела и косе расплела,
жалопојку Бојнику однела,
па још Пустој говорила реци:
„Пуста реко, ти брзо потеци,
па кроз Бојник тихо воду сливај,
сваком ране крваве умивај,
пери нежне груди и мараме,
девојкама крваве ћердане,
да их не би односиле вране.
На дечаке и на девојчице,
крваво им да опереш лице,
редом реди пале Бојничане,
сваком, пуста, ти опери ране.
Још су они били худе среће,
никог нема да им пали свеће,
нит лешеве тамњаном да кади,
а камо ли гробове да гради.
Кад Бојничку окупаш параду,
ти потеци Косанчићу граду,
јер и ту је било уништење.
Пери ране јуначког поштења,
пери ране со обе своје стране
и све борце храбре партизане,
али само од бојничких жена,

сигурно ћеш постати црвена.
Јабланица већ крваво тече,
крв проноси и јутром и вече,
Ветерницу већ гледам крваву,
крв преносу у реку Мораву.
А Ибар је потекао први,
и понео из Краљева крви,
а и Дрина крвљу узаврела,
она носи сплавовима тела,
све за Дунав а Дунав за море,
где се Руси са Немцима боре.
Кад је вила молбу завршила,
Пуста јој је река говорила:
Плачи, вило,жалба је голема,
али вајде од плакања нема,
Бојник није поморила куга,
већ проклета фашистичка слуга.
„Братска" га је рука покосила,
нашег брата, подлог Бугарина,
;верне слуге Рима и Берлина,
што их веза њихова осовина,
за Хитлера и за Мусолина.
Намере су њине несуђене,
да за навек униште Словене,
па су мутну воду загазили,
на Русију за зло заратили,
ал та свита има сателита,
та нам клика уништи Бојника
Пуста Река уништена није,
продужава с њиме да се бије.
Пуста Река поклекнути неће,
омладина сада у бој креће
да се бије Бојник да освети,
док фашисти не изумру клети,
јер је борба сада за слободу,
фашисти нам огадише воду.
Ми шаљемо крв у Црно море,
где се Руси са Немцима боре.
Дупав тече а крвава пена
од фашиста и од Југословена.
Нека виде Руси, наша браћа,
ко је с киме, ко се борбе лаћа,
партизанска крв је свуда чиста,
познаје се крв од комуниста.
Не плач, вило, озго са Радана,
код тебе је одред партизана,
не цвели ми у гори јунаке
не растужуј звезде петокраке;
ти не тугуј над Бојником селом,
над његовом жртвом и пепелом,
него кад си горе у планини,
придружи се Титовој дружини,
тамо су ти другарице твоје,
пусторечке миле сеје моје,
борбу воде да ме ослободе.
Немој, вило, Бојник село клети,
партизан ће њега да освети,
ја ћу опет бити вода чиста,
кад надамном Титов лик заблиста".[238])

238) Песму је испевао Обрад Симоновић из Гласовика, »непосредно после бојничке трагедије.

С П И С А К

лица над којима су Бугари извршили стрељање од 15. до 18. II 1942. године

БОЈНИК

Ред. број	Презиме, очево име и име	Година рођења	Примедба
1.	ВАСИЉЕВИЋ Миладина АЛЕКСА	1897.	рањен у главу
2.	ВАСИЉЕВИЋ Алексе БРАНКО	1939.	рањен у ногу
3.	ВАСИЉЕВИЋ Трајка ВИТОМИР	1938.	неповређен
4.	ВАСИЉЕВИЋ Тасе ДАНИЦА	1901.	неповређен
5.	ВАСИЉЕВИЋ Алексе ДОБРИВОЈЕ	1939.	
6.	ВАСИЉЕВ.ИЋ Алексе ДРАГА	1897.	неповређена
7.	ВАСИЉЕВИЋ Трајка ЖИВКА	1930.	неповређена
8.	ВАСИЉЕВИЋ Трајка СТОЈАН	1936.	неповређен
9.	ВАСИЉЕВИЋ Илије СТОЈАНКА	1880.	неповређена
10.	ВАСИЉЕВИЋ Миладина ТРИФУН	1891.	
11.	ДЕНИЋ Милутина АЛЕКСАНДАР	1941.	неповређен
12.	ДЕНИЋ Александра ДОБРИЋА	1910.	неповређена
13.	ДЕНИЋ Милутина РАДИВОЈЕ	1938.	неповређен
14.	ДЕНИЋ Милоја СТАНА	1878.	
15.	ДИМИТРИЈЕВИЋ Живка РУЖА	1913.	
16.	ЂОРБЕВИЋ Горче МИЛАДИЋ	1941.	
17.	ЂОРБЕВИЋ Глигорија СТОЈАДИЋ	1918.	
18.	ЂОРБЕВИЋ Горче СТОЈАДИЋ	1918.	
19.	ЂЕНИЋ Борђа АНБЕЛИЋА	1908.	
20.	ЂЕНИЋ Свтомира БРАНКО	1924.	
21.	БЂЕНИЋ Јована ЗОРКА	1931.	
22.	ЂЕНИЋ Панте ЈУЛКА	1923.	
23.	ЂЕНИЋ Илије ЉУБИЋКА	1882.	неповређена
24.	ЂЕНИЋ Анте МИЛЕВА	1903.	неповређена
25.	ЂЕНИЋ Драгутина МИРКО	1921.	рањен у руку I
26.	ЂЕНИЋ Јордана НАЈДАН	1938.	
27.	ЂЕНИЋ Михајла ПАРАСКЕВА	1899.	
28.	ЂЕНИЋ Стојадина ПЕРСА	1891.	
29.	ЂЕНИЋ Мирка РАДА	1941.	рањена у главу
30.	ЂЕНИЋ Благоја САВКА	1891.	

31.	ЂОКИЋ МИХАЈЛО	1880.
32.	ЂОКИЋ Цене РАДИСАВ	1892.
33.	ЂОКИЋ Михајла СВЕТИСЛАВ	1898.
34.	ЂОРИЋ Влајка БРАНИЦА	1939. премрзла и закржљала
35.	ЂОРИЋ Мите ВЛАЈКО	1898.
36.	ЂОРИЋ Трајка ЖИВАНА	1903. неповређена
37.	ЂОРИЋ Мите ЦВЕТКО	1886.
38.	ЂОШИЋ Крсте ЈОВАНЧА	1898.
39.	ЗДРАВКОВИЋ Влагоја БОШКО	1903.
40.	ЗДРАВКОВИЋ Светозара ВЕЛИМИР	1941.
41.	ЗДРАВКОВИЋ ДАНИЦА	1910. неповређена
42.	ЗДРАВКОВИЋ Милана ДАНИЦА	1901.
43.	ЗДРАВКОВИЋ Михајла ДРАГИ	1892. рањен у руку
44.	ЗДРАВКОВИЋ Светозара БОРБЕ	1934. рањен у ногу и руку
45.	ЗДРАВКОВИЋ Здравка БОРБЕ	1880.
46.	ЗДРАВКОВИЋ Борђа ЖИВАНКА	1911. неповређена
47.	ЗДРАВКОВИЋ Тодора ЖИВАНА	1940.
48.	ЗДРАВКОВИЋ Светозара ЖИВОЈИЋ	1938. неповређен
49.	ЗДРАВКОВИЋ Тодора ЈАГОДА	1938.
5)0.	ЗДРАВКОВИЋ Светозара ЈАГОДА	1939. неповређена
51.	ЗДРАВКОВИЋ Новка КАНА	1878. неповређена
52.	ЗДРАВКОВИЋ Стевана КЕВА	1872.
53.	ЗДРАВКОВИЋ Стојана КОСАРА	1933. рањен у руку и раме
54.	ЗДРАВКОВИЋ Трајка КОСАРА	1906.
55.	ЗДРАВКОВИЋ Панте КОСАРА	1898.
56.	ЗДРАВКОВИЋ Сотира ЉУБИЦА	1912.
57.	ЗДРАВКОВИЋ Борђа ЉУБОМИР	1903. рањен у ногу
58.	ЗДРАВКОВ.ИЋ Михајла МАРИЈА	1892.
59.	ЗДРАВКОВИЋ Илије МИЛАН	1882. рањен у кичму
60.	ЗДРАВКОВИЋ Стојана МИЛОРАД	1942. рођен на стрелишту
61.	ЗДРАВКОВИЋ Стојапа НАДИЦА	1939. неповређена
62.	ЗДРАВКОВИЋ Милана ПРЕДРАГ	1937. рањен у руку
63.	ЗДРАВКОВИЋ Милоша САВКА	1897.
64.	ЗДРАВКОВИЋ Љубисава СВЕТИСЛАВ	1912.
65.	ЗДРАВКОВИЋ Горче СИКА	1902.
66.	ЗДРАВКОВИЋ Тодора СМИЉА	1934. рањена у ногу и главу
67.	ЗДРАВКОВИЋ Стојана СТАНА	1934.
68.	ЗДРАВКОВИЋ Живка СТАНИМИР	1937.
69.	ЗДРАВКОВИЋ Љубисава СТАНОЈКА	1890.
70.	ИВКОВИЋ Милоша ДАНИЦА	1892. неповређена
71.	ЈАНКОВИЋ Живојика ВЕРИЦА	1932.
72.	ЈАНКОВИЋ Живојина ВОЈИСЛАВ	1936.
73.	ЈАНКОВИЋ Влајка ДРАГИЊА	1911.
74.	ЈАНКОВИЋ Михајла БУРБА	1906. неповређена
75.	ЈАНКОВИЋ Живадина ЗОРКА	1931. неповређена
76.	ЈАНКОВИЋ Милентија МИХАЈЛО	1900.
77.	ЈАНКОВИЋ Живојина СРБА	1938.
78.	ЈАЊИЋ РАНБЕЛ	1901.
79.	ЈОВАНОВИЋ Мите АНДРЕЈА	1892.
80.	ЈОВАНОВИЋ Богосава ДАНИЦА	1935. рањена у обе ноге
81.	ЈОВАНОВИЋ Марка ЗОРКА	1899.

82.	ЈОВАНОВИЋ Јованче КИЋА	1897.
83.	ЈОВАНОВИЋ Андреје КРСТАНА	1892.
84.	ЈОВАНОВИЋ Јована КРСТА	1875.
85.	ЈОВАНОВИЋ Богосава МИЛКА	1937.
86.	ЈОВАНОВИЋ Јордана РАТКО	1914.
87.	ЈОВАНОВИЋ Данила РАТКО	1916.
88.	ЈОВАНОВИЋ Ратка СТОЈАН	1938. неповређен
89.	КРСТИЋ Братислава БОЖИДАР	1935.
90.	КРСТИЋ Драгутина БРАТИСЛАВ	1910.
91.	КРСТИЋ Петруна ДАНИЛО	1904.
92.	КРСТИЋ Драгутина ДАНИЦА	1892.
93.	КРСТИЋ Братислава ЈАВОРКА	1938.
94.	КРСТИЋ Дветка ЈЕФТИМИР	1933.
95.	КРСТИЋ Стојана ЛЕПОСАВА	1902. рањена у раме
96.	КРСТИЋ Јованче МИЛЕВА	1910.
97.	КРСТИЋ Томе МИЛИЦА	1931.
98.	КРСТИЋ Крсте МИЛОЈЕ	1862.
99.	КРСТИЋ Цветка СВЕТОЗАР	1932. рањен у главу
100.	КРСТИЋ Цветка СТАНА	1928.
101.	КРСТИЋ Светозара СТАНА	1910.
102.	КРСТИЋ Милоја СТАНКО	1898. рањен у обе ноге
103.	КРСТИЋ Милоја СТОЈАНЧА	1899. рањен у главу и руку
104.	КРСТИЋ Петруна ТОМА	1910.
105.	КРСТИЋ Стојанче ТРОЈАНКА	1931.
106.	КРСТИЋ Милоја ЦВЕТКО	1903. неповређен
107.	КРСТИЋ Косте ЧЕДА	1892. рањен у руку
108.	КОСТИЋ Борђа ВИДА	1917. настрељању се породила
109.	КОСТИЋ Воје ДАНИЦА	1905.
110.	КОСТИЋ Трајка ДАНИЦА	1907.
111.	КОСТИЋ Алексе БОРБЕ	1915.
112.	КОСТИЋ Борђа МИЛЕВА	1911.
113.	КОСТИЋ Светислава МИЛИЦА	1939.
114.	КОСТИЋ Светислава МИЛКИЦА	1910.
115.	КОСТИЋ Борђа РАДА	1942. рођена на стрелишту 17. II
116.	КУРТИЋ Емина ДЕМИР	1932. неповређен
117.	МАРКОВИЋ Панте БОРИСЛАВ	1927. неповређен
18.	МАРКОВИЋ Милоја ВИТОМИР	1932.
119.	МАРКОВИЋ Цветка ГАВРИЛО	1862.
120.	МАРКОВИЋ Мнхајла ГИНА	1862.
121.	МАРКОВИЋ ДРАГИ	1910.
122.	МАРКОВИЋ Милана ДРАГИЦА	1938. рањена у кичму
123.	МАРКОВИЋ Јована БОРБЕ	1892. неповређен
124.	МАРКОВИЋ Коце ЈУЛКА	1922.
125.	МАРКОВИЋ Светозара КЕВА	1914. неповређена
126.	МАРКОВИЋ Васе КОСОВКА	1882. рањена у ногу
127.	МАРКОВИЋ Станоја КОСТА	1869.
128.	МАРКОВИЋ Горче ЛЕПОСАВА	1902.
129.	МАРКОВИЋ Јованче ЉУБОМИР	1886.
130.	МАРКОВИЋ Цеке ЉУБОМИР	1889.
131.	МАРКОВИЋ Бике МИЛАН	1888.
132.	МАРКОВИЋ Марка МИЛАН	1872.

33.	МАРКОВИЋ Милче МИЛАН	1922.
34.	МАРКОВИЋ Ристе МИЛАН	1909.
35.	МАРКОВИЋ Јанићија МИЛЕВА	1892.
36.	МАРКОВИЋ Милана МИЛОЈЕ	1925.
37.	МАРКОВИЋ Милана МИЛУТИЋ	1940.
38.	МАРКОВИЋ Панте МИЛУТИЋ	1931. неповређен
39.	МАРКОВИЋ Марка МИЛЧА	1895.
40.	МАРКОВИЋ Спире НАДА	1923. неповређена
41.	МАРКОВИЋ НИКОЛА	1900. из Лесковца
42.	МАРКОВИЋ Косте ПАНТА	1901. рањен у стомак и леђа
43.	МАРКОВИЋ Станка ПЕРСА	1900.
44.	МАРКОВИЋ Јанка ПРОФИР	1872.
45.	МАРКОВИЋ Панте РАДМИЛА	1936. неповређена
46.	МАРКОВИЋ Станоја РИСТА	1875.
47.	МАРКОВИЋ Марка РОСКА	1872.
48.	МАРКОВИЋ Владимира РУЖИЦА	1941. (три месеца)
49.	МАРКОВИЋ Ристе СВЕТОЗАР	1916.
50.	МАРКОВИЋ Дике СИЈА	1882.
51.	МАРКОВИЋ Костадина СТАНА	1923.
52.	МАРКОВИЋ Никодија СТАНИМИР	1938.
53.	МАРКОВИЋ Никодија СТОЈАН	1934. неповређен
54.	МАРКОВИЋ Милана СТОЈАНКА	1915. рањена у врат, руку и ногу
55.	МАРКОВ.ИЋ Панте ТОМИСЛАВ	1938.
56.	МАРКОВИЋ Никрдија ЦАНКА	1920. рањена у руку и врат
57.	МАРКОВИЋ Никодија ЦВЕТКО	1936.
58.	МИХАЈЛОВИЋ Крсте ВЕЛИМИР	1935.
59.	МИХАЈЛОВИЋ Крсте ВИДОСАВА	1933. неповређена
60.	МИХАЈОВИЋ Јордана МИЛИЦА	1906.
61.	МИХАЈЛОВИЋ Бошка НАТАЛИЈА	1892. неповређена
62.	МИХАЈЛОВИЋ Крсте СРБА	1939.
63.	МИХАЈЛОВИЋ Цветка СТОЈАН	1891.
64.	МИХАЈЛОВИЋ Крсте ТОМИСЛАВ	1932. неповређен
65.	МЛАДЕНОВИЋ ДАНИЦА-ДАРКА	1912.
66.	НИКОЛИЋ Живадина АЛЕКСАНДАР	1939.
67.	НИКОЛИЋ Војислава БОЖИДАР	1931. неповређен
68.	НИКОЛИЋ Јоксима ВИДОСАВА	1916.
69.	НИКОЛИЋ Сенте ГОРДАНА	1934.
70.	НИКОЛИЋ Борђа ДОБРИЋКА	1899. неповређена
71.	НИКОЛИЋ Живојина ЗАГОРКА	1937.
72.	НИКОЛИЋ Косте ЈЕЛКА	1887.
73.	НИКОЛИЋ Аксентија КАТИЦА	1920.
74.	НИКОЛИЋ Стојана КОСТАДИЋ	1902.
75.	**НИКОЛИЋ** Стојана **ЉУБИСАВ**	1882. рањен у ногу
76.	НИКОЛИЋ Златка ПЕРКА	1918.
77.	НИКОЛИЋ Петра ПЕРСА	1880.
78.	НИКОЛИЋ Станоја СВЕТОЗАР *	1908. рањен у ногу
79.	НИКОЛИЋ Аксентија СЛОБОДАН	1934. неповређен
80.	НИКОЛИЋ Сенте СРБА	1938.
81.	НИКОЛИЋ Цветка СТОЈАН	1890.
82.	НИКОЛИЋ Михајла СТОЈАН	1897.

183. НИКОЛИЋ Живојина СТОЈАН 1938.
184. НИКОЛИЋ Аксентија ТОМИСЛАВ 1939.
185. НИКОЛИЋ Златка ХР.ИСТА 1878.
186. ПАНТАЗИЈЕВИЋ Глигорија МАРА 1912. неповређена
187. ПАНТАЗИЈЕВИЋ Глигорија ОЛГА 1887. неповређена
188. ПАНТАЗИЈЕВИЋ Глигорија ПАНТА 1897. неповређен
189. ПЕТКОВИЋ Саве ВИДОЈЕ 1938.
190. ПЕТКОВИЋ Смиљка ВУКАИЈИЋ 1888.
191. ПЕТКОВИЋ Љубе ЈОВАН 1880.
192. ПЕТКОВИЋ Стојана КРСТА 1881.
193. ПЕТКОВИЋ Живојина ЉУБОМИР 1888.
194. ПЕТКОВИЋ Саве ЉУБОМИР 1936.
195. ПЕТКОВИЋ Васе МИХАЈЛО 1870.
196. ПЕТКОВИЋ Ранђела НАТАЛИЈА 1892.
197. ПЕТКОВИЋ Драгољуба НАТАЛИЈА 1881.
198. ПЕТКОВИЋ Крсте РОСКА 1891.
199. ПЕТКОВИЋ Миљка РОСКА 1895.
200. ПЕТКОВИЋ Михајла САВА 1904.
201. ПЕТКОВИЋ Влајка СТАНА 1939. неповређена
202. ПЕТКОВИЋ Димитрија СТАНА 1897.
203. ПЕТКОВИЋ Давида ТРАЈАНКА 1886.
204. ПЕТРОВИЋ Мијала АЛЕКСА 1892. неповређен
205. ПЕТРОВИЋ Владимира ВИДОСАВА 1937.
206. ПЕТРОВИЋ Благоја ВЕЛИКА 1891.
207. ПЕТРОВИЋ Горче ВЛАДИМИР 1902.
208. ПЕТРОВИЋ Саве ГИЋА 1872.
2009. ПЕТРОВИЋ Јована ДРАГИЊА 1890.
2210. ПЕТРОВИЋ Михајла ЕВГЕНИЈА 1902.
211. ПЕТРОВИЋ Зарија ЗОРКА 1917.
212. ПЕТРОВИЋ Љубе ЗОРИЦА 1890.
213. ПЕТРОВИЋ Чедомира РАДМИЛА 1939.
214. ПЕТРОВИЋ Владимира СТАНКО 1934.
215. ПЕТРОВИЋ Борђа ЧЕДОМИР 1901.
216. РАДИВОЈЕВИЋ Тасе ВУКАШИЋ 1897.
217. РАДИВОЈЕВИЋ Милана ЈАВОРКА 1935. неповређена
218. РАДИВОЈЕВИЋ Милана КОСОВКА 1922. неповређена
219. РАДИВОЈЕВИЋ Видена МИЛАН 1900.
220. РАДИВОЈЕВИЋ Чедомира НАДА 1918.
221. РАДИВОЈЕВИЋ Милана НАДА 1925 неповређена
222. РАДИВОЈЕВ.ИЋ Милана РОСКА 1892. неповређена
223. РАДИВОЈЕВИЋ Сенте РОСКА 1928.
224. РАНБЕЛОВИЋ Саве ВИТКО 1939.
225. РАНБЕЛОВИЋ Саве ЉУБОМИР 1937.
226. РАНБЕЛОВИЋ Саве МИЛАН 1933. рањен у ногу и руку
227. РАНБЕЛОВИЋ Тасе МИЛАН 1891.
228. РАНБЕЛОВИЋ Саве МИХАЈЛО 1862.
229. РАНБЕЛОВИЋ НАДА 1911.
230. РАНБЕЛОВИЋ Стајка НАТАЛИЈА 1903.
231. РАНБЕЛОВИЋ Михајла САВА 1902.
232. РАНБЕЛОВИЋ Мике СТАНА 1901.
233. РАНЧИЋ НИКОЛА 1896. радник из околине Ваљева
234. СЕЈДИЋ ЦАНА 1891.

235. СТОИЉКОВИЋ Давида ВОЈИСЛАВ 1937. неповређен
236. СТОИЉКОВИЋ Љубе ДАВИД 1897.
237. СТОИЉКОВИЋ Димитрија ДОБРИВОЈЕ 1912.
238. СТОИЉКОВИЋ Давида ДОБРИЋКА 1928.
239. СТОИЉКОВИЋ Давида ЗАГОРКА 1936.
240. СТОИЉКОВИЋ Давида ЈЕЛЕНКО 1934.
241. СТОИЉКОВИЋ Давида ЈОВАН 1902.
242. СТОИЉКОВИЋ Марка ЉУБИЦА 1940.
243. СТОИЉКОВИЋ Јована ПЕТРИЈА 1882.
244. СТОИЉКОВИЋ Давида СТАНА 1931.
245. СТОИЉКОВИЋ Давида СТАНИЈА 1934.
246. СТОИЉКОВИЋ ТИХОМИР 1897.
247. СТОЈКОВИЋ Борђа ДРАГИЊА 1874.
248. СТОЈКОВИЋ НАДА 1921.
249. СТОЈКОВИЋ САВЕТА 1891.
250. СТОЈАНОВИЋ Цветка ВЛАЈКО 1882. неповређен
251. СТОЈАНОВИЋ Васиљка ДОБРУНКА 1916. неповређена
252. СТОЈАНОВИЋ Стојадина ДРАГИЦА 1939.
253. СТОЈАНОВИЋ Спире ЈЕВРОСИЈА 1892. неповређена
254. СТОЈКОВИЋ Мигра ЈОВАН 1862.
255. СТОЈАНОВИЋ МИТРА 1897.
256. СТОЈАНОВИЋ Младена МИЛАН 1891.
257. СТОЈАНОВИЋ Добривоја СВЕТИСЛАВ 1939. неповређен
258. СТОЈАНОВИЋ Миладина СПИРА 1892.
259. СТОЈАНОВИЋ Јована СОКОЛ 1891.
260. СТОЈАНОВИЋ Марка СТАНА 1910.
261. СТОЈАНОВИЋ Стојана СТОЈАДИЋ 1901.
262. СТОЈАНОВИЋ Михајла СТОЈАНКА 1872.
263. СТОЈАНОВИЋ Стојадина ЧЕДОМИР 1932.
264. СТАМЕНКОВИЋ Јање РАНБЕЛ 1900.
265. СТАНКОВИЋ Тихомира БОРА 1923.
266. СТАНКОВИЋ Тихомира БОРИСАВ 1925.
267. СТАНКОВИЋ Братислава ВЕРА 1934.
268. СТАНКОВИЋ Стојана ГИЋА 1875.
269. СТАНКОВИЋ Борисава ГРАДИМИР 1910. рањен у леђа
270. СТАНКОВИЋ Димитрије ДОБРИВОЈЕ 1914.
271. СТАНКОВИЋ Милије ДУШАН 1882. неповређен
272. СТАНКОВИЋ Горче ЗОРКА 1882.
273. СТАНКОВИЋ Ставре КОСАРА 1901. неповређена
274. СТАНКОВИЋ Борђа ЛЕПОСАВА 1912. неповређена
275. СТАНКОВИЋ Стојана МАРА 1915.
276. СТАНКОВИЋ Борђа МАРКО 1880.
277. СТАНКОВИЋ Градимира МИРЈАНА 1938. неповређена
278. СТАНКОВИЋ Марка МИРКО 1923.
279. СТАНКОВИЋ РОСАНДА 1910.
280. СТАНКОВИЋ Братислава СЛАВКО 1937.
281. СТАНКОВИЋ Михајла ТИХОМИР 1900.
282. СТАНКОВИЋ Градимира ТОМИСЛАВ 1937. неповређен
283. СТОШИЋ Видосава БОРИВОЈЕ 1926.
284. СТОШИЋ Петра ВИДОСАВ 1887.

285.	СТОШИЋ Видосава ДРАГОЉУБ	**1934.**
286.	СТОШИЋ Стојана ЉУБИЦА	1887.
287.	СТОШИЋ Видосава СТАНА	1928.
288.	ТАСИЋ ТОДОСИЈЕ	1903.
289.	ТРАЈКОВИЋ Тодора ВАСКА	1880.
290.	ТРАЈКОВИЋ Васиљка ВОЈИСЛАВ	1900.
291	.ТРАЈКОВИЋ Васиљка ЗАФИР	1882. неповређен
292.	ТРАЈКОВИЋ Стојанче ЈОВАНКА	1902.
293.	ТРАЈКОВИЋ Војислава ПЕТАР	1938. рањен у ногу
294.	ЦВЕТКОВИЋ Горче ЈУЛКА	1882.
195.	ЦВЕТКОВИЋ Александра МИЛОРАД	1907. рањен у обе руке
296.	ЦВЕТКОВИЋ Илија РУЖА	1912.

ДРАГОВАЦ

297.	АНЂЕЛКОВИЋ Светозара ЖИВАНКА	1913.
298.	АНЂЕЛКОВИЋ Веље ЖИВОРАД	1939.
299.	АНЂЕЛКОВИЋ Драгутина НАДА	1928.
300.	АНЂЕЛКОВИЋ Велимира РАДИВОЈЕ	1934. неповређен
301.	АНЂЕЛКОВИЋ Драгутина СТАНА	1927. неповређена
302.	АНЂЕЛКОВИЋ Велимира ТОМИСЛАВ	1936. неповређен
303.	ВЕЛИЧКОВИЋ Стојана РОСКА	1889. рањена у раме и груди
304.	ДЕМИРОВИЋ Русима СУЛЕЈМАН	1881.
305.	ДЕНИЋ Стојана ДИЋКА	1887. неповређена
306.	ДЕНИЋ Цветка ДРАГИЊА	1867. неповређена
307.	ДЕНИЋ Светозара ДУШАН	1937. неповређен
308.	ДЕНИЋ Васиљка ЈОРДАН	1921. рањен у ногу и раме
309.	ДЕНИЋ Илије СТОЈАН	1891.
310.	ЗДРАВКОВИЋ Владимира ВЕРКА	1926. р. у око, ногу, раме и руку
311.	ЗДРАВКОВИЋ Николе ВУКАНА	1914. неповређена
312.	ЗДРАВКОВИЋ Јанче ДАНИЦА	1910.
313.	ЗДРАВКОВИЋ Владимира ДАНИЦА	1930.
314.	ЗДРАВКОВИЋ Тасе ДИЋКА	1879.
315.	ЗДРАВКОВИЋ Љубомира ДРАГА	1892.
316.	ЗДРАВКОВИЋ Љубомира БУРБА	1924. рањена у груди
317.	ЗДРАВКОВИЋ Трајка ЗОРИЦА	1935. р. у кук и колено
318.	ЗДРАВКОВИЋ Владимира ЈАВОРКА	1935. неповређена
319.	ЗДРАВКОВИЋ Светислава ЈАГОДА	1939.
320.	ЗДРАВКОВИЋ Трајка МИОДРАГ	1941. неповређен
321.	ЗДРАВКОВИЋ Владимира НАДА	1939.
322.	ЗДРАВКОВИЋ Николе СИКА	1872.
323.	ЗДРАВКОВИЋ Владимира СРБИЈАНКА	1941. имала је 6 месеци
324.	ЗДРАВКОВИЋ Љубомира СТАНОЈКА	1916.
325.	ЈОВАНОВИЋ Милана ДРАГИЦА	1939.
326.	ЈОВАНОВИЋ Милана ЈЕВРОСИЈА	1914.
327.	ЈОВАНОВИЋ Милана ПРЕДРАГ	1934. рањен у руку
328.	КРСТИЋ Стојана ЈУЛКА	1892.
329.	КРСТИЋ Илије РАДИСАВ	1892.
330.	КУРТИЋ Емина ВИДА	1935.
331.	КУРТИЋ Емина СТАНА	1930.

332.	КУРТИЋ Емина СТОЈАН	1917.
333.	МАРКОВИЋ Велка ДАНА	1927.
334.	МАРКОВИЋ Велка ЉУБИЦА	1941. неповређена
335.	МАРКОВИЋ Цаке МИТРА	1887.
336.	МАРКОВИЋ Велка РАДИВОЈЕ	1935.
337.	МАРКОВИЋ Велка САВА	1937.
338.	МАРКОВИЋ Стојана САВКА	1888. рањена у руку
339.	МАРКОВИЋ Манојла СТАНА	1907.
340.	МАРИНКОВИЋ Радисава ГЕНА	1907. р.у главу и руке
341.	МАРИНКОВИЋ Алексе ДРАГИЦА	1933. неповређена
342.	МАРИНКОВИЋ Светислава ДРАГОМИР	1939.
343.	МАРИНКОВИЋ Стојадина ЈАГОДА	1920.
344.	МАРИНКОВИЋ Светислава САОБОДАН	1941. стар 6 месеци
335.	МАРИНКОВИЋ Станка СПАСЕНА	1897.
346.	МАРИНКОВИЋ Јована СТАНА	1882.
347.	МАРИНКОВИЋ Петра СТАНИСЛАВКА	1939.
348.	МАРИНКОВИЋ Маринка СТЕВАН	1885.
349.	МАРИНКОВИЋ Петка СТОЈНА	1896.
350.	МАРИНКОВИЋ Маринка ЦВЕТА	1887.
351.	МИЉКОВИЋ Алексе СТОЈАНКА	1937.
352.	НАСТИЋ Смиљка БАЈЧА	1871.
353.	НАСТИЋ Смиљка НАТАЛИЈА	1882.
354.	ПЕТРОВИЋ Јована ДИЋКА	1878.
355.	ПЕТРОВИЋ Новака ДРАГИ	1939. неповређен
356.	ПЕТРОВИЋ Трајка БОРБЕ	1888.
357.	ПЕТРОВИЋ Трајка ЗОЈКА	1872.
358.	ПЕТРОВИЋ Младена ЈЕВРОСИМА	1902.
359.	ПЕТРОВИЋ Тасе МИЛАН	1887. неповређен
360.	ПЕТРОВИЋ Јанка МИЛИЦА	1900.
361.	ПЕТРОВИЋ Трајка САВА	1878.
362.	ПЕТРОВИЋ Тасе СМИЉКО	1877. неповређен
363.	ПЕТРОВИЋ Стојана СТАНА	1905. •
364.	ПЕТРОВИЋ Стојана ТРАЈКО	1872. неповређен
365.	СТАНКОВИЋ Смиљка ВЕЛИКА	1892.
366.	СТАНКОВИЋ Трајка ДИЋКА	1890.
367.	СТАНКОВИЋ Тодора НАТАЛИЈА	1886. неповређена
368.	СТАНКОВИЋ Смиљка ОЛГА	1937.
369.	СТАНКОВИЋ ПЕТКО	1872. неповређен
370.	СТАНКОВИМ Аврама САВКА	1901. рањена у руку
371.	СТАНКОВИЋ Живојина СМИЉКО	1872. неповређен
372.	СТАНКОВИЋ Смиљка СТАНКО	1938. неповређен
373.	СТАНКОВИЋ Стојана ТРАЈКО	1888.
374.	СТОИЉКОВИЋ Насте АВРАМ	1897. неповређен
375.	СТОИЉКОВИЋ Стојана НАТАЛИЈА	1891.
376.	СТОИЉКОВИЋ Насте СМИЉКО	1862.
377.	СТОЈАНОВ.ИЋ Милана ДРАГИЦА	1938.
378.	СТОЈАНОВИЋ Драгутина ЈЕВРОСИМА	1913.
379.	СТОЈКОВИЋ Крсте АНБА	1888.
380.	СТОЈКОВИЋ Смиљка КОСТАДИЋА	1872. неповређена
381.	СТОЈКОВИЋ СТОЈАНКА	1882.

382. ЦВЕТКОВИЋ Тасе СТОЈАН 1878.
383. ЦЕНИЋ Васе БИСЕРА 1862.
384. ЦЕНИЋ Трајка БРАНИСААВ 1938.
385. ЦЕНИЋ Милана ДАРКА 1913. одсечена д. рука и р. у кичму
386. ЦЕНИЋ Александра ДОБРОСАВ 1934. рањен у кичму
387. ЦЕНИЋ Александра ЖИВАДИН 1936.
388. ЦЕНИЋ Трајка ЗОРА 1933. неповређена
389. ЦЕНИЋ Ваее КОСТАДИНКА 1882.
390. ЦЕНИЋ Јордана НАДА 1907. рањена у врат и руку
391. ЦЕНИЋ Александра ОЛГА 1941. неповређена
392. ЦЕНИЋ Трајка ПРЕДРАГ 1939. неповређен
393. ЦЕНИЋ Трајка РАДМИЛА 1934. неповређена

БЕЛАНОВЦЕ
1

394. БЛАГОЈЕВИЋ Милана БОРИСАВ 1906.
395. ГЛИГОРИЈЕВИЋ Сотира ВЛАЈКО 1902.
396. ДИМИТРИЈЕВИЋ Анте СТОЈАН 1898.
397. ДИНИЋ Стојка МИЛЕНТИЈЕ 1904.
398. БОКИЋ Лазара МИЛУТИН 1920. р. у раме и поново стрељан
399. ЈАНКОВИЋ Нире РАДОМИР 1913.
400. КОСТИЋ Јована ВАСИЛИЈЕ 1902.
401. КОСТИЋ Петра ДРАГОЛ>УБ 1926. рањен у руку
402. КОСТИЋ Василија ЉУБОМИР 1924.
403. КОСТИЋ Милана СТЕВАН 1909.
404. КОЦИЋ Бранка БУРА 1922.
405. КОЦИЋ Павла МИЛАН 1908. неповређен
406. КРСТИЋ Младена СТОЈАН 1924.
407. МАРКОВИЋ Мите АЛЕКСА 1884.
408. МАРКОВИЋ Марјана БОРИСАВ 1907.
409. МАРКОВИЋ МИЛОРАД 1910. неповређен
410. МИЛЕНКОВИЋ Костадина БОРИСАВ 1910.
411. МИТИЋ Ристе БРАНКО 1898.
412. МИТРОВИЋ МИЛИВОЈЕ 1910. рањен у раме
413. МИШИЋ Саве МЛАДЕН 1905. рањен у руку
414. МИШИЋ Деспота МИЛУТИН 1902.
415. МИШИЋ Младена МИРКО 1924.
416. НИКОЛИЋ СТОЈАДИН 1913.
417. ПЕТРОВИЋ Глигорије МЛАДЕН 1910.
418. СТАНКОВИЋ Јована ГОРЧА 1910.
419. СТЕВАНОВИЋ Владимира ВОЈИСЛАВ 1914.
420. СТЕВАНОВИЋ Драге ДИМИТРИЈЕ 1923. рањен у стомак и руку
421. СТЕВАНОВИЋ Тасе ДРАГА 1892.
422. СТЕВАНОВИЋ Трајка МИЛУТИН 1902.
423. СТЕВАНОВИЋ Милутина ЧЕДОМИР 1921.
424. СТЕФАНОВИЋ Јевте БОЖИДАР 1902. рањен у руку
425. СТЕФАНОВИЋ Јевте ДУШАН 1905. рањен у руку
426. СТОИЧИЋ Јање ПЕТАР 1910. рањен у раме
427. ТАСИЋ Младена ДЕНКО 1905.
428. ТАСИЋ Тасе МЛАДЕН 1882.
429. ТАСИЋ Тасе СПАСА 1886.

430. ТРАЈКОВИЋ Стаје МЛАДНН 1904.
431. ТРАЈКОВИЋ Стаје СТАНКО 1902.
432. ЦОЦИЋ Тодора БОРБЕ 1884.

КАРЕ

433. ЖИВКОВИЋ Марка РАДИСАВ 1892.
434. ЗИРОЈЕВИЋ Марка РАДИСАВ 1925.
435. ЈОВАНОВИЋ Новака ДУШАН 1900.
436. ЈОВАНОВИЋ Душана МИАОРАД 1924. неповређен
437. КРСТИЋ Мирка БААГОЈЕ 1926.
438. МИЉКОВИЋ Михајла БОЖИДАР 1919.
439. МИЉКОВИЋ Михајла ВАСИЛИЈЕ 1924.
440. МИЛУНОВИЋ Петра НИКОЛА 1922. рањен на 4 места
441. РОКСАНДИЋ Јована ИВАН 1891.
442. САОВИЋ Павла БОЖО 1923.
443. САОВИЋ Луке МИЛУТИН 1912.
444. САОВИЋ Видака НОВАК 1922.
445. ЋЕТКОВИЋ Радосава МИЛИВОЈЕ 1907.

ОБИЛИН

446. ЂОРЂЕВИЋ Милана ДУШАН 1907.
447. МИЛОВИЋ Саве ДРАГА 1910.
448. МИТРОВИЋ Младена МИХАЈЛО 1906.
449. МИНУНОВИЋ ПЕТАР 1902.
450. НИКОЛИЋ Михајла МИЛИВОЈЕ 1914.
451. НИКОЛИЋ Михајла СВЕТОЗАР 1907.
452. ПЕРОШЕВИЋ Николе РАДУЛЕ 1905.
453. РИСТОВИЋ Боке ЛАЗАР 1901.
454. РИСТОВИЋ Лазара МИЛУТИН 1920.
455. ЦВЕТКОВИЋ Пауна СЛАВКО 1902.

СТУБЛА

456. ВОЈИНОВИЋ Душана РАДОВАН 1921.
457. ЈАШАРЕВИЋ Рашка УСКО-ИБИШ 1884.
458. ЉУБЕНОВИЋ Вучка НОВАК 1885.
459. РИСТИЋ Мирка ВОЈИСЛАВ 1924.
460. СТАМЕНКОВИЋ Тодора СИМЕОН 1914.
461. ТОМИЋ Буре СТОЈАН 1907.
462. ТРАЈКОВИЋ Илије СВЕТОЛИК 1920.

ЗЛАТА

463. АНДРЕЈЕВИЋ Стојадина БОРИСАВ 1910.
464. БОКИЋ Милутина АЛЕКСАНДАР 1923.
465. БОКИЋ Милена ВЛАДИМИР 1902.
466. ЈОВАНОВИЋ Русима ВЛАДИМИР 1921.
467. КОСТАДИНОВИЋ Богосава ДРАГОЉУБ 1919.

КОСАНЧИН

468. ГУДУРИЋ Васе ДОБРИВОЈЕ 1907.
469. СРЕТИЋ Милана СЛАВКО 1901.
470. СТАНОЈЕВИЋ Петронија МИЛОЈЕ 1921.

ПРИДВОРИЦА

471. ИЛИЋ Цветана БОРКО 1912.
472. ИЛИЋ Милорада ДРАГОЉУБ 1923.
473. ИЛИЋ Милорада ЉУБОМИР 1910.
474. ИЛИЋ Алексе СТАНКО 1917.

ЋУКОВАЦ

475. АНТАНАСКОВИЋ Цветка ДУШАН 1921.
476. СТАМЕНКОВИЋ Љубомира СИБИН 1917.

ДУБОВО

477. ДРАГУТИНОВИЋ Драге МИЛАН 1913.
478. ЛАЗАРЕВИЋ Аксентије ЉУБОМИР 1920.

ЛАПОТИНЦЕ

479. РИСТИЋ Јованче МИЛОЈЕ 1900.
480. ЦАКИЋ Станка ЈАКОВ 1909.

МРВЕШ

481. МИХАЈЛОВИЋ РОСКА 1890.
482. МЛАДЕНОВИЋ Мијата ДАНИЦА 1910.

БАЛЧАК

483. ДАКОВИЋ САВА 1895. рањен у руку

ГАРИЊЕ

484. СТЕФАНОВИЋ БОГДАН 1912.

ДОЊЕ КОЊУВЦЕ

485. МИЛЕНТИЈЕВИЋ Михајла ЛЕПОСАВА 1900.

БИНБУША

486. ТРАЈКОВИЋ Тасе ВАСКА 1892.

ЈОВИНЕ ЛИВАДЕ

487. БУЛАЈИЋ Симе ИВАН 1889.

КАРАЂОРЂЕВАЦ

488. СТОЈКОВИЋ Стојана ДРАГОМИР 1910.

НОВО МОМЧИЛОВО

489. МЛАДЕНОВИЋ АЛЕКСАНДАР 1877.

МИЛАНОВО

490. СИМОНОВИЋ Станка ГЛИГОРИЈЕ 1880.

ПАСЈАЧА

491. БОЈОВИЋ Бранка МИЛОШ 1906.

ПЕТРОВАЦ

492. ВУКСАНОВИЋ Милована СТОЈАН 1904.

ПЕЧЕЊЕВЦЕ

493. НИКОЛИЋ Крсте БРАНКО 1915.

СУВО ПОЉ»Е

494. БОШИЋ Михајла РАДОСАВ 1919.

БОНЕВИЦА

495. СТОЈАНОВИЋ Стојана ПРАВДА 1928. рањена у ногу

ИЗБЕГЛИЦЕ

496. БАДЊАР Обрена ВИДА 1938.
497. БАДЊАР Живка ВУКОМАН 1900.
498. БАДЊАР Вукомана ЖИВКА 1938. неповређена
499. БАДЊАР Обрена МИЛКА 1930. рањена
500. БАДЊАР МИЛОСАВА 1898. неповређена
501. БАДЊАР МАРГИТА 1902.
502. БАДЊАР Живка ОБРЕН 1892.
503. БАДЊАР ВУКОМАНА РАДОВАН 1940. неповређена
504. ПОПОВИЋ Милана ДАРА 1937.
505. ПОПОВИЋ МАРА 1910.
506. ПОПОВИЋ Милана СЛОБОДАНКА 1940. неповређена[1])

1) За остала лица недостају подаци.

ЛИТЕРАТУРА

I. Књиге:

1. Васиљевић-Хаџ J.P Јован, ,,Бугари и њихова зверства у Србији (1915—1918).
2. Висхаупут Ернест,..Борба против.устаничкот покрета у југоисточном простору'[1].
3. „Војна енциклопедија", II издање, Београд, 1973.
4. Глигоријевић Иван — Џина, „Партизански одреди источне Србије", Београд, 1969.
5. Глишић др Венцеслав, ,,Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1944", Београд. 1971.
6. Гроздановић Дратутин, „Просвета, школство и култура", Лесковац, 1973,
7. ,,За отаџбину — за слободу 1941—J944". Београд, 1952.
8. „Из прошлости мога краја", Лесковац. 1967.
9. Илић П. Никола, „Јужноморавци у октобарокој револуцији", Лесковац, 1969.
10. Илић П. Никола, ,,Јабланичко-пасјачки партизански одред" (три издања), 1971. и 1972.
11. Илић П. Никола, „Свештенство јужне Србије у револуцији", Лесковац, 1972.
12. Кулић др Димитрије. ,.Бабички партизански одред", Ниш, 1961.
13. Кулић др Димитрије, „Бугарска окупација 1941—1944", Ниш, 1970.
14. Марјановић АР Јован, „Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941", Београд, 1963.
15. МарковиК—Мраовић—Вујошевић, „Други светски рат", Београл, 1972.
16. Миладиновић Милан, „Тако омо почели", Београд, 1971.
17. Миловановић Мирослав, „Народне песме ослободилачкот рата Србије", Београд, 1974.
18. Николић Живојин, „22. дивизија, Београд, 1972.
19. Николић Стојан Јоле, „Леоковачки НОП одред", Лесковаац, 1974.
20. Николић—Ранић—Стефановић, „Хронологија 1942", Лесковац, 1971.
21. Несторовић Слободан, „Под Хисаром", Београд, 1972.
22. Н. Недев, „Балгарија в световната војна 1915—1918", Софија 1925.
23. „Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945". Београд, 1957.
24. Перовић др Миливоје, „Хроника о Пустој Реци", Београд, 1951.
25. Перовић др Миљиваје, „Јужна Србија", Београд, 1961.
26. Перовић др Миливоје, „Лесковац у рату и револуцији", Београд, 1967.
27. Перовић др Миливоје. „Топлички устанак 1917", ,,Слово Љубве", 1971.
28. Стефановић Јосиф, „Жртве фашизма", Лесковац, 1969.
29. Чулиновић др Фердо, „Окупаторска подела Југославије", Београд, 1970.

II. Зборници и часописи

1. „Зборник података и докуманата о НОР југословенских народа", том 1, књиге 1, 2, 3, 4, 20, 21.
2. „Лесковачки зборник", књиге 3, 7, 11, 12 и 13.
3. „Војноисторијски гласник" број 3 и 4/1952.

III. Листови:

1. „Наша реч", Лесковац, број 5 (1952), 49 и 50 (1958). 1, 9 и 41 (1959), 8, 9. 10 и 11 (1961), 6 (1962), 8, 9 и 10 (1967), 10, 27 и 28 (1970).

2. „Свет", Београд, број 564 (1967).
3. „Поглед", Софија, број 33 (295), 1967.

IV. Архиве и мемоарске граБе:

1. Архива Државне комисије за утврђивање ратних злочина у Србији.
2. Архива Војноисторијског института у Београду.
3. Архива Завода за изучавање радничког покерта Србије.
4. Архива Нарадног музеја Леоковац.
5. Архива Овружног суда Лесковад.
6. Архива СУП Лесковац.
7. Изјаве савременика и породица стрељаних родољуба.

V. Рукописи

1. Ивановић Вељa, , Хроника Бојника", налази се у архиви Н. музеја Лесковац.
2. Илић П. Никола, „Јабланички' партизански одред 1941—1942", код аутора.
3 Илић П. Никола, „Ослобођење Јужне Србије од Турака 1877/1878", код аутора.

Р Е З И М Е И

Fevrier sanglant en Pusta Reka

Pusta Reka se trouve à côté de Leskovac et de Lebane. Pendant L'occupation allemande, le comité départemental du Parti communiste, de Yougoslavie pour la région de Leskovac, en 1941. a organisé le combat pour la libération du peuple. Sur le terrain de Pusta Reka et de Jablanica agissait le détachement de partisans de Jablanica avec une force d'environ 2500 parsnnes armés. L'armée de partisans a mené sans cesse des combats contre l'occupant et les traîtres du payis ett *crée/* le territoire libre de Pusta Reka et de Jablanica.

A partir du 1er janvier 1942. en accord avec l'Alleande, le terrain de la Serbie du sud-est a été occupé par le 1er corps d'aroée bulgare une force de trolis division (16, 17, et 21). Ce corps d'arée a remplacé la 717e divsion d'infanterie et la 11?e division est partie sur le front de l'est.

La 17e division bulgare est stati°nnée à Leskovac, Prokuplje et près du chemin de fer de Beograd — Niâ — Salonique.

Du 13 à 18 fevrier 1942 cette division a mené une offensive contre le détachement de partisans de Jablanica et de Toplica sur le terrain de Pusta Reka et de Pasjace. Le 13e régiment bulgare de 17 division, à cause de la ddffaâte, a fusillé environ 500 hommes, femmes et enfants innocents a volé, allumé et rasé au sol les villages de Bo-jnik et de Dragovac-,

Ils ont met égorgé les habitants de ces villages, violé les femmes et les jeunes filles. T°us les habitants atrapés ont été fusillés.

BLUTIGER FEBRUAR IN PUSTA REKA

Pusta Reka befindet sich in der Nähe der Stadt Leskovac und Lebane. Unter den Umständen der Besatzung von Deutschen hat die Kreiskomität der KPJ für den Leskovac kreis im Jahre 1941. den Voiiksbefreiungskompt. Im Räume Pusta Reka und Jablanica wir kte die Abteilung — Jaiblaraica mit Hiflscharen, Stärk 2.500 mannunter Waffen. Dafs Partisane — uheer führte ständig den Kampf gegen den Okupator una gegen die eiheim ischen Quislinge und bitete freies Teritorium Pusta Reka und Jablanica.

Vom 1. Januar 1942. nach Vereinbarung mit Deutschen, okkupierte der bulgarisehe erste Korpus, Stärke drei Divisionen [6,17 -i 21) das Gebiet der Süd — Ost — Serbien. Der Korpus ersetzte deutsch 717. Felddivision, damit die 113. Division cur Ostfront gehen würde. Die bulgarische 17. Division wurde in Leskovac, Prokuplje und an der Ei'senbahustrecke Beograd — Nis — Saloniken stationiert. Diese Division führte vom 13. bis 18. Februar 1942. die Ofamsive gegen die Partisanen — Abteiilungen von Jablanica und Toplica im Räume Pusta Reka und Pasjaca aus. Das 13. bulgarische Regiment der 17 Division erscief (ersohiess), wegen der Niederlage, ungefähr 520 unschuldige Leute, Frauen und Kinder; plüderte und verbrannte die Därfer Bojiniik und Dragovac, die dem Boden gleich gelegt wurden (ganz zerstövt). Sie schlugen und schlachteten die Bürger, vergewaltigten Frauen und Mädchen. Alle gefangenen Bürgen wurden erschossen.

Кровавый февраль в Пустой Реке i.

Пустая Река расположена вблиз городов Лесковца и Лебана. В условиях немецкой окупации Областный комитет КПЮ Леоковца, и 1941 году, организовал народноосвободительную борьбу. На территории Пустой Реки и Яблаицы действовал Яблански партиза1нокий отряд с помощными сотнями, силы около 2500 вооружённых человек. Партизанское войско упорно боролось против окупантов и домашних изменников и им удалось создать свободную территорию Пустой Реки и Яабланицы.

С 1-ого января 1942 года, в согласии с Германией, территория югоисточной Сербии была окупирована болгарским Первым корпусом, силы три дивизии (6-ой, 17-ой и 21-ой).

Немецкая 717. мешеходная дивизия была обменена этим корпусом чтобы 113. дивизия ушла на восточный фронт. Около железной дорощ Белград — Ниш — Солоники и в городах Лесковце и Прокупле была укреплена болгарская 17. дивизия. Эта дивизия с 13. до 18. февраля 1942 года атаковала на Яблаиче-сюий и Топлический партизанские отряды на территории Пустой Реки и Пасьячи. Болгарский 13. полк 17. дивизии из-за поражения, расстрелял около 500 невинных людей, жён и детей; ограбил и сжёг деревни Бойник и Драшвац и буквально всё было уничтожено полностью. Жителей били и резали а жён и девушек изнасиловали. Всех пленных расстреляли.

САДРЖАЈ

Страна

УВОД 5

БОРБЕ И ЗЛОЧИЋИ — — — — 19

Борба код Косанчића — — — — — — — — — — 21
Долазак Бугара у Бојник — — — — — — — — 26
Борба у Бојнику — — — — — — — — — — — 30
Закаснила помоћ — — — — — — — — — — — 42
Херојско држање рањених партизана — — — — — 43
Прва стрељања Бојничана — — — — — — — — 46
Бугарска дивизија у Пуетој Реци — — — — — — 50
Паљења, мучења и убиства — — — — — — — — 56
Лов на људе — — — — — — — — — — — — 62
Спасавање жена — — — — — — — — — — — 69
Рањање под рафалима — — — — — — — — — 70
Масовно стрељање у Бојнику — — — — — — — — 72
Преживели оптужују — — — — — — — — — 79
Сахрана стрељаних — — — — — — — — — — 85
Недићевци у Бојнику — — — — — — — — — 90
Диверзија код Сувог Поља. — — — — — — — — 91
Масовно стрељање у Косанчићу — — — — — — — 93
Убиство у Стубли — — — — — — — — — — 98
Убиство у Петровцу — — — — — — — — — — 100
Масовно стрељање Белановчана — — — — — — — 103
Злочин у Печењевцу — — — — — — — — — — 113
Ублажавање несреће — — — — — — — — — — 114
Борба без застоја — — — — — — — — — — 117

ПРИЛОЗИ — — — — — — — — — — — — — 119

„Бојничка жалопојка" — — — — — — — — — — 121
Списак стрељаних мушкараца, жена и деце — — — — 125

ЛИТЕРАТУРА — — — — — — — — — — — — 137

РЕЗИМЕ — — — — — — — — — — — — — 139

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР ЗА ИЗДАВАЧКУ ДЕЛАТНОСТ
ИЗ НОРА

Милорад ВељковиН, председник
Борђе Јовић, потпредседник
Хранислав Ракић, секретар

Чланови

Милија Радовановић
Риста Антуновић
Бошко Крстић
Драгољуб Петровић
Светозар Крстић
Живорад Петровић
Петар Станковић
Крста Миљанић
Сретен Ристић
Војислав Грујић

БИЋЛИОТЕКА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ

Књига 23.

Уредник

Хранислав А. Ракић

Технички уредник

Миодраг Станишић

Коректори

Лжљана Цветановић

Зорица Стојановић

Тираж

2.000 примерака

Издан.е књиге финансирала је СИЗ културе Бојник

Штампа: НИП Наша реч, Лесковац, Јужноморавских бригада 83